

04.2026

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Ο Αγροτικός Τομέας στην Ελλάδα: Προκλήσεις και κατευθύνσεις πολιτικής

Φαίη Μακαντάση

Διευθύντρια Ερευνών, διαΝΕΟσις

Ηλίας Βαλεντής

Senior Research Analyst, διαΝΕΟσις

Απρίλιος 2026

Περιεχόμενα

Ευρετήριο Γραφημάτων.....	4
Ευρετήριο Πινάκων.....	6
Αρκτικόλεξα/Συντομογραφίες.....	7
Επιτελική Σύνοψη.....	9
Ενδεικτικές προτεραιότητες πολιτικής.....	11
Βασικά στοιχεία του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα.....	12
Αξία αγροτικής παραγωγής.....	12
Η ευλογία των αιγοπροβάτων.....	14
Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία.....	19
Διεθνές εμπόριο και ανταγωνιστικότητα.....	22
Οι χρήσεις του προϊόντος του Αγροτικού Τομέα.....	26
Η απασχόληση στον Αγροτικό Τομέα.....	28
Τα κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα.....	32
1. Οι πολύ μικρές και κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις.....	32
2. Η μεγάλη ηλικία των αγροτών και η αδυναμία του Αγροτικού Τομέα να προσελκύσει νέους επαγγελματίες.....	38
Το σκάνδαλο του ΟΠΕΚΕΠΕ.....	44
3. Το εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο τεχνικής κατάρτισης αγροτών.....	51
4. Η υστέρηση σε επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών.....	56
5. Η δυσμενής εξέλιξη στο κόστος παραγωγής.....	64
Οι επιδράσεις του πολέμου στο Ιράν.....	68
6. Οι περιβαλλοντικές προκλήσεις: κλιματική αλλαγή και διαχείριση υδάτων.....	70
Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην αγροτική παραγωγή.....	71
Η διαχείριση υδάτων σε ένα περιβάλλον μειούμενης επάρκειας.....	72

Αντί επιλόγου	75
Από τη διάγνωση των προβλημάτων στην ανάγκη ενός Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης.....	75
Μια κρίσιμη συγκυρία που μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για μια νέα αφετηρία	78
Βιβλιογραφία	81

Ευρετήριο Γραφημάτων

Γράφημα 1.	Πραγματική εξέλιξη της αξίας της αγροτικής παραγωγής (δισεκ. € σε σταθερές αξίες 2015, τιμές βάσης).....	13
Γράφημα 2.	Διάρθρωση παραγωγής αγροτικών αγαθών, 2024 (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	18
Γράφημα 3.	Συνολική παραγωγή του Αγροτικού Τομέα, 2024 (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	19
Γράφημα 4.	Αξία παραγωγής, ενδιάμεση ανάλωση & ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα (δισεκ. € σε τρέχουσες αξίες).....	20
Γράφημα 5.	ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα σε πραγματικούς όρους και σε σύγκριση με το σύνολο της οικονομίας.....	21
Γράφημα 6.	Διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα* (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες).....	23
Γράφημα 7.	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα* (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	24
Γράφημα 8.	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα* (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	25
Γράφημα 9.	Χρήσεις των προϊόντων του Αγροτικού Τομέα* (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	26
Γράφημα 10.	Πηγές προϊόντων Αγροτικού Τομέα*... (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	27
Γράφημα 11.	Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα* (ετήσια ισοδύναμη απασχόληση, χιλ. άτομα & μερίδιο % επί του συνόλου).....	28
Γράφημα 12.	Αξία παραγωγής & ΑΠΑ ανά απασχολούμενο* στον Αγροτικό Τομέα (€ ίσης αγοραστικής δύναμης σε σταθερές αξίες 2015**)...	31
Γράφημα 13.	Εξέλιξη μέσης έκτασης ανά αγροτική εκμετάλλευση (στρέμματα) σε Ελλάδα και ΕΕ-27	33
Γράφημα 14.	Μέση έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση (στρέμματα) στην ΕΕ, 2023.....	34
Γράφημα 15.	Εξέλιξη διάρθρωσης αγροτικών εκμεταλλεύσεων & αγροτικής γης ανά μέγεθος έκτασης.....	36

Γράφημα 16.	Απασχολούμενοι* στον Αγροτικό Τομέα** ανά ηλικία	39
Γράφημα 17.	Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά ηλικία.....	40
Γράφημα 18.	Χρησιμοποιούμενη έκταση ανά ηλικία διαχειριστή αγροτικής εκμετάλλευσης.....	41
Γράφημα 19.	Ηλικιακή κατανομή διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2023 (%).....	42
Γράφημα 20.	Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης.....	51
Γράφημα 21.	Χρησιμοποιούμενη έκταση ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης διαχειριστή αγροτικής εκμετάλλευσης.....	52
Γράφημα 22.	Κατανομή αγροτικής κατάρτισης διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2023 (%).....	53
Γράφημα 23.	Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε σταθερές αξίες 2015)	57
Γράφημα 24.	Επενδυτική ένταση στον Αγροτικό Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27 (% επί της ΑΠΑ του Τομέα).....	58
Γράφημα 25.	Διάρθρωση του Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου).....	59
Γράφημα 26.	Επενδυτική δαπάνη Αγροτικού Τομέα ανά χρησιμοποιούμενο στρέμμα (€).....	60
Γράφημα 27.	Συγκριτική απεικόνιση της κατανομής Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου του Αγροτικού Τομέα μεταξύ Ελλάδας και μέσου όρου της ΕΕ-27 (μερίδια % επί του συνόλου).....	62
Γράφημα 28.	Σωρευτική μεταβολή κόστους στις εισροές του Αγροτικού Τομέα, 2019-2023 (%)	65
Γράφημα 29.	Εξέλιξη κόστους στις εισροές του Αγροτικού Τομέα από το 2015 (100:= επίπεδο 2015)	66
Γράφημα 30.	Εξέλιξη του κόστους παραγωγής του Αγροτικού Τομέα ως ποσοστό της αξίας παραγωγής του (%).....	67
Γράφημα 31.	Μέσο κόστος των ΤΟΕΒ ανά κατηγορία δαπάνης και τάξη μεγέθους.....	73

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1.	Μετρικοί δείκτες απασχόλησης και παραγωγικότητας του Αγροτικού Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27	30
Πίνακας 2.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά αριθμό διαχειριστών και χρησιμοποιούμενη αγροτική γη, 2023	35
Πίνακας 3.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά ηλικία του διαχειριστή, 2023	43
Πίνακας 4.	Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης διαχειριστή, 2023	53

Αρκτικόλεξα/Συντομογραφίες

ΑΑΔΕ	Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων
ΑΠ	Αργό Πετρέλαιο
ΑΠΑ	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία
ΑΤ	Αγροτικός Τομέας
ΑΣΠΚ	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου
ΓΔΕΛΕΠ	Γενική Διεύθυνση Ελέγχων, Ενισχύσεων και Πληρωμών
ΓΟΕΒ	Γενικοί Οργανισμοί Εγγείων Βελτιώσεων
δισεκ.	δισεκατομμύρια
ΕΓΤΑΑ	Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης
ΕΓΤΕ	Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Εγγυήσεων
ΕΕΕΔΕΕ	Εθνική Επιστημονική Επιτροπή Διαχείρισης και Ελέγχου της Ευλογιάς των αιγοπροβάτων
εκατ.	εκατομμύρια
ΕΛΓΑ	Οργανισμός Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων
ΕΛΓΟ	Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΦΚ	Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΚΣΠΚ	Καθαρός Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου
ΚΥΑ	Κοινή Υπουργική Απόφαση
ΟΠΕΚΕΠΕ	Οργανισμός Πληρωμών και Ελέγχου Κοινοτικών Ενισχύσεων Προσανατολισμού και Εγγυήσεων
ΟΣΔΕ	Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης και Ελέγχου
παρ.	παράγραφος
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΚ	Πάγιο Κεφάλαιο
ΣΔΕΚ	Σχολές Ανώτερης Επαγγελματικής Κατάρτισης
ΣΠΚ	Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου
ΣΣ ΚΑΠ	Στρατηγικό Σχέδιο για την ΚΑΠ
στρ.	στρέμματα

ΤΟΕΒ	Τοπικοί Οργανισμοί Εγγείων Βελτιώσεων
ΥΠΑΑΤ	Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων
ΦΑ	Φυσικό Αέριο
AKIS	Agriculture Knowledge and Innovation Systems (Συστήματα Γεωργικής Γνώσης και Καινοτομίας)
EFSA	European Food Safety Authority (Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων)
LNG	Liquefied Natural Gas (Υγροποιημένο Φυσικό Αέριο)
SGP	Sheep & Goat Pox (Ευλογιά των αιγοπροβάτων)

Επιτελική Σύνοψη

Ο Αγροτικός Τομέας (ΑΤ)¹ αποτελεί έναν από τους βασικότερους πυλώνες κάθε οικονομίας – με μόνες, ίσως, εξαιρέσεις τις πετρελαιοοικονομίες των ερήμων. Αφενός συμβάλλει στη διατροφή και στην επισιτιστική ασφάλεια του πληθυσμού και αφετέρου συνιστά τον κύριο τροφοδότη κρίσιμων κλάδων, όπως η Μεταποίηση και το Εμπόριο.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας, η γεωγραφική θέση και οι κλιματικές συνθήκες της χώρας δημιουργούν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα στην παραγωγή συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων. Παράλληλα, η εγχώρια Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών και Ειδών Καπνού αποτελεί τον σημαντικότερο κλάδο της Μεταποίησης (με μερίδιο σχεδόν στο 1/3 σε όρους Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας – ΑΠΑ²), ενώ οι διασυνδέσεις της αγροδιατροφής με τον Τουρισμό –τον κυρίαρχο κλάδο του Τριτογενούς Τομέα– εμφανίζουν σημαντικά περιθώρια περαιτέρω ανάπτυξης.³ Οι τρεις αυτοί κύριοι παράγοντες καθιστούν τον ελληνικό ΑΤ αναμφισβήτητα στρατηγικής σημασίας για την ανταγωνιστικότητα και για την εξωστρέφεια της ευρύτερης ελληνικής οικονομίας, καθώς και για τις δυνατότητες διατηρήσιμης ανάπτυξής της.

Παρά τα παραπάνω πλεονεκτήματα, η εικόνα του Τομέα είναι αντιφατική: Συνδυάζει θετικές επιδόσεις σε ονομαστικούς δείκτες και εξαγωγές με μια διαχρονική αδυναμία παραγωγικής μεγέθυνσης σε πραγματικούς όρους.

Τα τελευταία χρόνια, η αξία της αγροτικής παραγωγής καταγράφει ιστορικά υψηλά σε τρέχουσες τιμές, εξέλιξη που οφείλεται κυρίως στις αυξήσεις των τιμών. Ωστόσο, σε σταθερές τιμές, η παραγωγή εμφανίζει πτωτική τάση, ιδιαίτερα μετά το 2022. Η επιδείνωση αυτή συνδέεται τόσο με ακραία καιρικά

¹ Σημειώνεται ότι ο ΑΤ αποτελεί ένα υποσύνολο μόνο του Πρωτογενούς Τομέα, ο οποίος περιλαμβάνει επίσης τη θήρα, τη δασοκομία-υλοτομία, την αλιεία και την εξόρυξη. Για αυτόν τον λόγο οι δύο όροι δεν είναι στην πραγματικότητα συνώνυμοι. Ο λόγος που πολύ συχνά χρησιμοποιούνται ως εναλλάξιμοι είναι πως στην Ελλάδα ο ΑΤ αποτελεί τη συντριπτική πλειονότητα του Πρωτογενούς (περί το 80%).

Σε διάφορα σημεία της παρούσας ανάλυσης, καθώς δεν υπάρχουν πάντα διαθέσιμα στατιστικά για τον στενό ορισμό του ΑΤ, χρησιμοποιούνται ορισκά ευρύτερες κατηγοριοποιήσεις που συμπεριλαμβάνουν επιπλέον τη θήρα και άλλες συναφείς δραστηριότητες (NACE-A01· βλ. σχετικά υποσημείωση 11)

² Συγκεκριμένα, στο 31,9% για το 2024, βάσει των στοιχείων της Eurostat.

³ Βλ. σχετική μελέτη της διαΝΕΟσις: Σκυλακάκη & Μπένος, 2023, η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

φαινόμενα –όπως η καταιγίδα Daniel– όσο και με ευρύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, ενώ επιτείνεται και από τις πρόσφατες επιζωοτίες, όπως αυτή της ευλογιάς των αιγοπροβάτων.

Αντίστοιχη είναι η εικόνα και στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία του Τομέα, η οποία σε πραγματικούς όρους καταγράφει σημαντική και διαχρονική μείωση. Παράλληλα, το κόστος των εισροών αυξάνεται, περιορίζοντας περαιτέρω την καθαρή αξία που παράγεται και συμπιέζοντας το κέρδος των παραγωγών. Το αποτέλεσμα είναι μια συνολική επιδείνωση της παραγωγικότητας, η οποία αποτυπώνεται και σε σύγκριση με την ΕΕ: η Ελλάδα απασχολεί δυσανάλογα μεγάλο εργατικό δυναμικό (10,5% vs 3%) στον Αγροτικό Τομέα, αλλά με χαμηλότερη απόδοση ανά εργαζόμενο.

Την ίδια στιγμή, οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων παρουσιάζουν αξιοσημείωτη δυναμική και το εμπορικό ισοζύγιο (εξαγωγές μείον εισαγωγές) του Τομέα είναι σταθερά θετικό την τελευταία δεκαετία. Αυτό υποδηλώνει ότι, παρά τα εσωτερικά προβλήματα, ο ελληνικός ΑΤ διατηρεί σημαντικό βαθμό διεθνούς ανταγωνιστικότητας, ιδίως σε συγκεκριμένες κατηγορίες προϊόντων.

Παρόλα αυτά, οι βασικές διαρθρωτικές αδυναμίες του Τομέα παραμένουν έντονες. Πρώτον, η πολύ μικρή και κατακερματισμένη αγροτική γη περιορίζει την αξιοποίηση οικονομικών κλίμακας και την υιοθέτηση σύγχρονων τεχνολογιών. Δεύτερον, η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού και η περιορισμένη είσοδος νέων παραγωγών δυσχεραίνουν την ανανέωση του ανθρώπινου κεφαλαίου και την προσαρμογή στις τεχνολογικές εξελίξεις. Τρίτον, η χαμηλή παραγωγικότητα συνδέεται με ευρύτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, όπως η μικρή επιχειρηματική κλίμακα, η περιορισμένη πρόσβαση σε επενδύσεις και η υστέρηση στην καινοτομία. Τέταρτον, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης των αγροτών-διαχειριστών περιορίζει την υιοθέτηση σύγχρονων πρακτικών και τεχνολογιών, καθώς η συντριπτική πλειονότητα, παρότι διαχειρίζεται σχεδόν το 90% της γης, δεν διαθέτει σχετική κατάρτιση, και μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό έχει πλήρη αγροτική εκπαίδευση (0,7%). Πέμπτον, η αύξηση του κόστους των εισροών –ως αποτέλεσμα της διεθνούς ενεργειακής κρίσης και των πληθωριστικών πιέσεων– ιδίως της ενέργειας και των λιπασμάτων, αλλά και ευρύτερα των παραγωγικών συντελεστών, επιβαρύνει σημαντικά τη βιωσιμότητα των εκμεταλλεύσεων. Τέλος, η κλιματική αλλαγή και οι εντεινόμενες, γεωγραφικά άνισες, κλιματικές πιέσεις, σε συνδυασμό με τις προκλήσεις στη διαχείριση των υδατικών πόρων –δεδομένου ότι ο ΑΤ καταναλώνει το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου νερού (80-85%)– αναμένεται να επηρεάσουν καθοριστικά τη μελλοντική βιωσιμότητα της παραγωγής και του κλάδου, εν γένει.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της παραγωγικότητας του Αγροτικού Τομέα προϋποθέτει ένα συνεκτικό πλέγμα

παρεμβάσεων: από την αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης και την ενίσχυση των επενδύσεων έως την ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού και τη βελτίωση της διαχείρισης κινδύνων.

Ενδεικτικές προτεραιότητες πολιτικής

- Μείωση του κατακερματισμού της γης μέσω κινήτρων για συγχωνεύσεις εκμεταλλεύσεων, συνεργατικά σχήματα και πιο ενεργή αξιοποίηση εργαλείων αναδασμού.
- Ενίσχυση επενδύσεων σε τεχνολογία και καινοτομία, με έμφαση στην ψηφιοποίηση, τη γεωργία ακριβείας και τον εκσυγχρονισμό εξοπλισμού.
- Βελτίωση πρόσβασης σε χρηματοδότηση, μέσω εξειδικευμένων χρηματοδοτικών εργαλείων και καλύτερης αξιολόγησης αγροτικών επενδυτικών σχεδίων.
- Προσέλκυση και στήριξη νέων αγροτών, με στοχευμένα κίνητρα εισόδου, εκπαίδευση και σύνδεση με την έρευνα και την καινοτομία.
- Ενίσχυση της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της ισονομίας στο σύστημα των κοινοτικών και κρατικών ενισχύσεων προς τον ΑΤ.
- Ενίσχυση συλλογικών σχημάτων (συνεταιρισμοί, ομάδες παραγωγών και άλλα συνεργατικά σχήματα) για επίτευξη οικονομιών κλίμακας και καλύτερη πρόσβαση στις αγορές.
- Αναβάθμιση μηχανισμών διαχείρισης κινδύνου, με έμφαση στην ασφάλιση παραγωγής, την πρόληψη και την ταχύτερη αποζημίωση.
- Ενίσχυση της διασύνδεσης με τη Μεταποίηση και τον Τουρισμό, ώστε να αυξηθεί η προστιθέμενη αξία των αγροτικών προϊόντων.
- Σύνταξη ενός Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης, που θα ενσωματώνει όλες τις παραπάνω μεταρρυθμίσεις και θα αναπροσανατολίσει την αγροτική παραγωγή, με έναν συνεκτικό και ολιστικό τρόπο που θα χαίρει ευρείας αποδοχής από τον κλάδο και την κοινωνία.

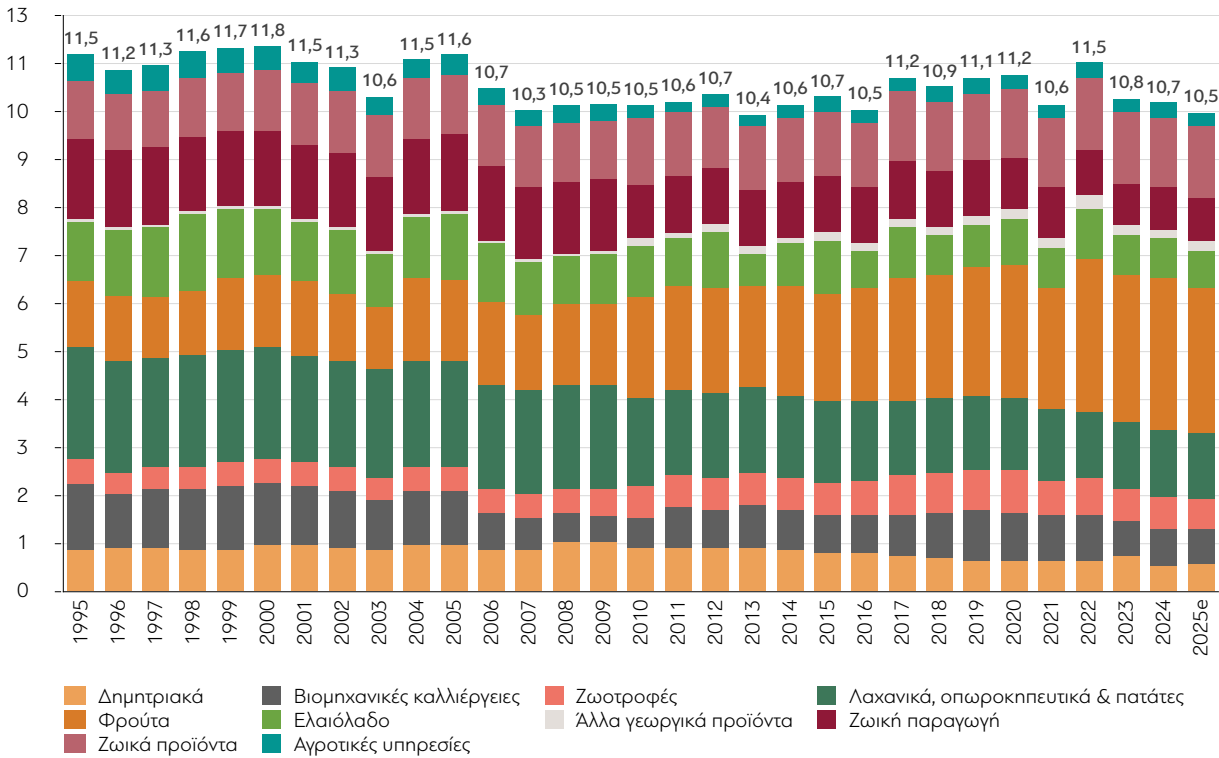
Εν κατακλείδι, ο ΑΤ βρίσκεται σε ένα κρίσιμο σημείο. Διαθέτει ισχυρά πλεονεκτήματα και εξαγωγική δυναμική, αλλά αντιμετωπίζει βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα που περιορίζουν τη μακροχρόνια ανάπτυξή του. Η αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων θα καθορίσει σε μεγάλο βαθμό τον ρόλο του Τομέα στο νέο παραγωγικό μοντέλο της χώρας.

Βασικά στοιχεία του Αγροτικού Τομέα στην Ελλάδα

Αξία αγροτικής παραγωγής

Η συνολική αξία της ελληνικής αγροτικής παραγωγής έφτασε το 2024 σχεδόν τα €15,7 δισεκ. σε ονομαστικούς όρους, ένα επίπεδο που αποτελεί ιστορικό υψηλό, μετά από μια σειρά αλλεπάλληλων μεγάλων ετήσιων αυξήσεων που ξεκίνησε το 2021 (2021: 4,1%, 2022: 22%, 2023: 7,8% και 2024: 3,9%). Βάσει των προσωρινών εκτιμήσεων της Eurostat, αυτή η εξόχως αυξητική πορεία δεν φαίνεται να συνεχίζεται το 2025, οπότε καταγράφεται μια σημαντική μείωση κατά 5,2%. Οι εξελίξεις αυτές θα ήταν πολύ ενδιαφέρουσες, αν δεν αποδίδονταν κριτικά στις μεγάλες –κυρίως αυξητικές– μεταβολές που παρατηρήθηκαν στις τιμές των αγροτικών προϊόντων. Εφόσον απομονώσουμε όμως τις επιδράσεις των τιμών, η εικόνα γίνεται τελείως διαφορετική. Σε πραγματικούς όρους (συγκεκριμένα, σε σταθερή αξία του ευρώ στα επίπεδα του 2015· βλ. **Γράφημα 1**), η αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής είναι φθίνουσα τα τελευταία χρόνια: μετά από μια μεγάλη συρρίκνωση το 2023 (-6,1%), το 2024 είχαμε μια ηπιότερη μεταβολή (-1,1%) που φαίνεται ότι συνεχίζεται το 2025 (εκτίμηση -2%).

Γράφημα 1. Πραγματική εξέλιξη της αξίας της αγροτικής παραγωγής
(δισεκ. € σε σταθερές αξίες 2015, τιμές βάσης)

Σημείωση: e = εκτίμηση

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαNEΟσας, Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερα δύσκολο έργο να ανιχνεύσει κάποιος τα αίτια της μειωμένης πραγματικής αγροτικής παραγωγής τη διετία 2023-2024. Οι κύριες μειώσεις του 2023 αφορούσαν τις βιομηχανικές καλλιέργειες (μια κατηγορία που περιλαμβάνει το βαμβάκι, μαζί με τους ελαιούχους σπόρους, τον καπνό, τα ζαχαρότευτλα κ.ά.) κατά 24,9%, το ελαιόλαδο κατά 23,6%, και τη ζωική παραγωγή κατά 13%. Όλες οι κύριες μειώσεις του 2024 αφορούσαν τα δημητριακά, κατά 28,6%, με πρωτοσταντούντα τον σκληρό σίτο (-41%), τον μαλακό σίτο (-24%), το κριθάρι (-29%) και το καλαμπόκι (-27%). Όπως φαίνεται από τους κύριους παράγοντες της μείωσης κατά τη διετία 2023-2024, αυτή μπορεί να αποδοθεί σε μεγάλο βαθμό στη μεγάλη καταστροφή που προκλήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2023 από την καταιγίδα Daniel, κυρίως –αλλά όχι μόνο– στη Θεσσαλία.⁴ Η καταστροφή της ενεργείας σοδειάς του βαμβακιού και της ζωικής παραγωγής στον θεσσαλικό κάμπο ήταν άμεση, ενώ οι επιπτώσεις στην παραγωγή των δημητριακών –των οποίων η σοδειά 2022-2023 είχε προλάβει να θεριστεί πριν από την

⁴ Για αναλυτική καταγραφή της καταιγίδας Daniel και των καταστροφών που προξένησε, βλ. He et al., 2024 και Manroulis et al., 2024.

καταιγίδα– φάνηκε στην επόμενη σοδειά. Όσον αφορά στην παραγωγή ελαιολάδου, πρέπει να σημειωθεί ότι, μετά την πολύ έντονη μείωση του 2023 δεν παρατηρήθηκε ανάκαμψη, αντίθετα είχαμε περαιτέρω μείωση κατά 2,3% το 2024, και το 2025 εκτιμάται στο -1,5%, στοιχεία που υποδηλώνουν μια παγίωση μειωμένης παραγωγικότητας των ελαιόδεντρων, η οποία μπορεί να οφείλεται σε άλλες (από τις προαναφερόμενες) επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής.

Όσον αφορά στο 2025, η μη διαθεσιμότητα πραγματικών στατιστικών μετρήσεων προς το παρόν (διατίθενται μόνο στατιστικές εκτιμήσεις της Eurostat) δεν μας επιτρέπει την εξαγωγή δομικών συμπερασμάτων. Μπορούμε, όμως, να αναμένουμε με μεγάλη βεβαιότητα αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγή αιγοπρόβειου κρέατος και γάλακτος, εξαιτίας της πρόσφατης δριμείας επιζωοτίας ευλογιάς των αιγοπροβάτων, δίχως να μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια η ποσοτική έκτασή τους. Στο πλαίσιο που ακολουθεί γίνεται μια ανάλυση της συγκεκριμένης νόσου, της επιζωοτιολογίας της, καθώς και του χρονολογίου της τελευταίας επιζωοτίας.

Η ευλογία των αιγοπροβάτων

Η ευλογία των αιγοπροβάτων (Sheep & Goat Pox – SGP) είναι μια σοβαρή λοιμώδης ιογενής νόσος των μικρών μηρυκαστικών, η οποία προκαλείται από διάφορα στελέχη του ιού Capripoxvirus. Πρόκειται για νόσο υψηλής μεταδοτικότητας που προσβάλλει κατά βάση πρόβια και αιγές (κατσίκες). Ο ιός μεταδίδεται κυρίως μέσω άμεσης επαφής μεταξύ ζώων, εκκρίσεων του αναπνευστικού συστήματος, δερματικών βλαβών ή μολυσμένων αντικειμένων, ενώ η μετάδοση μπορεί να ενισχυθεί και από έντομα ή από αερογενή σωματίδια σε πυκνά κοπάδια. Ανάλογα με την οδό εισόδου του ιού, ο χρόνος επώασης μπορεί να φθάνει τις 21 ημέρες· συνήθως, όμως, είναι περίπου 12 ημέρες μετά την επαφή και μπορεί να είναι ακόμα μικρότερος όταν η μετάδοση γίνεται αιματογενώς μέσω εντόμων. Η νόσος δεν μεταδίδεται στον άνθρωπο, ωστόσο έχει μεγάλη σημασία για την υγεία των ζώων και την αγροτική οικονομία. Κλινικά, τα μολυσμένα ζώα εμφανίζουν πυρετό, κατάπτωση και χαρακτηριστικές δερματικές αλλοιώσεις, οι οποίες εκδηλώνονται ως οζίδια ή φλύκταινες στο δέρμα, στον μαστό και στους βλεννογόνους. Συχνά παρατηρούνται, επίσης, αναπνευστικά συμπτώματα και απώλεια όρεξης, ενώ σε σοβαρές περιπτώσεις η νόσος μπορεί να οδηγήσει σε υψηλή θνησιμότητα, ιδιαίτερα σε νεαρά ζώα. Ακόμη και όταν τα ζώα επιβιώσουν, η παραγωγικότητά τους μειώνεται σημαντικά, με επιπτώσεις όπως μειωμένη γαλακτοπαραγωγή, απώλεια σωματικού βάρους και προβλήματα αναπαραγωγής. Για τον λόγο αυτόν, η ευλογία των αιγοπροβάτων θεωρείται μία από τις σημαντικότερες μεταδοτικές ασθένειες των μικρών

μηρυκαστικών παγκοσμίως (Bhanuprakash et al., 2006· Babiuk et al., 2008· Dadousis, 2018).

Οι οικονομικές συνέπειες της νόσου είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς η ευλογία των αιγοπροβάτων μπορεί να προκαλέσει υψηλή θνησιμότητα και σημαντική μείωση της παραγωγικότητας των ζώων. Επιπλέον, για τον περιορισμό της διασποράς εφαρμόζονται αυστηρά μέτρα υγειονομικού ελέγχου, όπως η θανάτωση του συνόλου των ζώων στα κοπάδια με επιβεβαιωμένο κρούσμα (“stamping-out”) και οι περιορισμοί μετακίνησης ζώων. Τα μέτρα αυτά μπορεί να αυξάνουν τις άμεσες οικονομικές απώλειες για τους παραγωγούς, αλλά αποτελούν βασική στρατηγική για τον περιορισμό της εξάπλωσης της νόσου και τη μείωση των συνολικών επιπτώσεων σε επίπεδο κτηνοτροφικού τομέα (Bhanuprakash et al., 2006· Babiuk et al., 2008· EFSA et al., 2026).

Παρότι η νόσος θεωρείται ενδημική σε ορισμένες περιοχές της Ασίας, της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής, στην Ευρώπη εμφανίζεται συνήθως σποραδικά, κυρίως μέσω εισαγωγής του ιού από γειτονικές περιοχές. Στην Ελλάδα έχουν καταγραφεί προηγούμενες επιζωοτίες, ιδιαίτερα στα βόρεια της χώρας, το 1994-1998 και το 2013-2015. Η πρώτη εξ αυτών αφορά στον Νομό Έβρου, όπου από τον Νοέμβριο του 1994 έως τον Δεκέμβριο του 1998 εντοπίστηκαν 249 εστίες του ιού, που οδήγησαν σε θανάτωση 32 χιλ. ζώων (Dadousis, 2018). Το 2000 υπήρξε η μεμονωμένη εμφάνιση ευλογιάς σε μία εκτροφή στον κάμπο της Ορεστιάδας, η οποία οδήγησε σε θανάτωση 507 ζώων. Η επόμενη μεγάλη έξαρση παρατηρήθηκε σε δύο κύματα την τριετία 2013-2015. Στο πρώτο (Αύγ. 2013-Ιούν. 2014) καταγράφηκαν 91 επιβεβαιωμένες εστίες πανελλαδικά (κυρίως Θράκη και Μακεδονία), με τις θανατώσεις ζώων να φτάνουν τις 22 χιλ. Στο δεύτερο κύμα (Ιούν.-Δεκ. 2014) καταγράφηκαν 164 εστίες (και πάλι κυρίως σε Θράκη και Μακεδονία), που οδήγησαν σε θανατώσεις περίπου 31 χιλ. ζώων. Αντίστοιχες εξάρσεις έχουν εμφανιστεί κατά διαστήματα σε κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, όπως στη Βουλγαρία και την Τουρκία, γεγονός που αναδεικνύει τον διασυνοριακό χαρακτήρα της νόσου και την ανάγκη για συνεχή επιδημιολογική επιτήρηση στην περιοχή (Babiuk et al., 2008· EFSA et al., 2026).

Η τρέχουσα επιζωοτία στην Ελλάδα είναι πολλαπλάσιας έντασης από τις προηγούμενες. Το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα καταγράφηκε τον Αύγουστο του 2024 σε εκτροφή του Έβρου. Από εκεί η νόσος εξαπλώθηκε γρήγορα σε πολλές περιοχές της χώρας, οδηγώντας σε εκτεταμένα μέτρα περιορισμού και μαζικές θανατώσεις ζώων. Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία (κατά τη συγγραφή του παρόντος) της Εθνικής Επιστημονικής Επιτροπής Διαχείρισης και Ελέγχου της Ευλογιάς των αιγοπροβάτων (ΕΕΕΔΕΕ), έως την 29^η Μαρτίου 2026 είχαν καταγραφεί 2.144 επιβεβαιωμένα κρούσματα ευλογιάς αιγοπροβάτων, σε 2.652 εκτροφές σε όλη τη

χώρα, με μια ευρεία γεωγραφική κατανομή, που οδήγησαν σε θανάτωση 486.300 αιγοπροβάτων⁵ (ΥΠΑΑΤ, 2026α). Συνεπώς, όπως φαίνεται και από τα μεγέθη, η σημερινή επιζωοτία αποτελεί τη μεγαλύτερη καταγεγραμμένη έξαρση της νόσου στη χώρα τις τελευταίες δεκαετίες και πιθανότατα τη σοβαρότερη στη σύγχρονη ιστορία της ελληνικής κτηνοτροφίας. Η μέχρι τώρα αντιμετώπιση της νόσου επιδιώκεται κυρίως μέσα από την έγκαιρη διάγνωση, τη βιοασφάλεια στις εκτροφές, τον αυστηρό περιορισμό των μετακινήσεων ζώων και τη θανάτωση των μολυσμένων κοπαδιών. Αποτελεί ένα ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο ζήτημα στον ελληνικό δημόσιο διάλογο αν είναι –ή ήταν– σκόπιμο να ενσωματωθεί στα μέτρα αντιμετώπισης της νόσου και ένα πρόγραμμα εμβολιασμού των αιγοπροβάτων (καθολικά ή έστω στις περιοχές σε εγγύτητα με τις ζώνες επιτήρησης⁶), σενάριο που έχει εξεταστεί από την ΕΕΕΔΕΕ και την Ευρωπαϊκή Αρχή για την Ασφάλεια των Τροφίμων (European Food Safety Authority – EFSA).⁷

Σε κάθε περίπτωση, το κόστος αυτής της επιζωοτίας για την εγχώρια κτηνοτροφία είναι εξαιρετικά σημαντικό. Κατ' αρχάς, οι προσβληθείσες εκτροφές χάνουν το σύνολο του ζωικού τους κεφαλαίου, το σύνολο του αποθέματος ζωοτροφών στον χώρο της εκτροφής, αλλά και τη δυνατότητα για άμεση επανασύσταση των κοπαδιών.⁸ Αυτό συνεπάγεται σημαντική κεφαλαιακή απώλεια αρχικά, αλλά και εξίσου σημαντικά διαφεύγοντα εισοδήματα στη συνέχεια, τα οποία δεν μπορούν να αντισταθμιστούν με τις ιδιαίτερα

⁵ Σημειώνεται ότι, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της ετήσιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνας της ΕΛΣΤΑΤ, στις 31/12/2023 το απόθεμα προβάτων και αιγών στην Ελλάδα ξεπερνούσε οριακά τα 12,5 εκατ. (περίπου 9.014.000 πρόβατα και 3.506.000 αίγες).

⁶ Βάσει του εθνικού «Σχεδίου Αντιμετώπισης Έκτακτης Ανάγκης Σχετικά με τις Ασθένειες του Παραρτήματος Ι του ΠΔ 138/1995» (ΥΑ 1747/386028/14-12-2023), γύρω από κάθε επιβεβαιωμένη εστία της νόσου προσδιορίζονται μια «Ζώνη Προστασίας» σε ακτίνα τουλάχιστον 3 κλμ. και μια «Ζώνη Επιτήρησης» σε ακτίνα τουλάχιστον 10 κλμ. Στην πράξη, με τις εγκυκλίους εφαρμογής του παραπάνω Σχεδίου στην τρέχουσα επιζωοτία, η Ζώνη Προστασίας ορίζεται στα 5 κλμ., η Ζώνη Επιτήρησης στα 20 κλμ. και επιπλέον ορίζεται μια «Περαιτέρω Απαγορευμένη Ζώνη» ακτίνας τουλάχιστον 40 κλμ. Τα μέτρα αντιμετώπισης της νόσου εξειδικεύονται, στη συνέχεια, στις επιμέρους ζώνες.

⁷ Βλ. EFSA AHAW Panel, 2014· EFSA et al., 2026· και ΥΠΑΑΤ, 2026β. Σημειώνεται πως, καθώς το ζήτημα αυτό έχει καταστεί αντικείμενο υπερβολικά έντονης μικροπολιτικής πόλωσης, δεν θεωρούμε σκόπιμο ότι θα πρέπει να εξεταστεί περαιτέρω στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης. Είναι σαφές, όμως, ότι το ερώτημα της σκοπιμότητας του εμβολιασμού δεν μπορεί παρά να έχει μια επιστημονική μόνο απάντηση.

⁸ Αν και τυπικά δεν επιτρέπεται η ανασύσταση των κοπαδιών μόνο για 21 ημέρες μετά την τελική απολύμανση, οι περιορισμοί μετακίνησης προς τις πληγείσες περιοχές και η απαραίτητη άδεια από τις κτηνιατρικές υπηρεσίες για την ανασύσταση συνεπάγονται στην πράξη αναμονή αρκετών μηνών από την εμφάνιση του τελευταίου κρούσματος.

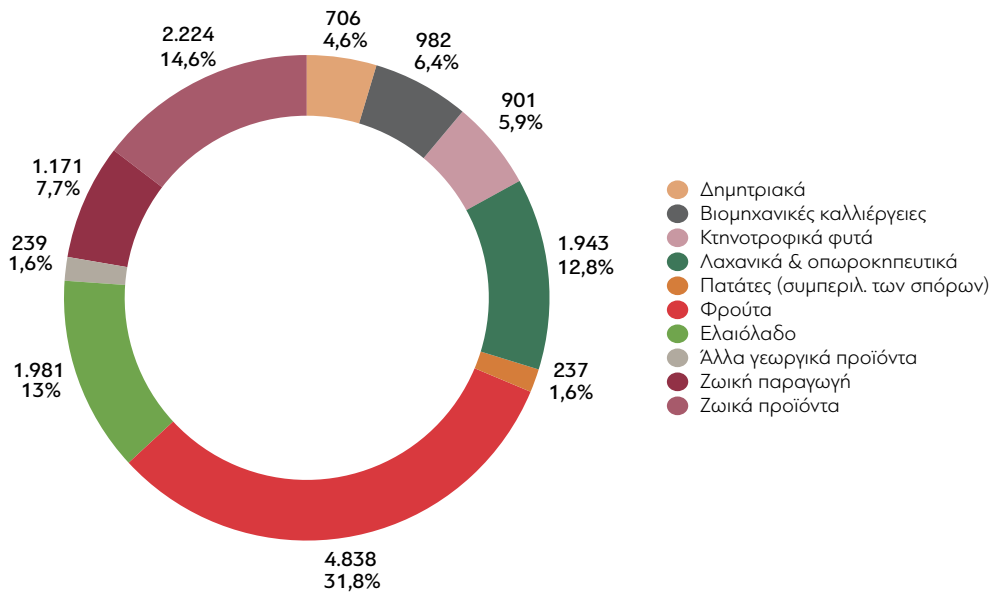
περιορισμένες αποζημιώσεις που δίνονται από το ΥΠΑΑΤ⁹. Πολύ μεγάλο κόστος, όμως, προκύπτει και εμμέσως, για τους υπόλοιπους κτηνοτρόφους που δεν έχουν μεν προσβληθεί από τον ιό, αλλά βρίσκονται εντός των ζωνών προστασίας, επιτήρησης ή περαιτέρω απαγόρευσης, ή ακόμα και πλησίον αυτών,⁴ καθώς υποβάλλονται σε αυστηρά μέτρα περιορισμού και βιοασφάλειας, που ενέχουν σημαντικό κόστος (απολυμάνσεις, απαγόρευση μετακίνησης για πάχυνση/αναπαραγωγή ή ακόμα και διέλευσης από τις ζώνες, εκτροφή με ζωοτροφή αντί της απαγορευμένης βόσκησης, απαγόρευση αγοραπωλησιών κτλ.).

Το **Γράφημα 1** αποκαλύπτει μια διαχρονική αδυναμία της ελληνικής αγροτικής παραγωγής να μεγεθυνθεί σε πραγματικούς όρους. Αντίθετα, η συνολική πραγματική αξία της αγροτικής παραγωγής διατηρεί μια ήπια αρνητική τάση τα τελευταία 30 έτη, με μέσο ετήσιο ρυθμό συρρίκνωσης 0,25% έως το 2024 (ή 0,31%, κατ' εκτίμηση, έως το 2025), γεγονός που θα πρέπει να αποτελέσει εστία έντονου προβληματισμού.

Τέλος, σχετικά με τη **διάρθρωση της αγροτικής παραγωγής**, αν εστιάσουμε στα αγαθά, το κυριότερο αγροτικό προϊόν είναι τα φρούτα (με μερίδιο 31,8% το 2024), ακολουθούν τα ζωικά προϊόντα (14,6%), και έπονται το ελαιόλαδο (13%) και τα λαχανικά & οπωροκηπευτικά (12,8%).

⁹ Η αποζημίωση για τις θανατώσεις χωρίζεται σε δύο αθροιζόμενα σκέλη: αποζημίωση αξίας ζώου και αποζημίωση απώλειας εισοδήματος. Η αποζημίωση αξίας ζώου ορίζεται βάσει σχετικών ΚΥΑ, σε ετήσια βάση, οι οποίες ορίζουν το ποσοστό της αποζημίωσης και τα ανώτατα όρια αξίας ανά είδος και ηλικία ζώου. Βάσει αυτών (άρθρο 8 στις ΚΥΑ 4308/315328/16.10.2024 και ΚΥΑ 59322/26923/05-03-2025), για τα έτη 2024 και 2025 η αποζημίωση ορίστηκε στο 100% της αξίας, με τη μέγιστη αξία να ορίζεται σε έως €250 για τα καθαρόαιμα αιγοπρόβατα (6 μηνών έως 3 ετών· εξαιρουμένων των κριών/τράγων αναπαραγωγικής ηλικίας, οι οποίοι φτάνουν έως τα €500) και έως €220 για τα αιγοπρόβατα ημίαιμων/κοινών φυλών (με τους κριούς και τράγους αναπαραγωγικής ηλικίας να φτάνουν έως τα €320). Η αποζημίωση απώλειας εισοδήματος ορίστηκε από την ΚΥΑ 337680/3-12-2025 (για αμφότερα τα έτη 2024 και 2025), η οποία προβλέπει (άρθρο 3) αποζημίωση ύψους €70 για θανατωμένα αιγοπρόβατα άνω των 6 μηνών και 35€ για τα νεαρότερα. Κατόπιν σχετικής μας έρευνας, οι αποζημιώσεις απώλειας ζωικού κεφαλαίου κρίνονται τελείως ανεπαρκείς στην περίπτωση των ζώων ημίαιμης/κοινής φυλής (έως €220), καθώς δεν επαρκούν για την κάλυψη του κόστους απόκτησης και εκτροφής μέχρι την παραγωγική ηλικία (ενδεικτικά, μια κοινή αρνάδα 6 μηνών αξίζει σήμερα €150-200, και έως τη στιγμή που θα καταστεί παραγωγική –3μήνες έως την αναπαραγωγή και άλλους 5 έως τη γέννα– θα χρειαστεί επιπλέον τουλάχιστον €350). Στη δε περίπτωση των καθαρόαιμων φυλών, ιδιαίτερα όταν αυτές αφορούν σε ζώα υψηλής παραγωγικότητας, η αποζημίωση αξίας που δίνεται (έως €250) δεν έχει καμία σχέση με την εμπορική τους αξία (αξία μιας αντίστοιχης αρνάδας: €350-400), πόσω δε μάλλον αν συνοπολογίσουμε και το κόστος της εκτροφής μέχρι να καταστούν παραγωγικά. Επιπρόσθετα, δεδομένου του μακρού χρόνου υποχρεωτικής αναμονής μέχρι την επανασύσταση των κοπαδιών, τα έως €70 αποζημίωσης ανά ζώο για την απώλεια εισοδήματος είναι πρόδηλα απολύτως ανεπαρκή.

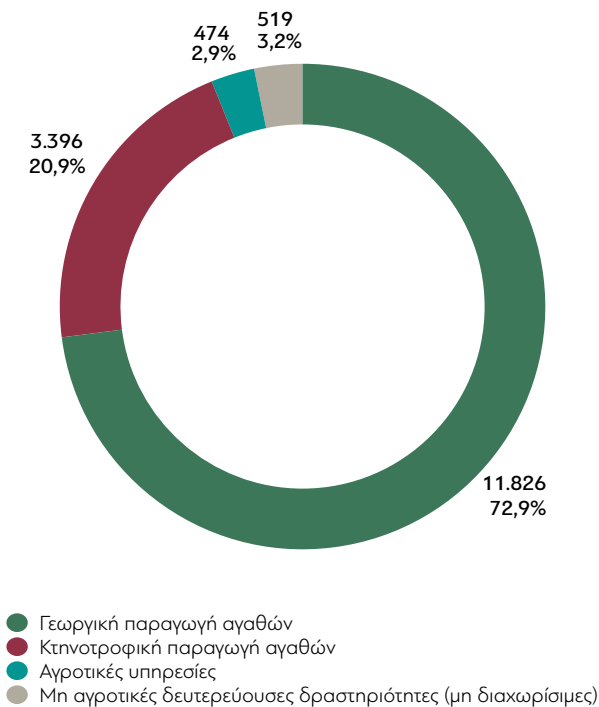
Γράφημα 2. Διάρθρωση παραγωγής αγροτικών αγαθών, 2024
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Πέραν της παραγωγής αγροτικών αγαθών και υπηρεσιών, ο ΑΤ δημιουργεί επίσης έσοδα και από άλλες δευτερεύουσες δραστηριότητες, όχι απαραίτητα αγροτικές, οι οποίες όμως, όταν δεν είναι διαχωρίσιμες από τις αγροτικές, θα πρέπει να συνυπολογίζονται στο προϊόν του. Στο παρακάτω **Γράφημα 3** απεικονίζεται η διάρθρωση της συνολικής παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών του ΑΤ, κατά το 2024.

Γράφημα 3. Συνολική παραγωγή του Αγροτικού Τομέα, 2024
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

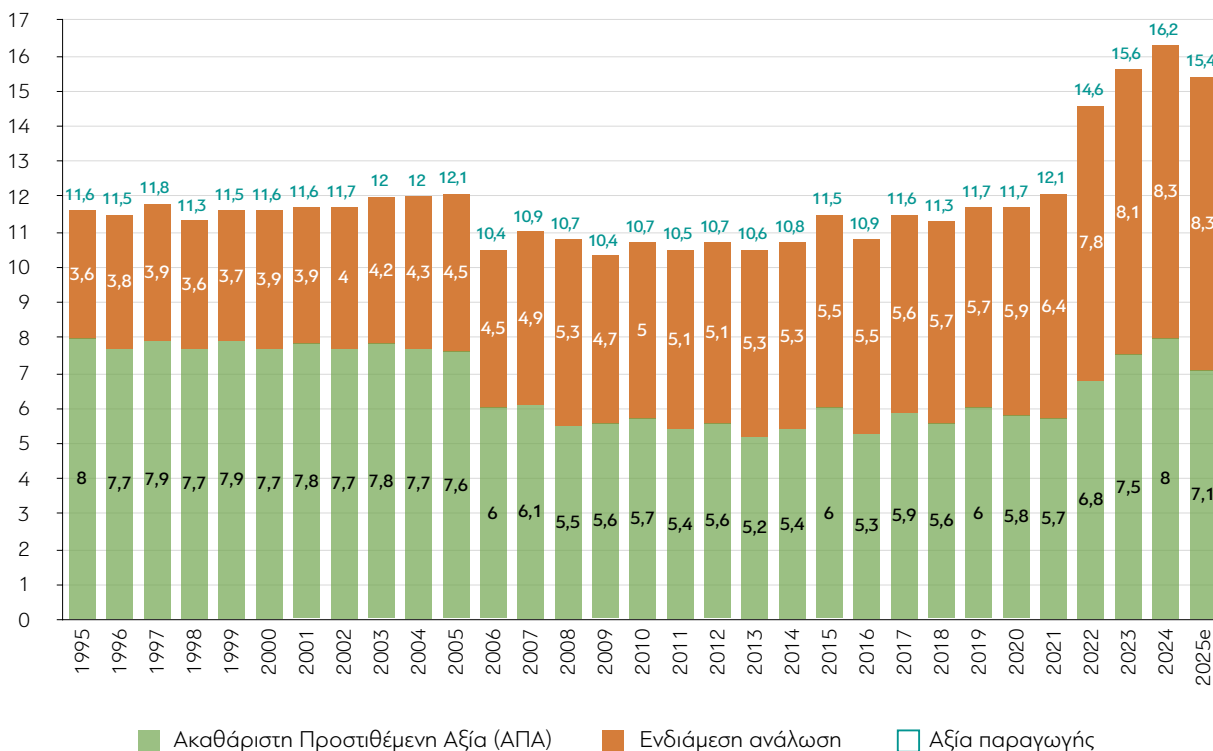
Η **συνολική παραγωγή του ΑΤ** στην Ελλάδα (μαζί με τις μη διαχωρίσιμες δευτερεύουσες δραστηριότητες) ξεπέρασε, σε ονομαστικούς όρους, τα €16,2 δισεκ. το 2024, επίπεδο που επίσης αποτελεί ιστορικό υψηλό, μετά από τις διαδοχικές αυξήσεις του από το 2021 (2021: 3,8%, 2022: 20,4%, 2023: 7,2% και 2024: 3,6% – η απεικόνιση των απόλυτων μεγεθών γίνεται στο **Γράφημα 4**). Όσον αφορά στο 2025, οι εκτιμήσεις της Eurostat προβλέπουν μείωση, ανάλογη με αυτή της αγροτικής παραγωγής· συγκεκριμένα, κατά 5,1%. Σε ολόκληρη την τριετία 2022-2024 (ή την τετραετία 2022-2025, αν συνυπολογίσουμε τις εκτιμήσεις), παρατηρείται ιδιαίτερα υψηλή αξία συνολικής παραγωγής του ΑΤ, κάτι που όμως δεν είναι εμφανές σε ανάλυση υπό σταθερές αξίες και, άρα, αποδίδεται εξ ολοκλήρου στη μεγάλη αύξηση των τιμών στα συγκεκριμένα είδη.

Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία

Αφαιρώντας, από τη συνολική αξία της παραγωγής, όλες τις ενδιάμεσες αναλώσεις (το κόστος όλων των εισροών, πλην της εργασίας και της επιχειρηματικής προσπάθειας), προκύπτει η **Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία** (ΑΠΑ), ένα μέγεθος που μετρά την αξία που δημιουργείται από την παραγωγική διαδικασία πριν από τη διανομή της στα διάφορα εισοδήματα

(κέρδος –δηλαδή εισόδημα– του αγρότη, αμοιβές εργατών, φόροι και τόκοι). Παράλληλα με τη σημαντική αύξηση της αξίας της συνολικής παραγωγής του ΑΤ κατά το 2024 (ονομαστικοί όροι, 3,6%), η ΑΠΑ του επίσης αυξήθηκε, αλλά με πολύ μεγαλύτερο ρυθμό, ο οποίος ήταν σχεδόν διπλάσιος (6,1%). Ανάλογη, όμως, με την αξία παραγωγής εκτιμάται ότι ήταν και το 2025, με την εκτιμώμενη μείωση της συνολικής αξίας κατά 5,1% να μεταφράζεται σε μια υπερδιπλάσια μείωση της ΑΠΑ κατά 11,3%.

Γράφημα 4. Αξία παραγωγής, ενδιάμεση ανάλωση & ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα (δισεκ. € σε τρέχουσες αξίες)

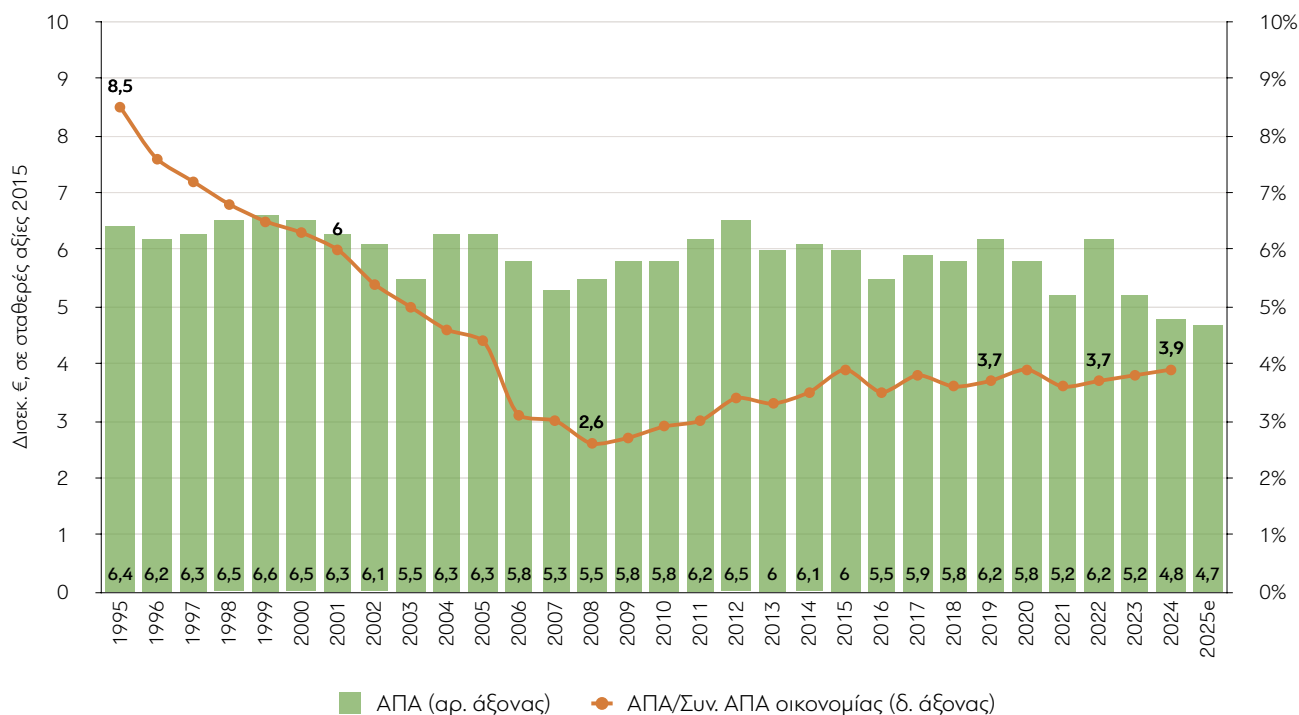
Σημείωση: e = εκτίμηση

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η διαχρονική εξέλιξη των μεριδίων ΑΠΑ και **ενδιάμεσης ανάλωσης** ως προς την αξία της συνολικής παραγωγής. Ενώ έως και το 2005 η ΑΠΑ αποτελούσε περίπου τα 2/3 της αξίας παραγωγής, εφεξής η συμμετοχή του σχετικού ύψους της ενδιάμεσης ανάλωσης μεγεθύνθηκε σημαντικά με αποτέλεσμα πλέον να αποτελεί παραπάνω από το ήμισυ της αξίας παραγωγής. Τα αίτια αυτής της εξέλιξης εντοπίζονται στη γενική αύξηση του κόστους των εισροών και την αδυναμία του ΑΤ να επαυξήσει την πραγματική αξία της παραγωγής του.

Βάσει των παραπάνω στοιχείων ΑΠΑ, ο ΑΤ συνεισέφερε το 2024 το 3,9% της συνολικής εγχώριας ΑΠΑ – ένα επίπεδο συμμετοχής που είναι λίγο υψηλότερο από τη μέση συμμετοχή της τελευταίας 15ετίας (3,6%).¹⁰ Αν απομονώσουμε την εξέλιξη της ΑΠΑ του ΑΤ από τις μεταβολές των τιμών, παρατηρείται μια έντονα πτωτική πορεία της **πραγματικής ΑΠΑ του ΑΤ** τα τελευταία χρόνια, είτε μετά το 2022 είτε –εξαιρουμένης της προσωρινής ανόδου του 2022– μετά το 2019 (2024: -21,7% από το 2019 ή -21,8% από το 2022). Η εξέλιξη αυτή της πραγματικής ΑΠΑ είναι απολύτως ανάλογη με την εξέλιξη της πραγματικής αξίας της αγροτικής παραγωγής, με τις μεταβολές όμως να είναι σημαντικά πιο έντονες. Ως αποτέλεσμα, η πραγματική ΑΠΑ του ΑΤ είχε ήδη από το 2023 βρεθεί στο χαμηλότερο επίπεδο που έχει καταγραφεί ποτέ στη χώρα μας, βάσει του συγκεκριμένου στατιστικού προτύπου¹¹ (ήτοι από το 1993), συνέχισε σε ακόμα χαμηλότερο επίπεδο το 2024 και εκτιμάται ότι μειώθηκε ακόμα περισσότερο το 2025.

Γράφημα 5. ΑΠΑ του Αγροτικού Τομέα σε πραγματικούς όρους και σε σύγκριση με το σύνολο της οικονομίας

Σημείωση: e = εκτίμηση

Πηγή: Eurostat (Economic accounts for Agriculture & National Accounts), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

10 Ενδεικτικά, προς αντιπαράθεση, η βιομηχανία έχει ένα μερίδιο συμμετοχής 10,4% στη συνολική ΑΠΑ (2024), το εμπόριο (λιανικό & χονδρικό) συνεισφέρει 10,9%, η διανομή και η εστίαση 7,3% και οι δραστηριότητες του Real Estate 15,8% (προσωρινά στοιχεία 2024).

11 «Οικονομικοί Λογαριασμοί Γεωργίας» της ΕΛΣΤΑΤ ή "Economic Accounts for Agriculture" κατά Eurostat.

Η διαχρονικότερη ανάλυση της πραγματικής ΑΠΑ του ΑΤ αποκαλύπτει ανάλογα συμπεράσματα με αυτά που προέκυψαν από την αντίστοιχη ανάλυση στην πραγματική αξία της συνολικής αγροτικής παραγωγής, υπό σταθερές τιμές. Ο ελληνικός ΑΤ αδυνατεί να μεγεθύνει την πραγματική προστιθέμενη αξία που παράγει, η οποία αντίθετα διατηρεί μια αρνητική μακροχρόνια τάση τα τελευταία 35 χρόνια, εντονότερη αυτής της πραγματικής αξίας παραγωγής, με τον μέσο ετήσιο ρυθμό συρρίκνωσης να φτάνει στο 1% (1995-2024).

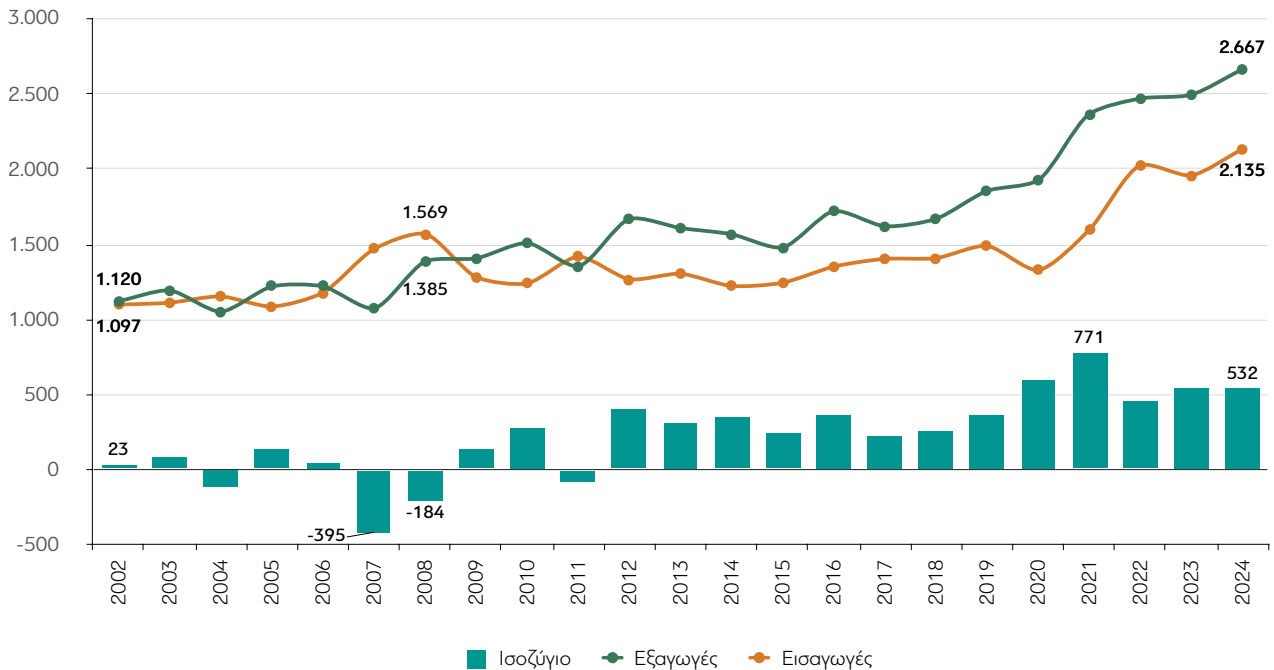
Διεθνές εμπόριο και ανταγωνιστικότητα

Παρά τη σαφώς αρνητική εικόνα σε επίπεδο πραγματικής αξίας παραγωγής και προστιθέμενης αξίας, τα προϊόντα του ελληνικού ΑΤ παρουσιάζουν μια αρκετά θετική δυναμική στις διεθνείς αγορές και επιπλέον ο κλάδος φαίνεται ότι είναι κατά μέσο όρο ανταγωνιστικός.

Οι **εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται από τον ΑΤ (CPA-A01)**¹² διατηρούν μια έντονα θετική μακροχρόνια τάση, με τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης να είναι στο επίπεδο του 2,5% την περίοδο 2003-2018 και να ανεβάζει ταχύτητα στο 8,1% την περίοδο 2019-2024. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι, παρά τα προβλήματα που προκύπτουν στην παραγωγή του ΑΤ τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα από το 2023, η πορεία των εξαγωγών προϊόντων του ΑΤ παραμένει γνησίως αύξουσα επί επτά συναπτά έτη (μετά το 2017).

¹² Πρόκειται για τα προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01), ένας κλάδος που τυπικά συνιστά ένα υπερσύνολο του ΑΤ, αλλά οι επιπρόσθετες συμπεριλαμβανόμενες «θήρα και λοιπές συναφείς δραστηριότητες» καταγράφουν στην πραγματικότητα οριακά/αμελητέα μεγέθη. Συνεπώς, χωρίς ουσιαστική απώλεια ακρίβειας, ο ΑΤ και ο κλάδος A01 θεωρούνται ουσιαστικά συνώνυμα στο υπόλοιπο της παρούσας ανάλυσης. Επισημαίνεται πως η κατηγοριοποίηση αυτή δεν αποτελεί κατηγοριοποίηση κατά το είδος του αγαθού ή της υπηρεσίας που συναλλάσσεται μεταξύ ημεδαπής και αλλοδαπής, αλλά κατηγοριοποίηση κατά το είδος της δραστηριότητας του παραγωγού τους.

Γράφημα 6. Διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα*
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες)

* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): “CPA-A01”.
Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

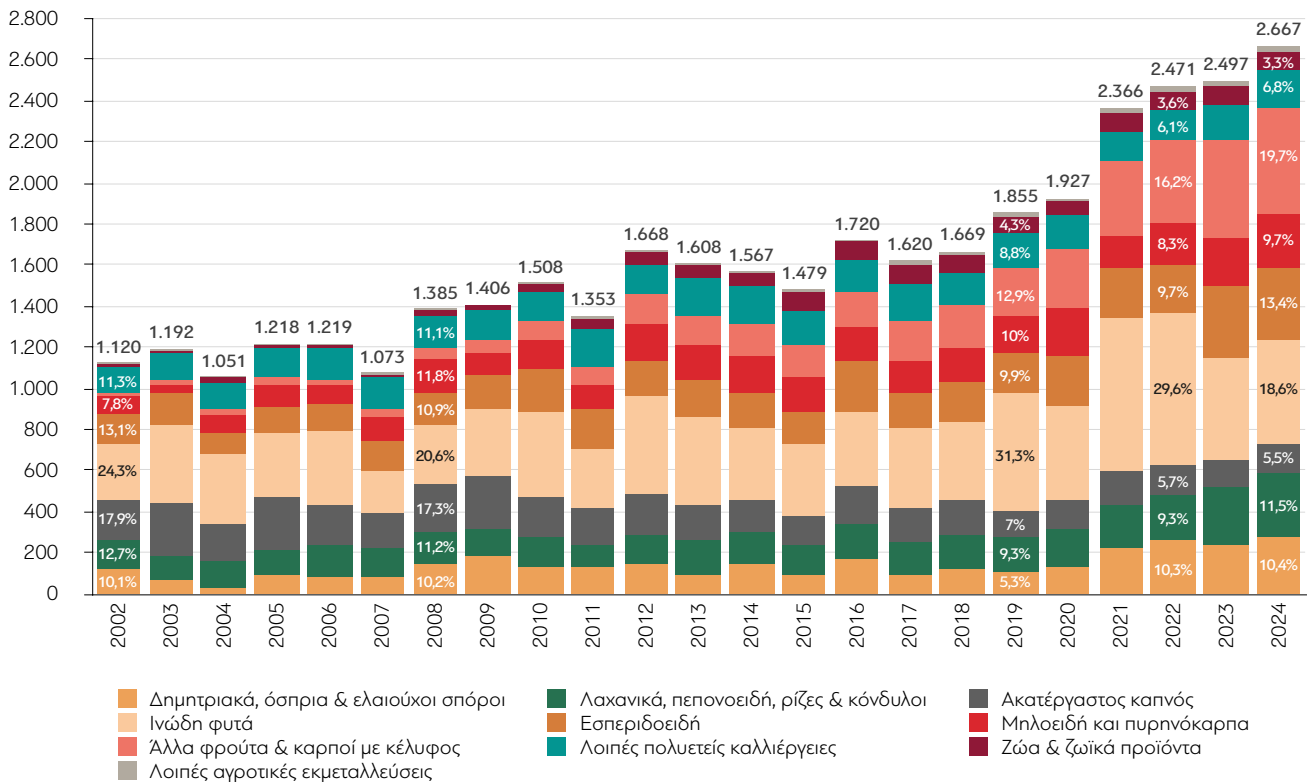
Ακόμα σημαντικότερο είναι, όμως, ότι από το 2012 οι ελληνικές εξαγωγές στα είδη αυτά ξεπερνούν διαρκώς τις αντίστοιχες εισαγωγές και, μάλιστα, η διαφορά εμφανίζει μια γενική τάση διεύρυνσης. Το επιμέρους Εμπορικό Ισοζύγιο, δηλαδή, στα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται από τον ΑΤ, είναι τα τελευταία 13 έτη θετικό. Και μπορεί το γεγονός αυτό για τα πρώτα έτη αυτής της περιόδου να αποδίδεται στη δριμυία οικονομική ύφεση, που σε έναν βαθμό συμπίεσε το εγχώριο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών και την εγχώρια παραγωγή της Μεταποίησης, αλλά για τα τελευταία έτη υποδηλώνει μάλλον μια βελτίωση της συνολικής ανταγωνιστικότητας του ελληνικού ΑΤ στις διεθνείς αγορές.

Όσον αφορά στην **εσωτερική διάρθρωση των ελληνικών εξαγωγών στα προϊόντα του ΑΤ**, αυτή φαίνεται να έχει επηρεαστεί σημαντικά από τις επιπτώσεις της καταιγίδας Daniel, που ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 2023, και των λοιπών συμπιπτουσών καταστροφών. Το 2022, η κυριότερη κατηγορία προϊόντων που εξαγόταν ήταν προϊόντα που παράγονται στην καλλιέργεια ινωδών φυτών (βαμβάκι, λινάρι, κάνναβη κτλ.), με ένα μερίδιο σχεδόν 3/10 των συνολικών εξαγωγών προϊόντων του ΑΤ. Η σημασία αυτής της κατηγορίας στη συνέχεια έχει περιοριστεί δραστικά, υποχωρώντας στη δεύτερη κατά σειρά θέση το 2024, με μερίδιο 18,6%. Η κυριότερη

ομάδα εξαγωγών είναι τα προϊόντα των καλλιεργητών «Άλλων φρούτων και καρπών με κέλυφος», με μερίδιο που αγγίζει το 1/5. Σημειώνεται πως παρατηρείται ιδιαίτερα υψηλή δυναμική στις εξαγωγές αυτής της ομάδας προϊόντων, οι οποίες όχι μόνο αυξάνουν το μερίδιό τους τα τελευταία χρόνια, αλλά παρουσιάζουν μια συνεχή και έντονη αυξητική τάση και σε απόλυτους όρους εξαγωγών.

Σημαντική αύξηση εξαγωγών είχαν, από το 2023, και τα προϊόντα των καλλιεργητών εσπεριδοειδών, τα οποία κατέχουν ένα μερίδιο 13,4% το 2024 και από κοινού με την ομάδα «άλλα φρούτα και καρποί με κέλυφος» αποτέλεσαν τους κυριότερους παράγοντες αντιστάθμισης της μείωσης των εξαγωγών στα ινώδη φυτά. Αξιόλογα, επίσης, μερίδια έχουν οι ομάδες προϊόντων των καλλιεργειών «Λαχανικών, πεπονοειδών, ριζών και κονδύλων», «Δημητριακών, οσπρίων και ελαιούχων σπόρων» και «Μηλοειδών και πυρηνοκάρπων» (με μερίδια 11,5%, 10,4% και 9,7%, αντίστοιχα).

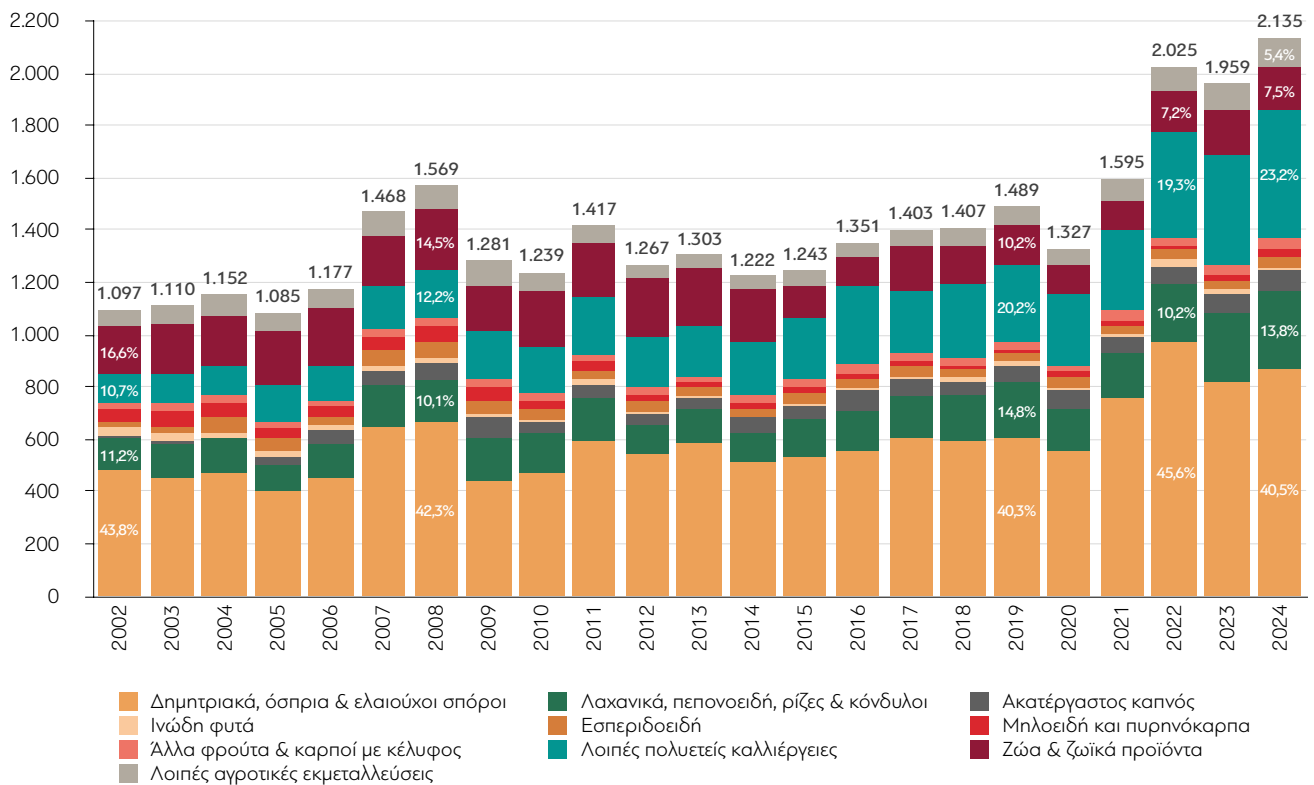
Γράφημα 7. Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα*
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): "CPA-A01".
Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Τέλος, σχετικά με την **εσωτερική διάρθρωση των εισαγωγών προϊόντων του ΑΤ**, η διαχρονικά κυριότερη κατηγορία αγαθών που εισάγεται είναι προϊόντα καλλιεργητών «Δημητριακών, οσπρίων και ελαιούχων σπόρων», με ένα μερίδιο που κυμαίνεται διαχρονικά περί το 41,6%. Ακολουθούν σε σημασία τα προϊόντα των «Λοιπών πολυετών καλλιεργειών», τα οποία έχουν σημαντικά αυξημένα μερίδια την τελευταία δεκαετία, και ιδιαίτερα από το 2023, φτάνοντας στο 23,2% το 2024. Τέλος, αξίζει να αναφερθούν και οι εισαγωγές προϊόντων από καλλιέργειες «Λαχανικών, πεπονοειδών, ριζών και κονδύλων», τα οποία συγκεντρώνουν ένα μερίδιο 13,8%. Σημειώνεται ότι δεν είναι απαραίτητο τα αγαθά που εισάγονται να είναι ακριβώς τα ίδια με τα αγαθά που εξάγονται, ακόμα και αν ανήκουν στην ίδια κατηγορία.

Γράφημα 8. Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του Αγροτικού Τομέα*
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

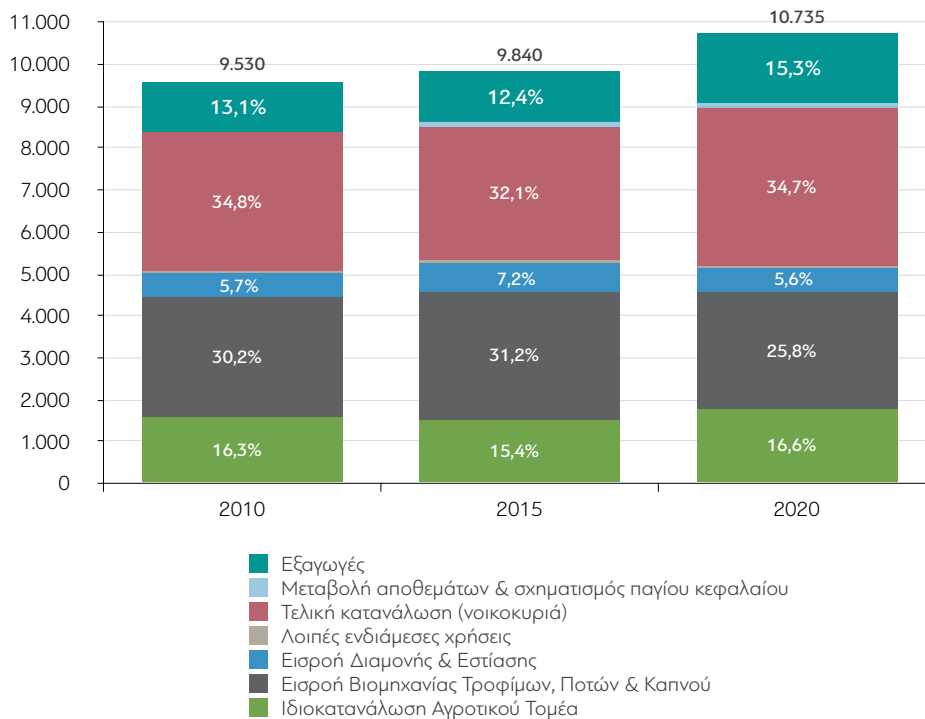
* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): “CPA-A01”.
Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαNEΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Οι χρήσεις του προϊόντος του Αγροτικού Τομέα

Δεδομένης της ανταγωνιστικότητας που επιδεικνύουν στις διεθνείς αγορές πολλά αγαθά και υπηρεσίες του ελληνικού ΑΤ, είναι μάλλον αναμενόμενο να είναι ακόμα περισσότερο ανταγωνιστικά στην εγχώρια αγορά, είτε αυτή απευθύνεται προς τους τελικούς καταναλωτές, δηλαδή τα νοικοκυριά, είτε προς τους ενδιάμεσους χρήστες.

Σύμφωνα με τα τελευταία δεδομένα από τους Πίνακες Εισροών-Εκροών της ΕΛΣΤΑΤ (2020), από το σύνολο της αξίας των προϊόντων του ΑΤ (CPA-A01), ένα ποσοστό που πλέον ξεπερνάει το 15% οδεύει σε εξαγωγές, με το υπόλοιπο σχεδόν 85% να διατίθεται για εγχώριες χρήσεις. Το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας χρήσης αφορά στην τελική κατανάλωση των νοικοκυριών, η οποία αντιστοιχεί σε λίγο περισσότερο από το 1/3 της συνολικής παραγόμενης αξίας. Ακολουθούν οι εισροές της Βιομηχανίας Τροφίμων, Ποτών και Ειδών Καπνού (με ένα μερίδιο σχεδόν 26% επί της συνολικής αξίας παραγωγής), οι ενδιάμεσες αναλώσεις του ίδιου του ΑΤ (π.χ., αλλά όχι περιοριστικά, οι ζωοτροφές: μερίδιο: 16,6%) και οι εισροές της Διαμονής και Εστίασης (5,6%).

Γράφημα 9. Χρήσεις των προϊόντων του Αγροτικού Τομέα*
(εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

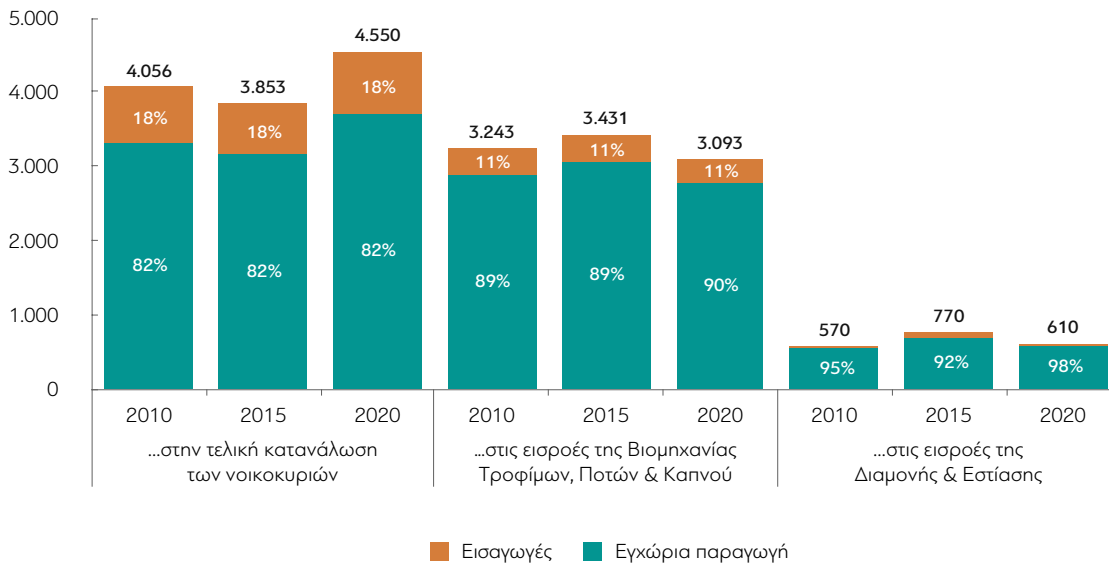

* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): «CPA-A01». Πηγή: Eurostat (Use Table), επεξεργασία διαNEOσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Συνεπώς, οι τρεις κυριότεροι εγχώριοι χρήστες των αγαθών και υπηρεσιών που παράγει ο ΑΤ, εξαιρουμένου του ιδίου, είναι τα νοικοκυριά, η Βιομηχανία Τροφίμων, Ποτών και Ειδών Καπνού και –αρκετά χαμηλότερα– ο κλάδος της Διαμονής και Εστίασης. **Σε τι βαθμό, όμως, οι τρεις αυτοί χρήστες ικανοποιούν την ανάγκη τους για προϊόντα του ΑΤ από τους εγχώριους παραγωγούς;**

Η απάντηση φαίνεται στο **Γράφημα 10**. Διαχρονικά, περίπου το 82% της τελικής κατανάλωσης (από τα νοικοκυριά) αυτών των προϊόντων, περισσότερο από το 89% των σχετικών εισροών της Βιομηχανίας Τροφίμων, Ποτών και Ειδών Καπνού, και περισσότερο από το 92% των σχετικών εισροών της Διαμονής και Εστίασης προέρχονται από εγχώριους παραγωγούς. Συνεπώς, τεκμαίρεται πως ο εγχώριος ΑΤ αφενός τροφοδοτεί τη συντριπτική πλειονότητα των σχετικών αναγκών των νοικοκυριών και αφετέρου αποτελεί τη βασική πηγή κάλυψης των σχετικών αναγκών για δύο άλλους –ιδιαίτερα σημαντικούς– κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Γράφημα 10. Πηγές προϊόντων Αγροτικού Τομέα*... (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

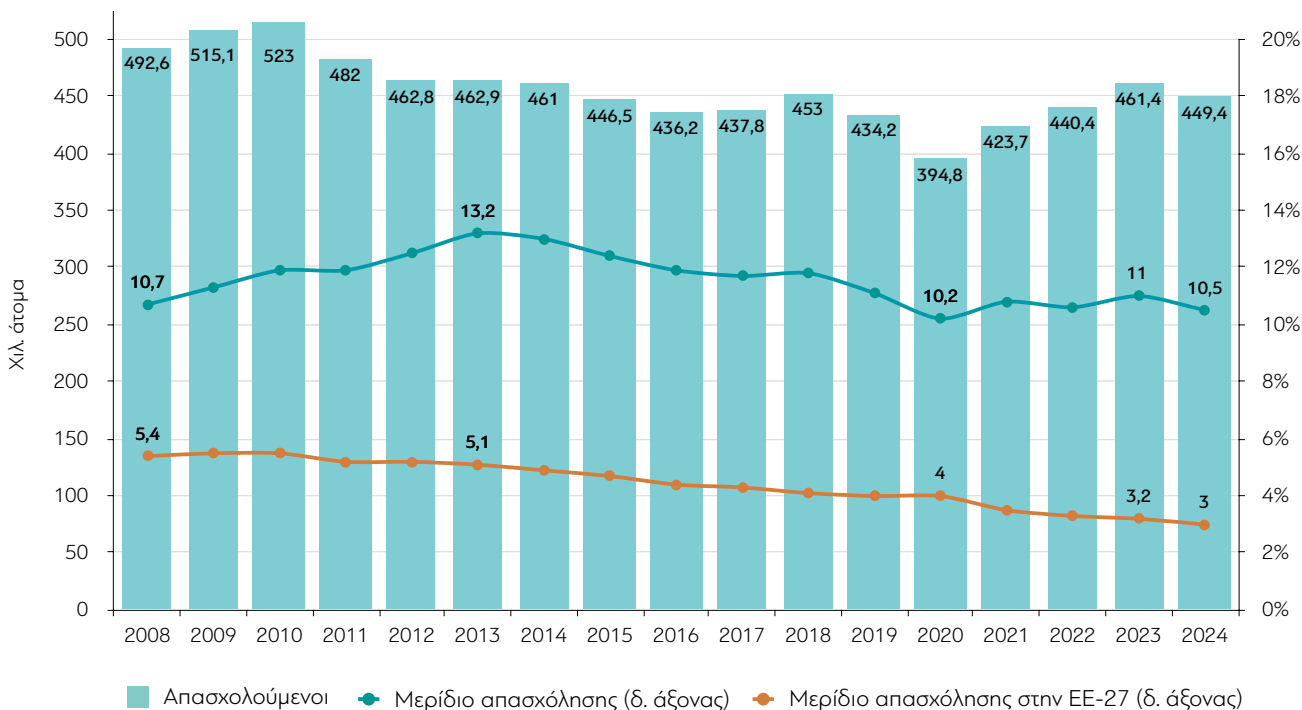

* Προϊόντα του κλάδου «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01): “CPA-A01”.
Πηγή: Eurostat (Use Table), επεξεργασία διαNEΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η απασχόληση στον Αγροτικό Τομέα

Τέλος, όσον αφορά στην απασχόληση του ΑΤ στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, το 2024 απασχολήθηκαν στον Τομέα σχεδόν 450 χιλ. άτομα, σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.¹³ Το μερίδιο της συνολικής απασχόλησης της οικονομίας που δραστηριοποιήθηκε στον ΑΤ το 2024 ξεπερνούσε οριακά το 10,5%.

Γράφημα 11. Απασχολούμενοι στον Αγροτικό Τομέα*
(ετήσια ισοδύναμη απασχόληση, χιλ. άτομα & μερίδιο % επί του συνόλου)

* Κλάδος «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01).
Πηγή: Eurostat (Labor Force Survey), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Τα τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένα την περίοδο 2021-2023, είχε παρατηρηθεί μια αυξητική τάση στην απασχόληση του ΑΤ, η οποία ήταν ισχυρή στο επίπεδο του αριθμού απασχολούμενων, αλλά ηπιότερη στο επίπεδο του μεριδίου ως προς τη συνολική οικονομία. Η πορεία αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την αντιστάθμιση ενός σημαντικού μέρους της απώλειας που είχε η

¹³ Δηλαδή, σε όρους υποθετικών απασχολούμενων πλήρους απασχόλησης, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Δεδομένης της μεγάλης εποχικότητας στη γεωργία, σημαντικός αριθμός απασχολούμενων δεν παρέχει υπηρεσίες καθ' όλο το έτος. Επίσης, δεδομένης της έντονης πολυδραστηριότητας των Ελλήνων αγροτών, σημαντικό μερίδιό τους δεν παρέχει πλήρη απασχόληση στην αγροτική δραστηριότητα. Επομένως, ο συνολικός αριθμός των γενικά απασχολούμενων στον ΑΤ είναι σημαντικά μεγαλύτερος.

απασχόληση στον ΑΤ κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Η συνέχεια το 2024 ήταν, όμως, αντίστροφη, ενδεχομένως εξαιτίας των καταστροφών που γνώρισε η ελληνική αγροτική παραγωγή από τα τέλη του 2023 (καταιγίδα Daniel, λοιπές κλιματικές επιδράσεις και ευλογία των αιγοπροβάτων). Το διαχρονικά ιδιαίτερα υψηλό μερίδιο απασχόλησης στον ΑΤ, το οποίο διατηρείται διαρκώς άνω του 10% από το 2008 (είναι πολύ ενδεικτική η αντιπαράθεση με την πορεία του μέσου μεριδίου απασχόλησης του ΑΤ στην ΕΕ-27, που παρίσταται στο **Γράφημα 13**), υποδηλώνει μεν τη μεγάλη σημασία του ΑΤ για την ελληνική οικονομία, απασχόληση και κοινωνία, αλλά από την άλλη πλευρά αποτελεί ταυτόχρονα εστία σημαντικού προβληματισμού.

Καθώς η παγκόσμια αγροτική παραγωγή ενσωματώνει ολοένα και πιο σύγχρονη τεχνολογία, η οποία περιλαμβάνει περισσότερο/ποιοτικότερο φυσικό κεφάλαιο, καλύτερες μεθόδους παραγωγής, πιο αποδοτικές εισροές (σπόροι, λίπανση, φυτοπροστασία, ζωοτροφές, φάρμακα κτλ.) και καλύτερη διαχείριση των καλλιεργειών και του εδάφους, το μερίδιο του παγκόσμιου πληθυσμού που χρειάζεται να απασχολείται στην αγροτική παραγωγή –για να τροφοδοτεί τον υπόλοιπο πληθυσμό– γίνεται ολοένα και μικρότερο. Η βελτίωση της τεχνολογίας και η αύξηση της παραγωγικότητας στον ΑΤ ήταν οι κυριότεροι παράγοντες που «έσπασαν» την παγίδα του Μάλθους¹⁴ (Erismann et al., 2008), επιτρέποντας στο μερίδιο απασχόλησης του ΑΤ παγκοσμίως να καταστεί διαχρονικά μειούμενο. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται την απελευθέρωση ανθρώπινων πόρων, οι οποίοι μετακινούμενοι σε άλλους τομείς δημιουργούν οικονομική ανάπτυξη και περαιτέρω τεχνολογική ανάπτυξη, ανατροφοδοτώντας έναν ενάρετο κύκλο (Herrendorf et al., 2014).

Τίθεται, λοιπόν, το ερώτημα γιατί δεν συμβαίνει το ίδιο στην Ελλάδα και γιατί η Ελλάδα δεν ακολουθεί μια πορεία εγγύτερα στον μέσο όρο των ομολόγων της στην ΕΕ. Σημειώνεται ότι το σημαντικά υψηλότερο μερίδιο απασχόλησης στον ΑΤ στην Ελλάδα έναντι της ΕΕ δεν μπορεί να αιτιολογηθεί πλήρως από τη σχετικά μεγαλύτερη συμμετοχή του ΑΤ στην ελληνική οικονομία (εν συγκρίσει με την ΕΕ), καθώς στον ΑΤ της Ελλάδας χρησιμοποιείται 3,5 φορές μεγαλύτερο μερίδιο απασχόλησης για να παραχθεί ένα 2,8 φορές μεγαλύτερο μερίδιο ΑΠΑ.

¹⁴ Ο Τόμας Ρόμπερτ Μάλθους (1766-1834) ήταν Άγγλος κληρικός και λόγιος, που ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, με τον τομέα της πολιτικής οικονομίας και της δημογραφίας. Η προσπάθειά του να εξηγήσει την πορεία και τις διακυμάνσεις του πληθυσμού έμεινε γνωστή ως «μαλθουσιανός νόμος του πληθυσμού». Σύμφωνα με αυτόν, καθώς ο πληθυσμός τείνει να αυξάνεται εκθετικά αλλά η δυνατότητα παραγωγής τροφίμων (και άλλων πόρων) αυξάνεται γραμμικά, κάθε φορά που το επίπεδο του πληθυσμού ξεπερνά τις απαραίτητες παραγωγικές ικανότητες τροφοδοσίας του, προκύπτει ένα φαινόμενο δραματικής μείωσης του βιοτικού επιπέδου. Αυτό οδηγεί σε λιμούς, πολέμους και μείωση του ρυθμού των γεννήσεων, τα οποία επαναφέρουν –βίαια– τον πληθυσμό κάτω από τα διατηρήσιμα όρια που ορίζουν οι παραγωγικές ικανότητες. Αυτή ακριβώς η κατάσταση ονομάζεται «παγίδα του Μάλθους» ή «μαλθουσιανή καταστροφή» ή «μαλθουσιανή κρίση».

Πίνακας 1. Μετρικοί δείκτες απασχόλησης και παραγωγικότητας του Αγροτικού Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27

	Ελλάδα	ΕΕ-27
Απασχολούμενοι*, 2024	449.400	6.262.400
Μερίδιο απασχόλησης* ως προς το σύνολο της οικονομίας (%), 2024	10,5%	3,0%
Μερίδιο ΑΠΑ ως προς το σύνολο της οικονομίας (%), 2024	3,9%	1,4%
Χρησιμοποιούμενη έκταση (στρέμματα) ανά απασχολούμενο*, 2023	61,92	199,2 **
Αξία παραγωγής ανά απασχολούμενο* (€), 2024	24.974	62.606
ΑΠΑ ανά απασχολούμενο* (€), 2024	10.728	23.310

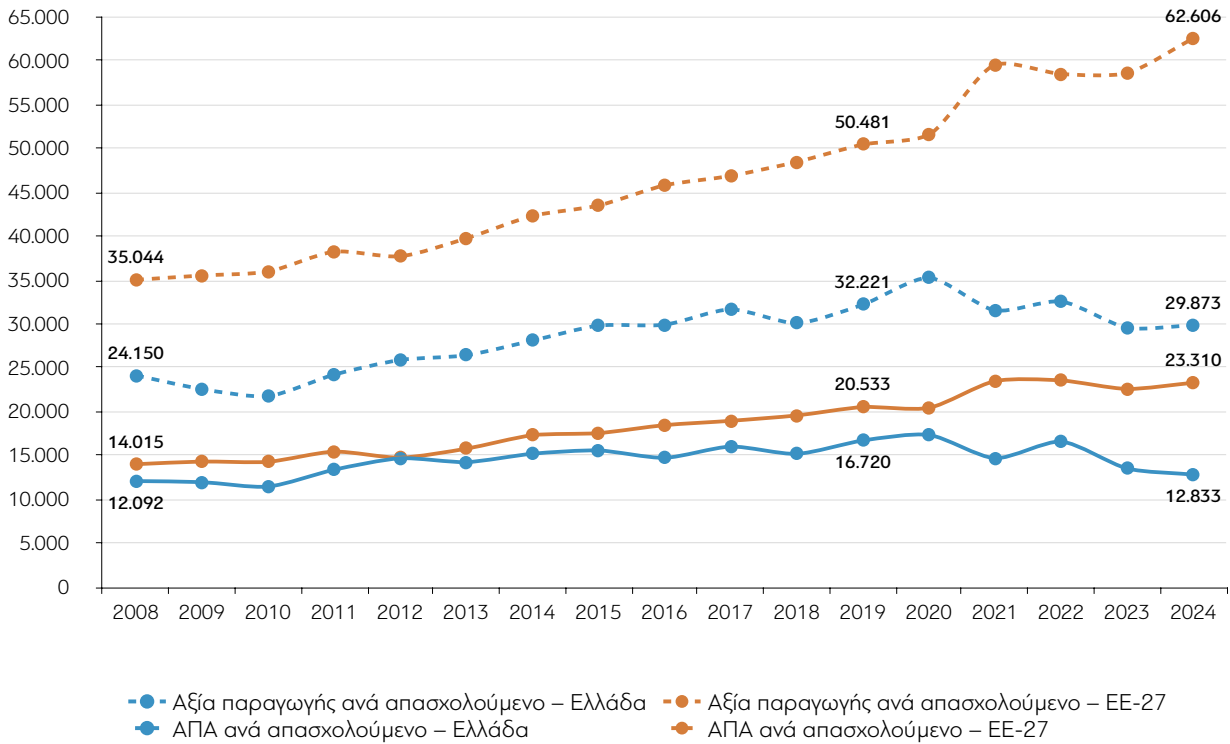
* Σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.

** Λόγω μη διαθεσιμότητας στοιχείων για το 2023, εμφανίζεται το επίπεδο του 2020.

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Μία πρώτη ενδεχόμενη απάντηση θα ήταν ότι ο ΑΤ στην Ελλάδα έχει ίσως πολύ ισχυρή δυναμική, προσφέρει αυξημένες ευκαιρίες απασχόλησης και υψηλότερες αμοιβές, με αποτέλεσμα να προσελκύει περισσότερους απασχολούμενους και να αναπτύσσεται ταχέως. Από τα ήδη παρουσιασθέντα στοιχεία, είναι σαφές ότι αυτό δεν αποτελεί πραγματικότητα. Αντιθέτως, η αξία παραγωγής και η ΑΠΑ, ανά απασχολούμενο, είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα μέσα επίπεδα στην ΕΕ. Μάλιστα, η απόκλιση είναι έντονα διευρυνόμενη τα τελευταία χρόνια (μετά το 2020), καθώς τα μεν ελληνικά επίπεδα παρουσιάζουν μια έντονη πτωτική τάση, τα δε μέσα επίπεδα της ΕΕ-27 διατηρούν τουλάχιστον τη συνήθη αυξητική τους τάση.

Γράφημα 12. Αξία παραγωγής & ΑΠΑ ανά απασχολούμενο*, στον Αγροτικό Τομέα (€, ίσης αγοραστικής δύναμης σε σταθερές αξίες 2015)**

* Σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.

** Όλες οι εμφανιζόμενες χρηματικές αξίες έχουν μετασχηματιστεί ώστε να αντικατοπτρίζουν τη μέση αγοραστική δύναμη του ευρώ στην ΕΕ-27 το 2015.

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η πραγματική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα είναι η σημαντικά χαμηλότερη μέση παραγωγικότητα της εργασίας και του εδάφους στον ελληνικό ΑΤ, σε σχέση με τους ΑΤ στην υπόλοιπη ΕΕ, και η δυσκολία της να μεγεθυνθεί με τουλάχιστον ισοδύναμους ρυθμούς. Αυτά, με τη σειρά τους, οφείλονται σε ένα ευρύ πεδίο προβλημάτων και αδυναμιών. Κάποια από αυτά τα προβλήματα και αδυναμίες αποτελούν καθολικά ζητήματα για ολόκληρη την ελληνική οικονομία (ζητήματα όπως η περιορισμένη διαθεσιμότητα πόρων για επενδύσεις, η πολύ μικρή επιχειρηματικότητα και το μεγάλο μερίδιο επιχειρηματικότητας ανάγκης, η υστέρηση στην υιοθέτηση νεότερων και σύγχρονων τεχνολογιών και η χαμηλή ένταση δραστηριοτήτων Ε&Α, η κακή σύνδεση εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας, η υπερφορολόγηση, η περιορισμένη εγκώρια αγορά κ.ά.). Κάποια άλλα ζητήματα, όμως, αφορούν ειδικά τον ΑΤ στην Ελλάδα: και σε αυτά επικεντρώνεται η επόμενη ενότητα.

Τα κύρια προβλήματα και προκλήσεις του ελληνικού Αγροτικού Τομέα

1. Οι πολύ μικρές και κατακερματισμένες αγροτικές εκμεταλλεύσεις

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα του ελληνικού ΑΤ είναι η σημαντικά μικρή έκταση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων σε συνδυασμό, μάλιστα, με τον υψηλό βαθμό κατακερματισμού τους. Δεδομένου ότι η ένταση φυσικού κεφαλαίου που χρησιμοποιεί διεθνώς η αγροτική παραγωγή αυξάνεται ραγδαία,¹⁵ η μικρή μέση χρησιμοποιούμενη έκταση δεν επιτρέπει την αξιοποίηση των αυξανόμενων οικονομιών κλίμακος που προκύπτουν από την αύξηση του σταθερού κόστους (εξαιτίας λόγων που μπορεί να έχουν να κάνουν με περιορισμούς χωρητικότητας του μηχανολογικού εξοπλισμού, με την αδιαιρετότητα του ή ακόμα και με την πρόσβαση σε χρηματοδότηση) (Dethier & Effenberger, 2012). Αντίθετα, η περιορισμένη χρησιμοποιούμενη έκταση λειτουργεί στρεβλωτικά, περιορίζοντας τα οφέλη που προκύπτουν από τον σταδιακό εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού και των εγκαταστάσεων ανά αγροτική εκμετάλλευση, κάτι που οδηγεί σε μια παγίδα αφενός περιορισμένου και πεπαλαιωμένου φυσικού κεφαλαίου και αφετέρου χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας και της έκτασης, για το σύνολο του κλάδου.¹⁶

Η επίδραση αυτή μπορεί να είναι λιγότερο έντονη σε καλλιέργειες με μικρό βαθμό εκμηχάνισης (π.χ. τα λαχανικά και οι οπωροφόρες/δενδρώδεις πολυετείς καλλιέργειες), όμως ακόμα και σε αυτές παρατηρείται θετικός ρυθμός εκμηχάνισης, ο οποίος είναι μάλιστα αυξανόμενος τα τελευταία χρόνια, όχι τόσο στο επίπεδο της βαριάς μηχανοποίησης, αλλά στη στοχευμένη ρομποτική και την αισθητηριακή αυτοματοποίηση (Astill et al., 2020). Ειδικά στις περιπτώσεις καλλιέργειών, στις οποίες παρατηρείται έλλειψη εργατικών χεριών, ο βαθμός τυποποίησης είναι υψηλός και τα προϊόντα απευθύνονται σε αγορές χωρίς πρόβλημα αποδοχής μικρής ζημιάς ή ανομοιομορφίας, οι ρυθμοί ενσωμάτωσης μηχανικής αποκομιδής και αυτοματοποιημένων συστημάτων είναι ιδιαίτερα υψηλοί.¹⁷

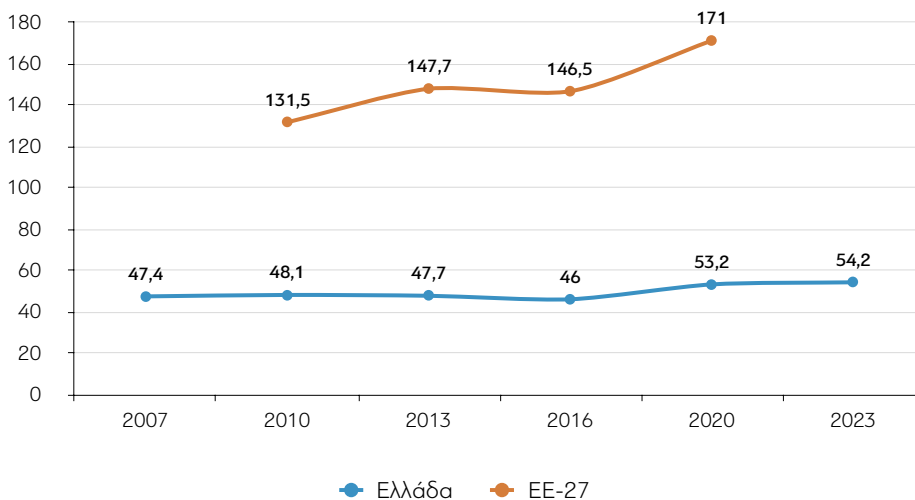
¹⁵ Για την ανάλυση ενός μηχανισμού μέσω του οποίου συμβαίνει αυτό, βλ. Blanco & Raurich, 2022.

¹⁶ Βλ. Azariadis & Stachurski, 2005 για μια αναλυτική ανασκόπηση της πλούσιας βιβλιογραφίας αυτών των παγίδων χαμηλού εισοδήματος, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις αυξουσών αποδόσεων κλίμακας.

¹⁷ Βλ. ενδεικτικά: Zhang et al., 2024· Tsoulias & Paraforos, 2025· Lu & Mohammadi, 2025· Guo et al., 2024· Navone et al., 2025.

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της «Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων» της ΕΛΣΤΑΤ, το 2023 η μέση χρησιμοποιούμενη έκταση των ελληνικών αγροτικών μονάδων φτάνει σχεδόν τα 54,2 στρέμματα (55 στρέμματα, εξαιρουμένων των εκμεταλλεύσεων μηδενικής έκτασης). Σημειώνεται ότι το μέγεθος αυτό αναφέρεται στο άθροισμα των επιφανειών όλων των εκτάσεων που χρησιμοποιούνται από μία εκμετάλλευση, όχι στην επιφάνεια κάθε επιμέρους αγροτεμαχίου. Το μέγεθος των 54,2 στρεμμάτων, αν και είναι οριακά αυξημένο από το 2020, παραμένει μικρότερο από το 1/3 της αντίστοιχης μέσης έκτασης στην ΕΕ-27 (171 στρέμματα, στην τελευταία καταγραφή της: 2020: 173,5 στρέμματα εξαιρουμένων των μονάδων μηδενικής έκτασης). Μάλιστα, η διαχρονική απόκλιση βαίνει ισχυρά αυξανόμενη, καθώς η ευρωπαϊκή μέση χρησιμοποιούμενη έκταση είχε έντονα αυξητική μακροχρόνια τάση (μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης 2,7%, στο διάστημα 2010-2020), ενώ η ελληνική μέση έκταση είχε φθίνουσα τάση έως το 2016 και μόνο εφεξής παρουσίασε σημάδια ανόδου (ο συνολικός μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης στο διάστημα 2007-2023 ήταν 0,8%).

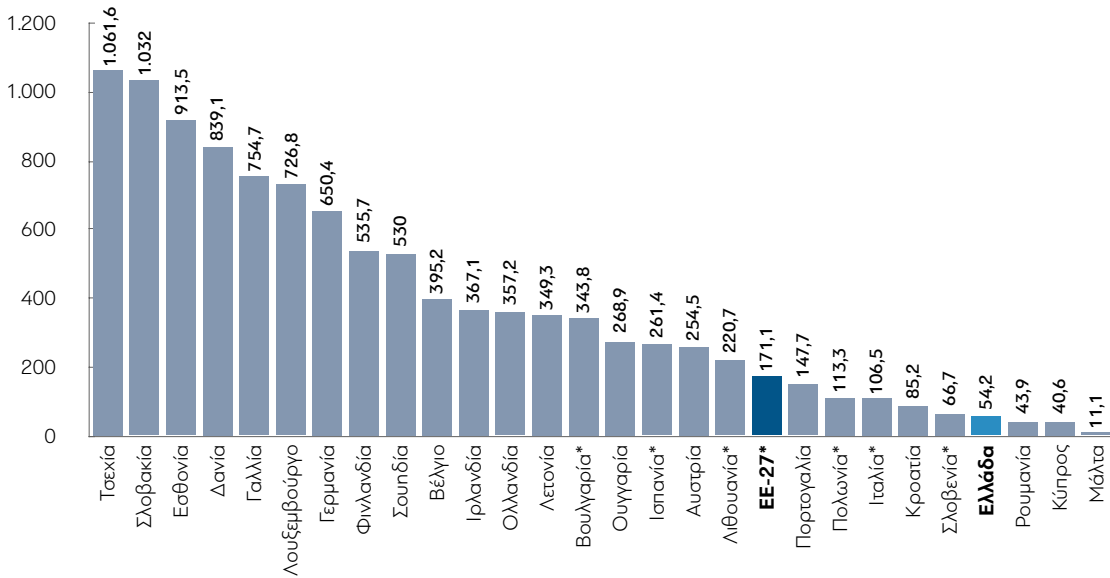
Γράφημα 13. Εξέλιξη μέσης έκτασης ανά αγροτική εκμετάλλευση (στρέμματα) σε Ελλάδα και ΕΕ-27

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, μόνο για την Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Συγκριτικά με το σύνολο των μελών της ΕΕ, η Ελλάδα κατέχει την τέταρτη κατά σειρά μικρότερη μέση χρησιμοποιούμενη έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση, μετά από τη Μάλτα, την Κύπρο και τη Ρουμανία. Ποσοτικά, δε, βρίσκεται σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο από τους κύριους αγροτικούς ανταγωνιστές της (Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, Γερμανία και Πολωνία).

Γράφημα 14. Μέση έκταση ανά αγροτική εκμετάλλευση (στρέμματα) στην ΕΕ, 2023

* Στις χώρες με αστερίσκο και για τον μ.ό. της ΕΕ-27, λόγω μη διαθεσιμότητας στοιχείων για το 2023, εμφανίζονται οι τιμές του 2020.
Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, μόνο για την Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η πολύ μικρή μέση αγροτική έκταση οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι το 45% των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων χρησιμοποιεί έκταση μικρότερη των 20 στρεμμάτων και ένα ακόμα σημαντικό ποσοστό, 27,5%, καταλαμβάνει εκτάσεις 20 έως 50 στρέμματα, μεγέθη πολύ περιοριστικά για την υιοθέτηση σύγχρονου εξοπλισμού και μεθόδων παραγωγής, για τα περισσότερα αγροτικά είδη. Την ίδια στιγμή, σημαντική κλίμακα παραγωγής, με συνολικές εκτάσεις άνω των 300 στρεμμάτων, έχει μόλις το 3,1% των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ένα μερίδιο πολύ χαμηλότερο από το αντίστοιχο του μέσου όρου της ΕΕ (11,4%, το 2020).

Ακόμα και σε επίπεδο χρησιμοποιούμενης έκτασης (το πώς μοιράζεται, δηλαδή, η συνολική ελληνική ενεργή αγροτική γη), η εικόνα δεν είναι ιδιαίτερα καλύτερη. Λιγότερο από 30% της συνολικής χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης στην Ελλάδα κατανέμεται σε αγροτικές εκμεταλλεύσεις με έκταση τουλάχιστον 300 στρεμμάτων, ενώ οι μονάδες άνω των 500 στρεμμάτων καταλαμβάνουν μόλις το 15,9%. Τα αντίστοιχα μέσα μερίδια στην ΕΕ-27 είναι αρκετές φορές πολλαπλάσια (76,5% χρησιμοποιούνταν το 2020 από εκμεταλλεύσεις άνω των 300 στρεμμάτων και 67,7% από εκμεταλλεύσεις άνω των 500).

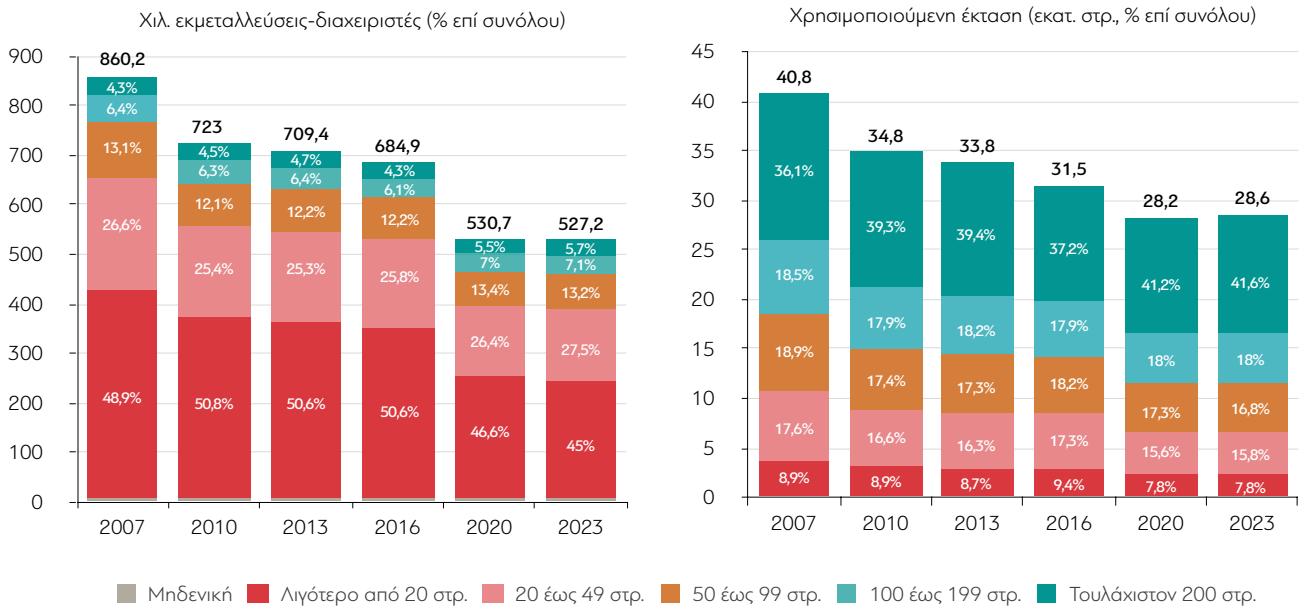
Πίνακας 2. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά αριθμό διαχειριστών και χρησιμοποιούμενη αγροτική γη, 2023

Έκταση εκμετάλλευσης (στρ.)	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση		
	#	%	% ΕΕ-27 (2020)	# (στρ.)	%	% ΕΕ-27 (2020)
Μηδενική	7.422	1,4	1,4	-	-	-
Λιγότερο από 20	237.084	45,0	41,2	2.236.580	7,8	1,9
20 έως 49	145.065	27,5	21,2	4.512.618	15,8	3,9
50 έως 99	69.843	13,2	12,4	4.805.342	16,8	5,1
100 έως 199	37.525	7,1	8,7	5.130.106	18,0	7,1
200 έως 299	13.944	2,6	3,8	3.353.705	11,7	5,4
Τουλάχιστον 300	16.304	3,1	11,4	8.531.369	29,9	76,5
Σύνολο	527.186	100	100	28.569.720	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, για Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟοις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Παρατηρώντας τη διαχρονική εξέλιξη της διάρθρωσης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και της χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης ανάλογα με την έκταση κάθε εκμετάλλευσης, γίνεται σαφές ότι η ήπια αύξουσα τάση της μέσης χρησιμοποιούμενης έκτασης τα τελευταία έτη (μετά το 2016) οφείλεται στη σημαντική μείωση του αριθμού των αγροτικών εκμεταλλεύσεων πολύ μικρής εκτατικής κλίμακας (μη-μηδενικές, μικρότερες των 20 στρεμμάτων), οι οποίες αποτελούσαν παλαιότερα την απόλυτη πλειονότητα των μονάδων. Ο συνολικός αριθμός των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στη χώρα μας έχει μειωθεί σημαντικά από το 2016 (ιδιαίτερα στο διάστημα 2017-2020), αλλά η μείωση αυτή δεν ήταν καθόλου συμμετρική: το 70% της μείωσης αφορά σε εκμεταλλεύσεις με μη-μηδενικές εκτάσεις μικρότερες των 20 στρεμμάτων, το 20% σε εκμεταλλεύσεις 20 έως 49 στρεμμάτων και το 9% σε μονάδες 50-99 στρεμμάτων. Μόλις το 1,5% της μείωσης προέκυψε από τις υπόλοιπες κατηγορίες, ενώ παρατηρείται μια πολύ οριακή αύξηση πλήθους στις εκμεταλλεύσεις που χρησιμοποιούν εκτάσεις 200 έως 499 στρεμμάτων.

Γράφημα 15. Εξέλιξη διάρθρωσης αγροτικών εκμεταλλεύσεων & αγροτικής γης ανά μέγεθος έκτασης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων), επεξεργασία διαNEOοις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Αντιστοίχως, όμως, και η μείωση της συνολικής χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης δεν ήταν καθόλου οριζόντια ως προς το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Οι εκτάσεις που χρησιμοποιούνται από μονάδες με μη-μηδενική έκταση έως 99 στρέμματα αποτέλεσαν το 88% της συνολικής μείωσης μετά το 2016, ενώ οι εκτάσεις που συγκεντρώθηκαν σε μονάδες 200 έως 499 στρεμμάτων αυξήθηκαν ελαφρώς (+438 χιλ. στρέμματα). Μικρή μείωση είχαν και οι εκτάσεις σε εκμεταλλεύσεις τουλάχιστον 500 στρεμμάτων. Έτσι, παρά τη σημαντική μείωση της συνολικής ενεργής ελληνικής αγροτικής γης, η κατανομή της έχει μια ελαφρώς καλύτερη εικόνα τα τελευταία χρόνια, αν και παραμένει σημαντικά δυσχερής.

Το πρόβλημα του λεγόμενου «μικρού και κατακερματισμένου κλήρου» είναι αποτέλεσμα πολλών και αλληλο-ενισχυόμενων επιμέρους παραγόντων. Κατ' αρχάς, η ίδια η γεωγραφική μορφολογία της Ελλάδας, με τις εκτεταμένες ορεινές εκτάσεις και με το περιορισμένο μέγεθος των επιμέρους πεδινών εκτάσεων δεν ευνοεί τη δημιουργία μεγάλων αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Δεύτερον, το πρόβλημα της μικρής μέσης χρησιμοποιούμενης έκτασης δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το γενικότερο μοντέλο της επιχειρηματικότητας στη χώρα μας. Η κυριαρχία των μικρο-επιχειρήσεων (έως 9 εργαζόμενοι)¹⁸

¹⁸ Σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2025 SME Country Fact Sheet – Greece, με δεδομένα του 2024), αποτελούν το 94,5% των ελληνικών επιχειρήσεων, απασχολούν το 46,8% της συνολικής απασχόλησης, αλλά παράγουν μόνο το 24,8% της συνολικής ελληνικής ΑΠΑ.

και των οικογενειακών επιχειρήσεων, και η εκτεταμένη επιχειρηματικότητα ανάγκης, αντί για ευκαιρίας, χαρακτηρίζουν εν πολλοίς και την αγροτική επιχειρηματικότητα. Ο ελληνικός ΑΤ απαρτίζεται κατά κύριο λόγο από μικρές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες δεν έχουν δυνατότητα υιοθέτησης μιας πραγματικά επιχειρηματικής οργανωτικής δομής, με αποτέλεσμα να περιορίζονται δραστικά –από το μέγεθός τους και τον οικογενειακό χαρακτήρα τους– ως προς τις δυνατότητές τους για οικονομική μεγέθυνση και διάθεση σε διεθνείς αγορές. Επιπλέον, ο ελληνικός ΑΤ χαρακτηρίζεται από μια πολυδραστηριότητα, με τους επαγγελματίες του χώρου να απασχολούνται είτε με πολλές ακόμα δευτερεύουσες δραστηριότητες είτε με άλλες κύριες δραστηριότητες (με την αγροτική παραγωγή να είναι δευτερεύουσα).

Ένας πολύ ισχυρός παράγοντας που συνέβαλε στη δημιουργία μικρών και διεσπαρμένων αγροτεμαχίων στην Ελλάδα είναι το κληρονομικό Δίκαιο, το οποίο επέτρεψε επί δεκαετίες είτε μια ατέρμονη, αλληπάλληλη κατάτμηση της αγροτικής γης σε μικρο-ιδιοκτησίες (εκτός κάποιων εξαιρέσεων)¹⁹ είτε έναν, επίσης, ατέρμονο και αλληπάλληλο εξ αδιαιρέτου διαμοιρασμό της αγροτικής γης σε έναν μη-πρακτικό αριθμό συνιδιοκτητών.²⁰ Ήδη, από τον πρώτο αγροτικό νόμο (Ν. 1072/1917) είχε διαγνωστεί η ανάγκη περιορισμού του κατακερματισμού των αγροτικών εκτάσεων, όμως η Μικρασιατική Καταστροφή στη συνέχεια ανέτρεψε αυτήν την προτεραιότητα. Η αντιμετώπιση του υπέρμετρου κατακερματισμού της αγροτικής γης επανήλθε στο προσκήνιο με το Σύνταγμα του 1952, το οποίο επέτρεπε για πρώτη φορά το μέτρο του αναδασμού (άρθρο 104). Όμως, η χρήση του δραστικού αυτού μέσου ήταν μάλλον περιορισμένη²¹ και, εκ του αποτελέσματος, ανεπαρκής, ενώ πρόδηλη ήταν η απουσία μέτρων προστασίας από τον εκ νέου κατακερματισμό.

Τέλος, στους παραπάνω παράγοντες θα πρέπει να προστεθούν η ανεπαρκής χωρική οργάνωση της χρήσης του εδάφους, η πολύ μικρή φορολόγηση της ιδιοκτησίας αγροτικών εκτάσεων, καθώς και η στρεβλή αντίληψη της αγροτικής γης ως στοιχείο «κληρονομιάς από τους προγόνους» αντί για βασικό συντελεστή παραγωγής. Η ολοκλήρωση του χαρακτηρισμού όλων των κατάλληλων εκτάσεων ως «γεωργικές/αγροτικές» θα επιτρέψει τον

¹⁹ Όπως η απαγόρευση κατάτμησης που ίσχυε για τα κληροτεμάχια έως το 2012, η απαγόρευση κατάτμησης τεμαχίων αναδασμού, σε κάποιες περιπτώσεις, και η απαίτηση ειδικής άδειας για την κατάτμηση των αγροτικών γαιών που χαρακτηρίζονται ως «υψηλής παραγωγικότητας», από το 1998 (άρθρο 56 του Ν. 2637/1998).

²⁰ Ήτοι έναν αριθμό συνιδιοκτητών που δυσχεραίνει την ίδια την αγροτική χρήση ενός αγροτεμαχίου από τους συνιδιοκτήτες ή/και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τη χρήση, τη μίσθωση ή τη μεταβίβασή του, όπως επίσης και την επακόλουθη γραφειοκρατία.

²¹ Το σωρευτικό άθροισμα των εκτάσεων που τέθηκαν υπό αναδασμό (εκούσιο ή υποχρεωτικό) κατά την περίοδο 1953-2005 είναι μόλις 9,6 εκατ. στρέμματα.

καθορισμό συγκεκριμένων επιτρεπτών χρήσεων γης για αυτές²² καθώς και τη θεσμική αναγνώριση του είδους της αξιοποίησής τους, κάτι που με τη σειρά του θα επιτρέψει τη διακριτή φορολογική αντιμετώπιση (ανάλογα με το αν χρησιμοποιείται για αγροτικό σκοπό ή μη) και άλλες ενδεχόμενες μεθόδους κινητροδότησης.

2. Η μεγάλη ηλικία των αγροτών και η αδυναμία του Αγροτικού Τομέα να προσελκύσει νέους επαγγελματίες

Η αγροτική παραγωγή είχε στο –όχι πολύ μακρινό– παρελθόν πολύ σημαντικότερο μερίδιο στην ελληνική οικονομία. Ενδεικτικά, το 1980 το μερίδιο του ΑΤ έφτανε στο 25% της συνολικής ελληνικής ΑΠΑ. Και απασχολούσε αντίστοιχα πολύ πιο σημαντικό μέρος του πληθυσμού. Καθώς ο Δευτερογενής και, κυρίως, ο Τριτογενής Τομέας αναπτύχθηκαν με σημαντικά εντονότερους ρυθμούς, ολοένα και πιο μεγάλο μέρος της απασχόλησης κατευθυνόταν προς αυτούς, κάτι που ενισχυόταν και από τη διαχρονική μείωση της έντασης εργασίας στον ΑΤ. Δεδομένης της δυσκολίας των επαγγελματιών του ΑΤ να μεταβούν σε άλλους τομείς, οι μεν πρεσβύτεροι παρέμεναν εγκλωβισμένοι σε έναν κλάδο με μειούμενες ανάγκες εργασίας, οι δε νεοεισερχόμενοι αποθαρρύνονταν ακόμα περισσότερο να επιλέξουν τον ΑΤ.²³ Έτσι, προϊόντος του χρόνου, ήταν αναπόφευκτο ο αγροτικός πληθυσμός να γεράσει.

Η μεγάλη ηλικία των αγροτών, η οποία συνήθως συνδυάζεται και με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, δημιουργεί δυσχέρειες στην παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων στην αγροτική παραγωγή, στην κατανόηση των νέων τεχνολογιών και τη δυνατότητα πρακτικής υιοθέτησής τους. Επιπλέον, η μεγάλη ηλικία συνεπάγεται βραχύτερο χρονικό ορίζοντα στη διαδικασία αξιολόγησης μακροχρόνιων αποφάσεων, με αποτέλεσμα μικρότερη διάθεση επένδυσης χρόνου, κόπου και χρημάτων για επιχειρηματική επέκταση (αύξηση κλίμακας παραγωγής), νέο φυσικό κεφάλαιο (εξοπλισμός), νέο ανθρώπινο κεφάλαιο (κατάρτιση) και υιοθέτηση των νέων μεθόδων και τεχνολογιών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των ατόμων ηλικίας έως 39 ετών που απασχολούνταν στον ΑΤ

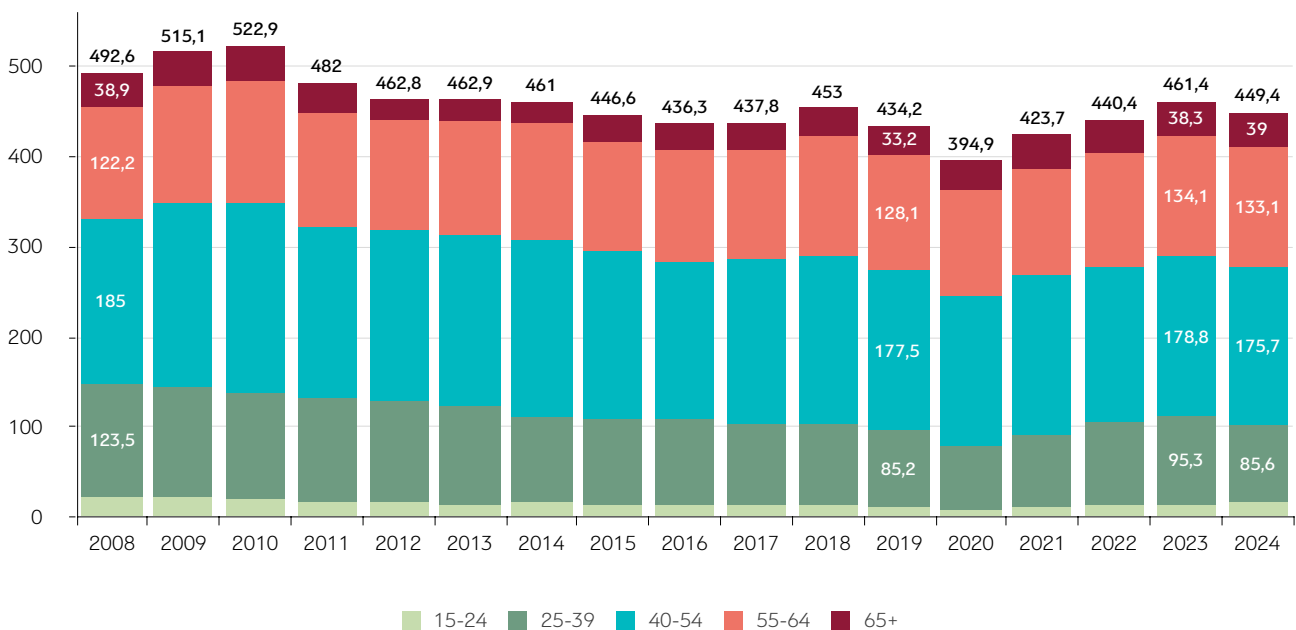
²² Σημειώνεται ότι, σήμερα, στις αγροτικές γαίες που χαρακτηρίζονται ως «υψηλής παραγωγικότητας» (από τις υπηρεσίες αγροτικής οικονομίας και κτηνιατρικής των Περιφερειών), δεν επιτρέπεται καμία άλλη δραστηριότητα πέραν της γεωργικής εκμετάλλευσης και της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από σταθμούς ΑΠΕ (άρθρο 56 του Ν. 2637/1998, με τις τρέχουσες τροποποιήσεις).

Ενδεχομένως, χρειάζεται να επανεξεταστεί η σκοπιμότητα χρήσης εκτάσεων υψηλής γεωργικής αξίας για την εγκατάσταση φωτοβολταϊκών συστοιχιών, ενόσω περισεύουν χέρσες, βραχώδεις και άλλες μη-αποδοτικά καλλιεργήσιμες εκτάσεις με νότιο, μάλιστα, προσανατολισμό. Σχετικά με τον κορεσμό του ηλεκτρικού δικτύου της Ελλάδας από ηλεκτρική ενέργεια που προέρχεται από ηλιακο-ηλεκτρικά συστήματα, βλ. επίσης την έκθεση της διαΝΕΟσις: Μακαντάση & Βαλεντίς, 2025, η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

²³ Για μια λεπτομερή ανάλυση των αιτιών που ευθύνονται για την αργή και ανεπαρκή γενεαλογική ανανέωση στον Αγροτικό Τομέα, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο σε παγκόσμιο επίπεδο, βλ. Borda et al., 2023.

έβαινε σημαντικά μειούμενος έως και το 2020 (έως λίγο περισσότερα από 80 χιλ. άτομα), με ρυθμό που υπερέβαινε τον ρυθμό μείωσης του συνόλου των απασχολούμενων. Έτσι, το μερίδιό τους που το 2008 ήταν 29,7% έφτασε το 2020 στο 20,3%. Αντίθετα, οι απασχολούμενοι 55 ετών και άνω, αν και μειούμενοι σε απόλυτους αριθμούς, αύξησαν το μερίδιό τους από 32,7% σε 38%.

Γράφημα 16. Απασχολούμενοι* στον Αγροτικό Τομέα ανά ηλικία**

* Σε όρους ετήσιας ισοδύναμης απασχόλησης.

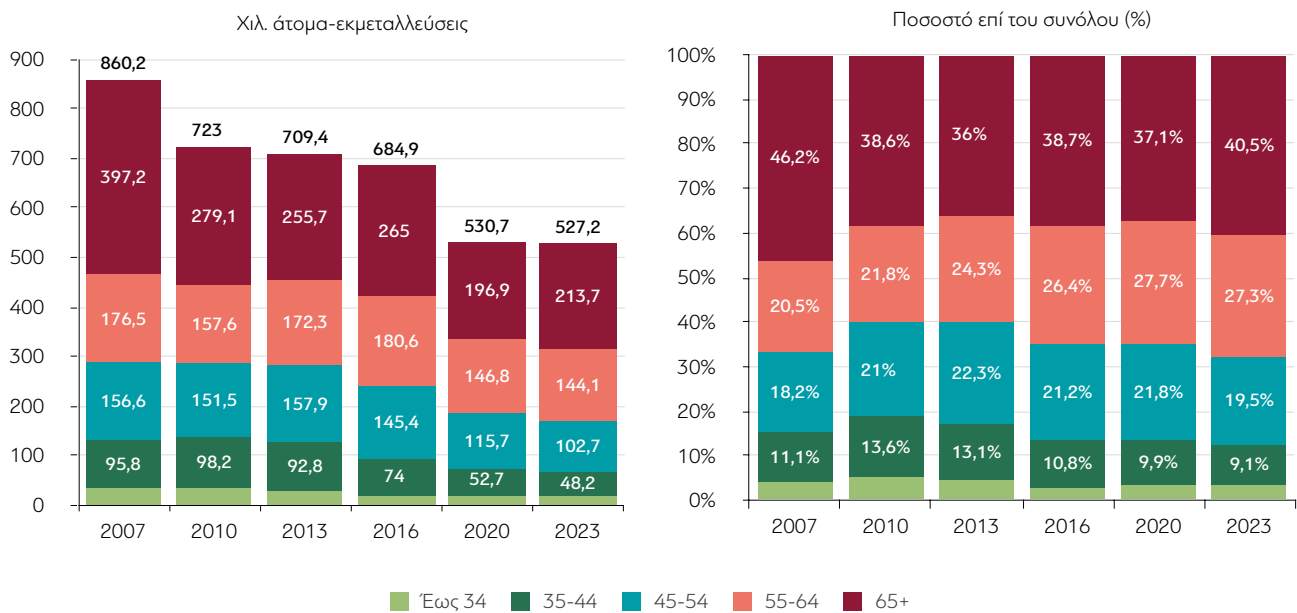
** Κλάδος «Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες» (NACE-A01).

Πηγή: Eurostat (Labor Force Survey), επεξεργασία διαNEΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Την περίοδο 2021–2023, όμως, κατά την οποία, η εξέλιξη των συνολικών απασχολούμενων στον ελληνικό ΑΤ είχε αντιστραφεί, ο βασικός παράγοντας ώθησης της απασχόλησης στον ΑΤ ήταν τα άτομα ως 39 ετών και ιδιαίτερα τα άτομα ως 24 ετών. Ενώ το σύνολο των απασχολούμενων στον ΑΤ αυξήθηκε κατά 16,8%, στο σύνολο αυτής της περιόδου, οι απασχολούμενοι ως 39 ετών είχαν μια υπερδιπλάσια μεταβολή: κατά 37,4% (φτάνοντας τα 110 χιλ. άτομα), ενώ η μεταβολή της επιμέρους ομάδας ως τα 24 έτη ήταν 73,3%. Η συνέχεια, το 2024, περιλάμβανε μείωση της απασχόλησης σε όλες τις ηλικιακές ομάδες πλην των ατόμων ως 24 ετών και 65 ετών και άνω, τα οποία είχαν ήπια αύξηση. Ως αποτέλεσμα, η τρέχουσα κατανομή των απασχολούμενων στον ΑΤ περιλαμβάνει άτομα ηλικίας ως 39 ετών σε ποσοστό σχεδόν 22,6%, ενώ τα άτομα 55 ετών και άνω αποτελούν το 38,3% του συνόλου.

Το πρόβλημα της γήρανσης είναι σαφώς εντονότερο όταν περιοριστούμε στους διαχειριστές των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, στο οποίο όμως επίπεδο συνεπάγεται και σημαντικότερες αρνητικές επιδράσεις, δεδομένου ότι εκείνοι είναι που λαμβάνουν τις επιχειρηματικές αποφάσεις. Βάσει των στοιχείων της Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων της ΕΛΣΤΑΤ, για το 2023 (περίοδος αναφορά το 12μηνο από την 1η Οκτωβρίου 2022 έως την 30η Σεπτεμβρίου 2023), παραπάνω από 2/3 Έλληνες αγρότες-διαχειριστές (67,9%) είναι τουλάχιστον 55 ετών, με τη μεγάλη τους μάλιστα πλειονότητα (40,5% του συνόλου) να είναι τουλάχιστον 65 ετών. Σημειώνεται ότι στα αποτελέσματα της Έρευνας του 2023 δεν αποτυπώνεται κάποια εξέλιξη ανάλογη με αυτήν που είχε η απασχόληση στον ΑΤ την περίοδο 2021–2023. Συνεπώς η μεγάλη αύξηση της απασχόλησης τη συγκεκριμένη περίοδο αφορούσε μόνο σε εργατικό δυναμικό και όχι σε είσοδο νέων αγροτών (διαχειριστών) στον ΑΤ.

Γράφημα 17. Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά ηλικία

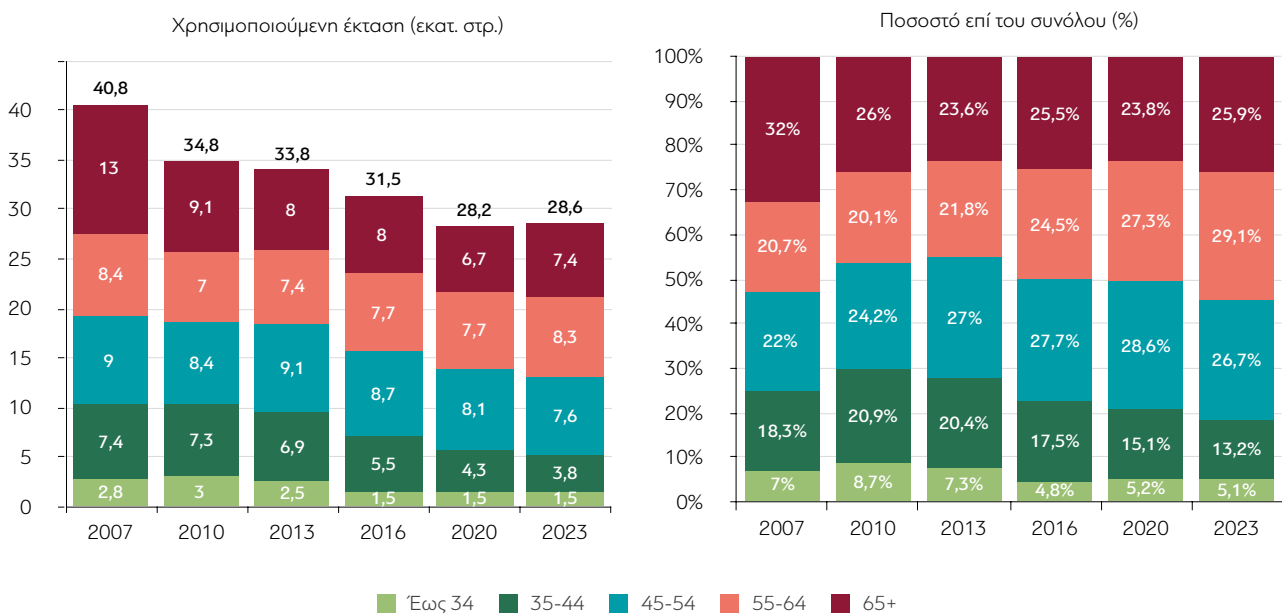
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Όσον αφορά στη διαχρονική εξέλιξη της ηλικιακής κατανομής των διαχειριστών, τα άτομα ηλικίας 65+ ετών είχαν έναν ήπιο ρυθμό μείωσης στο διάστημα 2011-2016, ενόσω τα άτομα ηλικίας 55 έως 64 ετών αύξαναν τον απόλυτο πληθυσμό τους. Έτσι, δεδομένης της ήπιας μείωσης του συνολικού αριθμού εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών, οι διαχειριστές ηλικίας 65+ διατηρούσαν σχετικά σταθερά μερίδια, ενώ οι ηλικίας 55-64 τα αύξησαν σημαντικά. Στο μεσοδιάστημα 2017-2020 παρατηρήθηκε μια έντονη μείωση

του συνολικού αριθμού των εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών (-22,5%), η οποία ήταν δριμύτερη στις ηλικιακές ομάδες 35-44 ετών (-28,8%) και 65+ ετών (-25,7%). Στο επόμενο διάστημα, ενώ ο συνολικός αριθμός των εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών παρέμεινε ουσιαστικά σταθερός (-0,7%), το σύνολο των ηλικιακών ομάδων είχαν μείωση πληθυσμού, οριακή (ως 34 ετών: 0,4%) έως σημαντική (45-54 ετών: -11,2%), με μοναδική εξαίρεση την ηλικιακή ομάδα 65+ ετών, της οποίας η αύξηση ήταν ικανή να αντισταθμίσει σχεδόν τις αρνητικές μεταβολές όλων των υπολοίπων.

Σε όρους χρησιμοποιούμενης έκτασης, το πρόβλημα της γήρανσης στον ελληνικό ΑΤ είναι σαφέστερα λιγότερο έντονο. Το μερίδιο της αγροτικής γης που χρησιμοποιείται από αγροτικές μονάδες με διαχειριστή ηλικίας 65+ είναι 25,9%, σημαντικά χαμηλότερα από το μερίδιο σε όρους αριθμού εκμεταλλεύσεων/διαχειριστών. Το αντίστροφο συμβαίνει με τα μερίδια αγροτικής γης που χρησιμοποιούνται από τους διαχειριστές όλων των υπολοίπων ηλικιών, ιδιαίτερα στις ηλικίες 35-54 ετών.

Γράφημα 18. Χρησιμοποιούμενη έκταση ανά ηλικία διαχειριστή αγροτικής εκμετάλλευσης

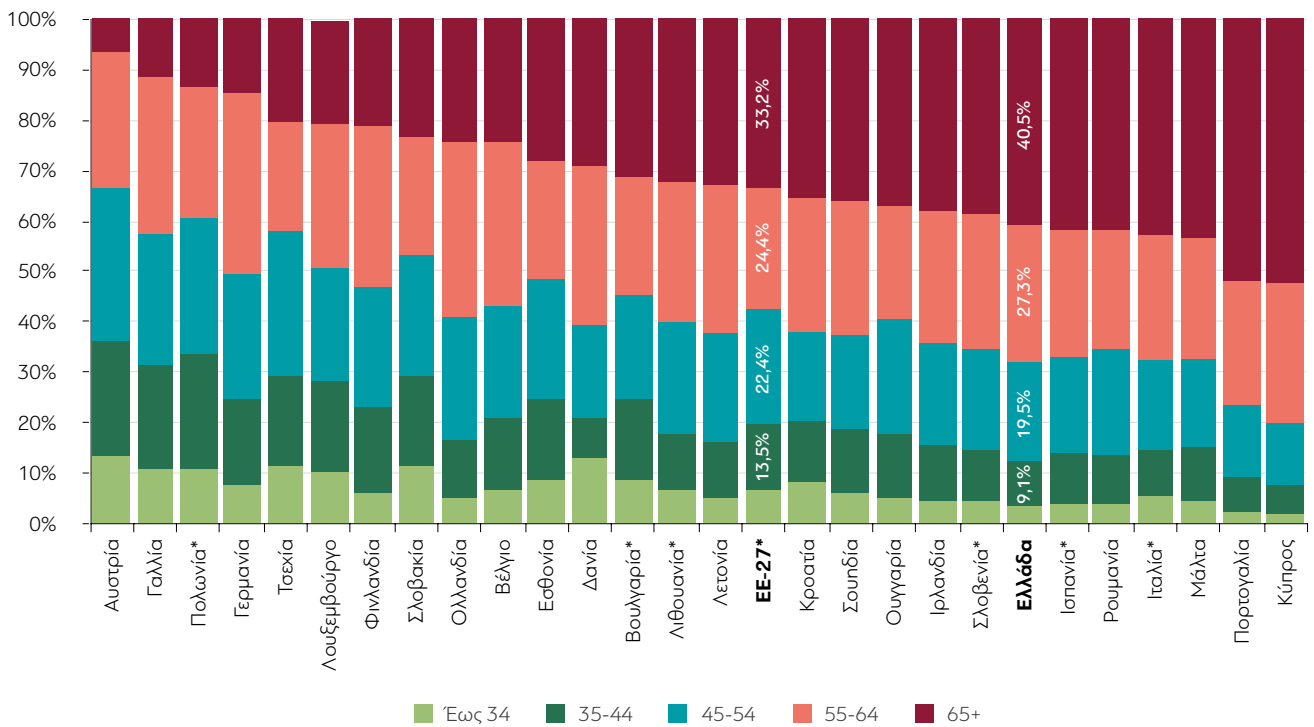

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η μεγάλη γήρανση των διαχειριστών δεν αποτελεί πρόβλημα μόνο του ελληνικού ΑΤ, αλλά παρατηρείται σε σημαντικό βαθμό και σε πολλά άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ, καθώς οι γενεσιουργές αιτίες του ήταν παρούσες σε

ολόκληρη την ΕΕ. Παρόλα αυτά, η κατάσταση στην Ελλάδα είναι από τις δυσχερέστερες στην Ένωση, κατέχοντας την έβδομη χειρότερη θέση ως προς τα μερίδια διαχειριστών ηλικίας 65+ και η τρίτη χειρότερη στους διαχειριστές ηλικίας 55+.

Γράφημα 19. Ηλικιακή κατανομή διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2023 (%)

* Στις χώρες με αστερίσκο και για τον μ.ό. της ΕΕ-27, λόγω μη διαθεσιμότητας στοιχείων για το 2023, εμφανίζονται οι τιμές του 2020.
Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, μόνο για την Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟοις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Ενδεικτική είναι και η σύγκριση με τους μέσους όρους της ΕΕ. Οι αγρότες-διαχειριστές ηλικίας 55+ ετών στην ΕΕ-27 το 2020 είχαν ένα μέσο ποσοστό 57,6%, 10,3 π.μ. μικρότερο από αυτό της Ελλάδας (2023). Ανάλογη είναι και η διαφορά στα μερίδια της χρησιμοποιούμενης γης, καθώς το μερίδιο της ενεργής αγροτικής γης που χρησιμοποιείται υπό τη διαχείριση ατόμων 55+ ετών ήταν στην ΕΕ-27 44,4% (2020), ενώ στην Ελλάδα φτάνει το 55% (2023). Αντίστροφη είναι η σύγκριση για τους αγρότες-διαχειριστές ηλικίας ως 44 ετών, σε αμφότερα τα επίπεδα πληθυσμού/εκμεταλλεύσεων και χρησιμοποιούμενης έκτασης.

Πίνακας 3. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά ηλικία του διαχειριστή, 2023

Ηλικία διαχειριστή	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση		
	#	%	% ΕΕ-27 (2020)	# (στρ.)	%	% ΕΕ-27 (2020)
Έως 34	18.521	3,5	6,5	1.471.062	5,1	9,5
35-44	48.204	9,1	13,5	3.758.855	13,2	18,7
45-54	102.679	19,5	22,4	7.624.182	26,7	27,4
55-64	144.121	27,3	24,4	8.325.604	29,1	27,5
65+	213.661	40,5	33,2	7.390.016	25,9	16,9
Σύνολο	527.186	100	100	28.569.720	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, για Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Για τον μετριασμό του προβλήματος της γήρανσης δεν υπάρχουν «μαγικές λύσεις». Πρέπει να δοθεί σημαντική έμφαση στη γενική βελτίωση της οικονομικής βιωσιμότητας των αγροτικών μονάδων ώστε να αποτελούν ελκυστικές επιλογές για τη νέα επιχειρηματικότητα, ιδιαίτερα την επιχειρηματικότητα ευκαιρίας. Μελέτες σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ιρλανδία και Ρουμανία)²⁴ έχουν δείξει ότι υπάρχει δυνατότητα προσέλκυσης μορφωμένων νέων ανθρώπων στον ΑΤ, εφόσον αυτοί τύχουν κατάλληλης κρατικής ενίσχυσης. Αν και δεν υπάρχει κάποια σχετική έρευνα για την Ελλάδα, δεν υπάρχει κάποιος λόγος να πιστεύουμε ότι τα αποτελέσματα θα διαφοροποιούνται σημαντικά.

Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που αποθαρρύνουν την είσοδο νέων, μορφωμένων και επενδυτικά προσανατολισμένων (επιχειρηματικότητα ευκαιρίας) νεοεισερχόμενων στον ΑΤ είναι το αίσθημα έλλειψης διαφάνειας και ισονομίας, ή αντίστροφα η υψηλή αίσθηση διαφθοράς, που μπορεί να αφορά –σε έναν βαθμό– στη διοίκηση και στα οικονομικά των συνεταιρισμών ή –πολύ περισσότερο– στη δημόσια διαχείριση και διανομή των ευρωπαϊκών ενισχύσεων στην αγροτική παραγωγή. Καθώς οι ενισχύσεις αυτές αποτελούν, αναπόφευκτα, πολύ σημαντικά στοιχεία της προσόδου και της οικονομικής βιωσιμότητας, των αγροτικών επιχειρήσεων, τα περιστατικά κακοδιαχείρισης ή –ακόμα χειρότερα– απιστίας οδηγούν σε υπονόμευση της έντιμης και υγιούς επιχειρηματικότητας, σε διάβρωση της γενικής εμπιστοσύνης, σε αύξηση του αντιληπτού κινδύνου και σε σημαντική στρέβλωση των κινήτρων. Η κοινή συνισταμένη όλων αυτών είναι ο εξοστρακισμός και η δραστική αποθάρρυνση των πιο ποιοτικών και παραγωγικών ειδών επιχειρηματικότητας. Αυτή είναι η επίπτωση υποθέσεων σαν το «Σκάνδαλο του ΟΠΕΚΕΠΕ», εφόσον δεν ακολουθηθούν από μια «χειροπιαστή» θεσμική κάθαρση και αναβάθμιση των ελέγχων, της διαφάνειας και της λογοδοσίας. Για αυτούς τους λόγους, θεωρήσαμε σκόπιμο να προβούμε σε μια περιγραφή των μέχρι τώρα γνωστών δεδομένων της υπόθεσης αυτής και μια ανάλυση των χρήσιμων συμπερασμάτων που προκύπτουν εξ αυτής, στο ακόλουθο εμβόλιμο πλαίσιο κειμένου.

²⁴ Βλ. Farrell et al., 2022 για τον Ιρλανδικό ΑΤ και Popa & Turek Rahoveanu, 2021 για την Επαρχία Ολτ στη Ρουμανία.

Το σκάνδαλο του ΟΠΕΚΕΠΕ

Ο Οργανισμός Πληρωμών και Ελέγχου Κοινοτικών Ενισχύσεων Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΟΠΕΚΕΠΕ) είναι ο οργανισμός που διαχειρίζεται και πληρώνει στην Ελλάδα τις αγροτικές ενισχύσεις της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ). Με απλά λόγια, είναι ο κρίκος ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κονδύλια και στους δικαιούχους παραγωγούς. Το σκάνδαλο γύρω από τον ΟΠΕΚΕΠΕ αφορά τον τρόπο με τον οποίο δηλώνονταν, ελέγχονταν και πληρώνονταν ορισμένες ενισχύσεις, ιδίως εκείνες που συνδέονταν με εκτάσεις βοσκοτόπων. Η βασική κατηγορία εκ μέρους των ευρωπαϊκών αρχών είναι ότι για χρόνια πραγματοποιούνταν πληρωμές με ανεπαρκείς ελέγχους, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις φέρεται να έχουν υποβληθεί ψευδείς δηλώσεις για εκτάσεις που είτε δεν ανήκαν στους αιτούντες είτε δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις επιλεξιμότητας (ΕΡΡΟ, 2025a & 2025b).

Θα πρέπει να τονιστεί ότι δεν πρόκειται απλώς για «μερικούς αγρότες που έκαναν ψευδείς δηλώσεις». Η υπόθεση έχει δύο επίπεδα. Το πρώτο είναι το επίπεδο των δικαιούχων: άνθρωποι που, σύμφωνα με τη δικογραφία της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, εμφάνισαν ψευδή στοιχεία –κατά κύριο λόγο, αλλά όχι περιοριστικά, ψευδείς δηλώσεις μίσθωσης ελεύθερων βοσκοτόπων– για να λάβουν χρήματα από τα ευρωπαϊκά αγροτικά ταμεία²⁵ (ΕΡΡΟ, 2025a). Το δεύτερο, και σοβαρότερο, είναι το επίπεδο του ίδιου του μηχανισμού πληρωμών και ελέγχου. Εκεί το ζήτημα δεν αφορά τόσο ποιος ζήτησε παράνομα επιδότηση, αλλά το πώς ένα σύστημα, που υποτίθεται ότι ελέγχει την ακρίβεια των δηλώσεων και την επιλεξιμότητα των εκτάσεων, επέτρεψε και υποβοήθησε –με κάποιον τρόπο, οι ελεύθεροι βοσκότοποι γίνονταν εγκαίρως γνωστοί στους επιτήδειους– την υποβολή και αποδοχή αυτών των ψευδών στοιχείων και την καταβολή παράνομων επιδοτήσεων επί σειρά ετών (ΕΡΡΟ, 2025b· και Σταμούλη, 2025).

Παρά το γεγονός ότι α) η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήδη από τον Μάρτιο του 2024 φερόταν να ετοιμάζεται να προβεί σε δημοσιονομική διόρθωση (αποκλεισμός δαπανών από την ενωσιακή χρηματοδότηση, ο οποίος κατ' ουσίαν αποτελεί πρόστιμο) έναντι της Ελλάδας, ύψους τουλάχιστον €280 εκατ., για κακοδιαχείριση και ελλιπή έλεγχο του ΟΠΕΚΕΠΕ στις Ενιαίες Αιτήσεις Ενίσχυσης («δηλώσεις ΟΣΔΕ»)²⁶ της τριετίας 2019-2021· β) τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, εκδόθηκε η πρώτη καταδικαστική απόφαση για παράνομα βοσκοτόπια στην Κέα· και γ) την επιβολή μιας πρώτης

²⁵ Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Εγγυήσεων (ΕΓΓΕ) και Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ).

²⁶ Το Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης και Ελέγχου (ΟΣΔΕ) αποτελεί το σύστημα αποτύπωσης, καταγραφής και ελέγχου των αγροτικών εκμεταλλεύσεων ή των παραγόμενων προϊόντων από αυτές, για τη διευθέτηση των ενισχύσεων προς τους αγρότες. Με την Ενιαία Αίτηση Ενίσχυσης, που υποβάλλεται επίσης, ο κάθε αγρότης (που ζητάει να λάβει μέρος στις ενισχύσεις) δηλώνει προς το ΟΣΔΕ ποιες και πόσες εκτάσεις ή/και ζώα χρησιμοποίησε για κάθε καλλιέργεια ή/και εκτροφή του, καθώς και τα δικαιώματα ενίσχυσής του.

δημοσιονομικής διόρθωσης ύψους €70,4 εκατ. από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Νοέμβριο του 2024, το σκάνδαλο του ΟΠΕΚΕΠΕ αναδείχθηκε σε μείζον ζήτημα στον δημόσιο διάλογο το 2025 (ΥΠΑΑΤ, 2024· Σταμούλη, 2025· European Commission, 2024). Τον Μάρτιο του 2025, η Ευρωπαϊκή Εισαγγελία ανακοίνωσε ότι παρέπεμψε 100 υπόπτους για απάτη ύψους 2,9 εκατ. ευρώ σε υποθέσεις που σχετίζονταν κυρίως με δηλώσεις βοσκοτόπων για τα έτη 2017-2020 (ΕΡΡΟ, 2025a). Τον Μάιο, η ίδια αρχή προχώρησε ακόμη περισσότερο, ανακοινώνοντας έρευνα για φερόμενο οργανωμένο σχέδιο απάτης και διαφθοράς με εμπλοκή και στελεχών του ΟΠΕΚΕΠΕ (ΕΡΡΟ, 2025b). Τον Ιούνιο, διαβίβασε στοιχεία στην Ελληνική Βουλή για πιθανή εμπλοκή δύο πρώην υπουργών (ΕΡΡΟ, 2025c), κάτι που δείχνει ότι η υπόθεση, στα μάτια των ευρωπαϊκών αρχών, δεν περιορίζεται σε ατομικές παραβάσεις, αλλά αγγίζει και τη σφαίρα της διοικητικής και πολιτικής ευθύνης (ΕΡΡΟ, 2025b & 2025c). Τέλος, την 1^η Απριλίου 2026, κατέθεσε αίτημα στην Ελληνική Βουλή για άρση της βουλευτικής ασυλίας 11 εν ενεργεία βουλευτών, διαβίβασε πληροφορίες για την εμπλοκή ακόμα δύο πρώην υπουργών και ανακοίνωσε ότι διερευνά άλλους πέντε πρώην βουλευτές, όλοι σχετικά με παραβάσεις που φαίνεται να διαπράχθηκαν το 2021 (ΕΡΡΟ, 2026).

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέβαλε τελικά στην Ελλάδα (τον Ιούνιο του 2025) μια γιγαντιαία δημοσιονομική διόρθωση ύψους €415,05 εκατ. για συστηματική κακοδιαχείριση των αγροτικών ενισχύσεων από τον ΟΠΕΚΕΠΕ κατά την περίοδο 2016-2023 (European Commission, 2025). Σημειώνεται ότι οι δημοσιονομικές αυτές διορθώσεις δεν συνιστούν ποινική καταδίκη για κάποια απάτη, αλλά ένα διοικητικό και δημοσιονομικό μέτρο πειθαρχίας, για τον ελλιπή έλεγχο και τη μη συμμόρφωση με τους κανόνες της ΕΕ κατά τη καταβολή των ενισχύσεων. Με απλά λόγια, όταν οι Βρυξέλλες δεν εμπιστεύονται το σύστημα ελέγχου ενός κράτους, ζητούν πίσω κάποια χρήματα των ενισχύσεων ή αρνούνται την καταβολή τους.

Σήμερα, η υπόθεση παραμένει δικαστικά ανοιχτή σε πολλαπλούς βαθμούς. Πέραν της διερεύνησης της εμπλοκής των δύο πρώην υπουργών, προχωρούν ξεχωριστές επιμέρους δικαστικές διαδικασίες για τους 100 κατηγορούμενους της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας. Η μεγαλύτερη δίκη, για τους 64 κατηγορούμενους από την Κρήτη, έχει προσδιοριστεί, μετά από αναβολή, για την 22^η Μαΐου 2026 («Αναβλήθηκε η δίκη του ΟΠΕΚΕΠΕ για τον Μάιο 2026», 2026), ενώ σε άλλη υπόθεση για παράνομες επιδοτήσεις της περιόδου 2016-2018 στις Σέρρες, η δίκη προχώρησε με 25 κατηγορούμενους, αφού επτά πρόσωπα επέστρεψαν χρήματα, παραδέχθηκαν την ενοχή τους και καταδικάστηκαν σε μειωμένες ποινές μέσω ποινικής διαπραγμάτευσης (Κόκκαλη, 2026). Επιπλέον, εκκρεμεί χωριστή δίκη δύο πρώην στελεχών του οργανισμού, τα οποία κατηγορούνται για υπεξαγωγή εγγράφου, παράβαση καθήκοντος και υπόθαλψη εγκληματία («ΟΠΕΚΕΠΕ: Συνέχεια στη δίκη δύο πρώην στελεχών του οργανισμού», 2026).

Όσον αφορά τις διοικητικές εξελίξεις, από την 1η Ιανουαρίου 2026 ο ΟΠΕΚΕΠΕ έχει ενσωματωθεί στην Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και δεν λειτουργεί πλέον ως αυτοτελής οργανισμός με την προηγούμενη μορφή του (ΑΑΔΕ, 2025α & 2025β). Στη θέση του έχει δημιουργηθεί στην ΑΑΔΕ η νέα **«Γενική Διεύθυνση Ελέγχων, Ενισχύσεων και Πληρωμών (ΓΔΕΛΕΠ)»**, στην οποία έχουν μεταφερθεί οι αρμοδιότητες, οι υπηρεσιακές μονάδες και οι οργανικές θέσεις του πρώην ΟΠΕΚΕΠΕ. Επομένως, η επωνυμία «ΟΠΕΚΕΠΕ» δεν διατηρείται ως ξεχωριστή διοικητική οντότητα, αλλά επιβιώνει μόνο ως σημείο αναφοράς για τον πρώην οργανισμό και για τις υποθέσεις που συνδέονται με αυτόν. Κατά την ενσωμάτωση στην ΑΑΔΕ, μεταφέρθηκε το σύνολο των 624 υφιστάμενων οργανικών θέσεων, μαζί με τις οργανικές μονάδες του οργανισμού, κάτι που δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι το προϋπάρχον οργανόγραμμα και οι αρμοδιότητες κάθε απασχολούμενου παραμένουν ως είχαν μετά την αναδιοργάνωση. Σημειώνεται ότι, μέχρι τον χρόνο συγγραφής του παρόντος, η ΓΔΕΛΕΠ δεν έχει ανακτήσει τη διαπίστευση του οργανισμού πληρωμών της ΚΑΠ που είχε ανασταλεί για τον ΟΠΕΚΕΠΕ τον Σεπτέμβριο του 2024· ωστόσο, η Αρχή εργάζεται προς αυτήν την κατεύθυνση βάσει συγκεκριμένου σχεδίου δράσης που έχει κατατεθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με τη διαδικασία να βρίσκεται στο στάδιο της τελικής αξιολόγησης (ΑΑΔΕ, 2026).

Από τα παραπάνω είναι μάλλον προφανές ότι η ανασύσταση του ελληνικού οργανισμού πληρωμών δεν αποτελεί αφ' εαυτού επαρκή συνθήκη για την εξυγίανση του συστήματος των κοινοτικών αγροτικών ενισχύσεων στη χώρα μας, πόσω δε μάλλον για την ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγροτών και της κοινωνίας συνολικά. Απαιτούνται, συνεπώς, πολλά σημαντικά βήματα στην κατεύθυνση όχι απλά της ενίσχυσης, αλλά της εγγύησης ενός πλαισίου απόλυτης διαφάνειας και λογοδοσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, εξόχως χρήσιμη θα ήταν η υιοθέτηση υποχρεωτικής δημοσιότητας για μια σειρά από στοιχεία και δείκτες, όπως: ο αριθμός των αιτούντων, οι δηλούμενες (δηλώσεις ΟΣΔΕ) εκτάσεις/ζώα και το ύψος των εγκεκριμένων ενισχύσεων, όλα ανά είδος καλλιέργειας/εκτροφής και ανά περιοχή. Επίσης απαραίτητα είναι:

α) Η διασφάλιση μιας ανωνυμοποιημένης και αδιάβλητης διαδικασίας ελέγχου επιλεξιμότητας για τα περιεχόμενα στις δηλώσεις ΟΣΔΕ, αλλά και τις ενδεχόμενες διορθώσεις/αμφισβητήσεις/εντάσεις·

β) Η επιτάχυνση των ελέγχων, καθώς μια σημαντική καθυστέρηση στην ανακοίνωση του αποτελέσματος συνεπάγεται περιορισμένες δυνατότητες για την εκ των υστέρων τεκμηρίωση μιας ένστασης²⁷.

²⁷ Π.χ. μετά τον θερισμό, πώς μπορεί κάποιος να αποδείξει ότι μια έκταση ήταν όντως καλλιεργημένη;

γ) Η δραστική ενίσχυση του βαθμού ενημέρωσης που δίνεται στους αγρότες για την εξέλιξη και την κρίση των αιτήσεών τους. Ιδιαίτερα για τις μη θετικές κρίσεις («κίτρινο», που υποδηλώνει πιθανό πρόβλημα κατά τον δορυφορικό έλεγχο, ή «κόκκινο», ήτοι «μη επιλέξιμο»), είναι αυτονόητο ότι αυτές θα πρέπει να τεκμηριώνονται πλήρως, με παράθεση: των σχετικών δορυφορικών δεδομένων/φωτογραφιών –που, ασφαλώς, θα πρέπει να εμπεριέχουν ενσωματωμένη ημεροσήμανση–, καθώς και του κανονισμού και του σκεπτικού βάσει των οποίων το αίτημα δεν εγκρίνεται– και

δ) Η διευκόλυνση της διαδικασίας και η διεύρυνση των δυνατοτήτων για υποβολή διόρθωσης/αμφισβήτησης/ένστασης από τον παραγωγό, μετά το αποτέλεσμα του ελέγχου. Αφενός, υπάρχει σημαντικό περιθώριο μείωσης της γραφειοκρατίας των ενστάσεων και, αφετέρου, υπάρχει σημαντική ανάγκη για ενημέρωση και οδηγίες προς τους παραγωγούς για τις δυνατότητες που έχουν. Επιπλέον, είναι θεμιτό τα δεδομένα/φωτογραφίες που προέρχονται από τον ελεγκτικό δορυφόρο να μπορούν να αποτελούν δυνητικά αντικείμενα τεκμηρίωσης και από τα δύο μέρη της διάδρασης μεταξύ αγροτών και ελεγκτικού μηχανισμού, για λόγους που έχουν να κάνουν με τη διαφάνεια της διαδικασίας, αλλά και την εξισορρόπηση της αποδεικτικής ισχύος. Αυτό σημαίνει πως το σύνολο των διαχρονικών δεδομένων/φωτογραφιών από τον ελεγκτικό δορυφόρο, για μια συγκεκριμένη έκταση, θα πρέπει να είναι προσβάσιμα στον ιδιοκτήτη/διαχειριστή της έκτασης. Τέλος, η ίδια η διαδικασία της υποβολής ενστάσεων θα πρέπει να ενθαρρύνεται ενεργά –αντί να αποθαρρύνεται–, καθώς μόνο μέσω ενός αποδοτικού μηχανισμού ανάδρασης μπορεί ένα σύστημα να επαληθευτεί και να αυτοβελτιωθεί, κάτι που αποτελεί τον σημαντικότερο κρίκο στην αλυσίδα ανάκτησης της εμπιστοσύνης.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εμβόλιμη ενότητα, θα πρέπει να σημειωθεί πως για να επιτευχθεί ένα πλήρες αποτέλεσμα εμπέδωσης της ισονομίας, εκτός από την κάθαρση και την αναβάθμιση του οργανισμού πληρωμών των ευρωπαϊκών ενισχύσεων, χρειάζεται να προσεχθεί ιδιαίτερα και ο ίδιος ο σχεδιασμός των ενισχύσεων αυτών. Δηλαδή, η σύνταξη του εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου για την ΚΑΠ (ΣΣ ΚΑΠ)²⁸ θα πρέπει να πραγματοποιείται με τη μέγιστη θεσμική και τεχνική επιμέλεια, ώστε να αποφεύγονται τόσο οι περιττές στρεβλώσεις και οι άνισες επιπτώσεις όσο και ενδεχόμενες διατυπώσεις ή ρυθμίσεις που θα μπορούσαν να εγείρουν υπόνοιες εξυπηρέτησης

²⁸ Προ της έναρξης ισχύος κάθε προγραμματικής περιόδου για την ΚΑΠ, κάθε κράτος-μέλος οφείλει να καταρτίσει ένα Στρατηγικό Σχέδιο ΚΑΠ, βάσει των κανόνων και του πλαισίου που έχει ορίσει για αυτήν η ΕΕ, το οποίο στη συνέχεια ελέγχεται και θα πρέπει να εγκριθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

ειδικών συμφερόντων.²⁹ Ταυτόχρονα, είναι κρίσιμο να διαμορφώνεται με σαφή αναπτυξιακό προσανατολισμό, ενσωματώνοντας κίνητρα που ενδυναμώνουν την εγχώρια αγροτική παραγωγή. Τέλος, θα μπορούσε να εξεταστεί εάν και πού υπάρχει σκοπιμότητα για διαφοροποίηση των ενισχύσεων της ΚΑΠ, ανάλογα τουλάχιστον με τις κατά τόπους κλιματικές και γεωλογικές συνθήκες, που επηρεάζουν το κόστος παραγωγής.³⁰

Πέραν του κλίματος αδιαφάνειας και έλλειψης ισονομίας, υπάρχουν και πρακτικοί λόγοι που αποθαρρύνουν τους νέους από την ενασχόληση με τα αγροτικά επαγγέλματα. Κατ' αρχάς, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για δραστηριότητες που προσφέρουν σημαντικά επίπεδα χαράς και ικανοποίησης, λόγω του βαθμού δημιουργικότητάς τους, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι πρόκειται για εξαιρετικά επίπονα επαγγέλματα. Ο βαθμός του κόπου, της χειρωνακτικής εργασίας, του συνολικού χρόνου εργασίας αλλά και των ωρών εργασίας, της προσήλωσης, της έκθεσης σε δυσμενείς συνθήκες και του φυσικού κινδύνου που απαιτεί μια γεωργική εκμετάλλευση –ως κύριο επάγγελμα– είναι κατά μια τάξη μεγέθους υψηλότερα από τα επίπεδα όχι μόνο της μισθωτής εργασίας αλλά και των λοιπών ελεύθερων επαγγελμάτων στους άλλους κλάδους της οικονομίας. Ακόμα μεγαλύτερη προσήλωση απαιτεί μια κτηνοτροφική εκμετάλλευση, με τους χρόνους και τις ώρες εργασίας να γίνονται πλήρως ανελαστικά, ενώ δεν χωρούν αργίες και απουσίες. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η υψηλή σωματική επιβάρυνση, η υψηλή συχνότητα τραυματισμών και η ιδιαίτερη ψυχοκοινωνική καταπόνηση (Osborne et al., 2012· Daghigh Yazd et al., 2019· Elliott et al., 2022).

Δεύτερον, η έναρξη μιας νέας αγροτικής επιχείρησης απαιτεί σημαντική αρχική επένδυση, τόσο σε όρους γης (εδαφικό κεφάλαιο), ζώων ή φυτών (ζωικό ή φυτικό κεφάλαιο, όπου απαιτείται), μηχανημάτων (κεφαλαιουχικός εξοπλισμός), όσο και άλλων υλικών για αρχική χρήση, όπως σπόρων, λιπασμάτων, φυτοπροστασίας, ζωοτροφών, καυσίμων κτλ. (κυκλοφορούν κεφάλαιο). Αυτή η ανάγκη αποτελεί και τον κυριότερο λόγο που τα αγροτικά επαγγέλματα συνεχίζουν να έχουν υψηλά ποσοστά παραδοσιακής διαδοχής: από τον γονέα στο τέκνο.

²⁹ Το ΣΣ ΚΑΠ, ως κανονιστικό-προγραμματικό κείμενο (συγκεκριμένα, ΥΑ του ΥΠΑΑΤ), δεν μπορεί να μένει ανεπηρέαστο από τις διαχρονικές δυσλειτουργίες της ελληνικής νομοθέτησης, ήτοι το πρόβλημα της πολυνομίας και της κακονομίας, που έχει τεκμηριωθεί στη σχετική μελέτη της διαΝΕΟσις: Σωτηρόπουλος & Χριστόπουλος, 2017 που είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

Μια πολύ ενδεικτική περίπτωση πλημμελούς νομοθέτησης που επέφερε στρεβλώσεις οι οποίες θα μπορούσαν κάλλιστα να αποφευχθούν, ήταν η παράληψη στο πρώτο ΣΣ ΚΑΠ 2023-2027 (ΥΑ 246/153250/2023) της συνδεδεμένης ενίσχυσης βόειου κρέατος για σφάγια ηλικίας 13 μηνών, ενώ επιδοτούνταν όσα ήταν 11-12 (άρθρο 5) και 14-24 (άρθρο 6) μηνών. Η παράληψη αυτή διορθώθηκε με καθυστέρηση 14 μηνών, με νέα ΥΑ (255/210132/2024).

³⁰ Η διαφοροποίηση αυτή επιτρέπεται, δυνάμει της παρ. 2, άρθρου 22 του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/2115.

Τρίτον, η αγροτική παραγωγή χαρακτηρίζεται από υψηλότατα επίπεδα αβεβαιότητας και ρίσκου. Αφενός, το αποτέλεσμα της παραγωγής συνιστά συνάρτηση πολλών παραγόντων που ούτε είναι γνωστοί κατά το ξεκίνημά της ούτε μπορούν να ελεγχθούν από τον παραγωγό. Και, αφετέρου, η τιμή/αξία που θα έχει αυτή η παραγωγή είναι επίσης αβέβαιη. Πολλές φορές, μάλιστα, ακόμα και το κόστος της παραγωγής είναι δύσκολο να εκτιμηθεί εκ των προτέρων. Τέταρτον, η παραμονή ή η είσοδος στις δραστηριότητες του ΑΤ προαπαιτεί τη διαμονή σε αγροτικές περιοχές, οι οποίες έχουν, κατά κανόνα, χαμηλότερη –ή και περιορισμένη– κάλυψη σε βασικές δημόσιες υπηρεσίες και υποδομές (υγεία, παιδεία, ταχυδρομεία και τηλεπικοινωνίες, μετακινήσεις κτλ.) και δεν προσφέρουν γενικά ίσες ευκαιρίες σε σύγκριση με τις αστικές περιοχές.

Οι παραπάνω πρακτικοί αποτρεπτικοί παράγοντες μπορεί να μην είναι εύκολο να αντιμετωπιστούν καθαυτοί, αλλά υπάρχουν δυνατότητες μετριασμού ή/και αντιστάθμισης, ώστε τα αγροτικά επαγγέλματα να μπορούν να προσελκύσουν νέους ανθρώπους. Ξεκινώντας με τον δεύτερο πρακτικό παράγοντα, υπάρχει το πρόγραμμα πριμοδότησης νέων αγροτών («Εγκατάσταση Γεωργών Νεαρής Ηλικίας») της ΚΑΠ 2023-2027, που προσφέρει –υπό όρους– ποσά ενίσχυσης, για τον μετριασμό του ιδιαίτερα μεγάλου αρχικού κόστους εγκατάστασης. Το πρόγραμμα αυτό θα ήταν σκόπιμο να ενισχυθεί με περισσότερους πόρους, ώστε τα ποσά που δίνονται να είναι υψηλότερα και οι δικαιούχοι περισσότεροι· τα επιμέρους ποσά χρειάζονται αναδιαμόρφωση, ώστε να αντικατοπτρίζουν καλύτερα τις αναλογίες αρχικού κόστους ανά είδος καλλιέργειας/εκτροφής, ενώ θα μπορούσε να εξεταστεί μια επιπλέον ενίσχυση όταν το επιχειρηματικό σχέδιο ενσωματώνει σημαντικό βαθμό καινοτομίας στην αγροτική παραγωγή.

Όσον αφορά στον πρώτο και στον τρίτο παράγοντα, ο βαθμός της σωματικής και ψυχοκοινωνικής καταπόνησης και των αντίστοιχων κινδύνων –μαζί με τον χρηματο-οικονομικό– παραμένει υπερβολικά υψηλός, παρά τα υφιστάμενα μέσα ασφάλισης. Κατά γενική ομολογία, το σύστημα αγροτικών ασφαλίσεων είναι προβληματικό και ελλιπές και χρειάζεται δραστική ενίσχυση,³¹ ενδεχομένως με την ισχυροποίηση του ιδιωτικού πόλου των αγροτικών ασφαλίσεων ή μιας σύμπραξης δημόσιας και ιδιωτικής ασφάλισης.³² Ωστόσο, και η ασφάλιση των ίδιων των εργαζόμενων/διαχειριστών στον ΑΤ είναι ανεπαρκής. Από τη μία πλευρά, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη δεν επαρκεί από μόνη της. Διότι σε περίπτωση ασθένειας, ποιος καλύπτει

³¹ Γενικά, μπορούν να αναφερθούν οι μεγάλες συνήθεις καθυστερήσεις των αποζημιώσεων του ΕΛΓΑ, τα –πολύ συχνά– ανεπαρκή επίπεδα αποζημιώσεων και η μη επαρκής κάλυψη από όλες τις φυσικές καταστροφές ή τις ασθένειες φυτών/ζώων (Ενδεικτικά, ο ΕΛΓΑ δεν αποζημιώνει μια καταστροφή καλλιέργειας λόγω παρατεταμένου καύσωνα, εάν η μέγιστη θερμοκρασία του αέρα δεν έχει φτάσει ή δεν έχει ξεπεράσει τους 40°C. Ακόμα και αν υπάρχει προφανής ζημιά, επειδή π.χ. για πολλές συνεχόμενες ημέρες η θερμοκρασία του αέρα ήταν π.χ. στους 39°C, αυτή θα βαρύνει αποκλειστικά τον παραγωγό).

³² Βλ. σχετικά: Νεκτάριος, 2025.

την απαραίτητη αντικατάσταση ενός κτηνοτρόφου ή ενός γεωργού, αν η περίοδος είναι γεωργικά κρίσιμη;

Θα μπορούσε, στο σημείο αυτό, να γίνει αναφορά στο φινλανδικό σύστημα ασφάλισης αγροτών, το οποίο προσφέρει υπηρεσία αντικατάστασης του κτηνοτρόφου όχι μόνο για τις ημέρες ασθένειας (με βασικό κόστος), αλλά και για 26 επιπλέον ημέρες ετησίως (δωρεάν), προκειμένου ο κτηνοτρόφος να μπορέσει να κάνει διακοπές (Mela, 2019). Από την άλλη πλευρά, τα όρια της συνταξιοδότησης είναι οριζόντια για όλους τους αγρότες, αγνοώντας την έντονη διαφοροποίηση των ετησίων ημερών εργασίας μεταξύ γεωργών και κτηνοτρόφων.

Τέλος, σχετικά με τον τέταρτο πρακτικό παράγοντα, είναι πρόδηλο ότι οι αγροτικές περιοχές, σε στενή ανάλυση, αλλά και η Περιφέρεια, σε ευρύτερη ανάλυση, χρήζουν σημαντικής ενίσχυσης. Η αξιολόγηση της παροχής δημοσίων υπηρεσιών και υποδομών στις αγροτικές περιοχές δεν μπορεί να είναι καθαρά χρηματο-οικονομική, αντίθετα οφείλει να ενσωματώνει δημοσιο-οικονομική και κοινωνικο-οικονομική ανάλυση σκοπιμότητας. Η διατήρηση ενός ικανοποιητικού ελάχιστου επιπέδου παροχής αυτών των υπηρεσιών αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση ώστε το κράτος να διασφαλίζει ότι η διαμονή σε αυτές τις περιοχές δεν συνεπάγεται περιορισμένες ευκαιρίες. Προς τον σκοπό αυτόν, φυσικά, απαιτούνται πολλές επιπλέον δράσεις ενίσχυσης της αγροτικής και περιφερειακής οικονομίας και κοινωνίας.

Από την άλλη πλευρά της κατανομής, απαιτείται ειδική μέριμνα για τα άτομα που βρίσκονται ουσιαστικά εγκλωβισμένα στον ΑΤ, ασκώντας μια επιχειρηματικότητα ανάγκης που δεν είναι πραγματικά βιώσιμη, σε οικονομικούς όρους, ούτε μπορεί να καταστεί βιώσιμη, ενώ η διατήρησή της περιορίζει τα οικονομικά περιθώρια όλων των υπολοίπων. Στον βαθμό που δεν μπορεί να επιτευχθεί η μετακίνηση αυτών των ατόμων σε άλλους τομείς, με κατάλληλα κίνητρα και κατάρτιση, θα χρειαστεί εντονότερη κινητροδότηση για την οργάνωσή τους σε συλλογικούς φορείς (συνεταιρισμούς και ομάδες παραγωγών), ώστε δια της αναμείξεως (με πιο αποδοτικές παραγωγικές πρακτικές) να καταστεί η παραγωγή τους οικονομικά βιώσιμη ως το πέρας του εργασιακού τους βίου.

Η γήρανση των αγροτών συνεπάγεται ένα ακόμα πρόβλημα, το οποίο στο προσεχές μέλλον θα καταστεί επιτακτικό. Βάσει των στοιχείων του 2023, χρειάζεται τα επόμενα χρόνια να αναπληρωθούν περισσότερα από 200 χιλ. άτομα (που το 2023 ήταν ηλικίας 65+), ενώ επίσης εντός της επόμενης δεκαετίας θα χρειαστεί κάτι αντίστοιχο για άλλα σχεδόν 150 χιλ. άτομα (που το 2023 ήταν ηλικίας 55-64). Η πλήρης αναπλήρωση δεν φαντάζει εφικτή και, μάλλον, δεν είναι ευκατάρτη. Παρόλα αυτά, η μη επαρκής και έγκαιρη αντικατάστασή τους ενέχει τον κίνδυνο απότομης μείωσης της ελληνικής αγροτικής παραγωγής, καθώς και απενεργοποίησης σημαντικού τμήματος

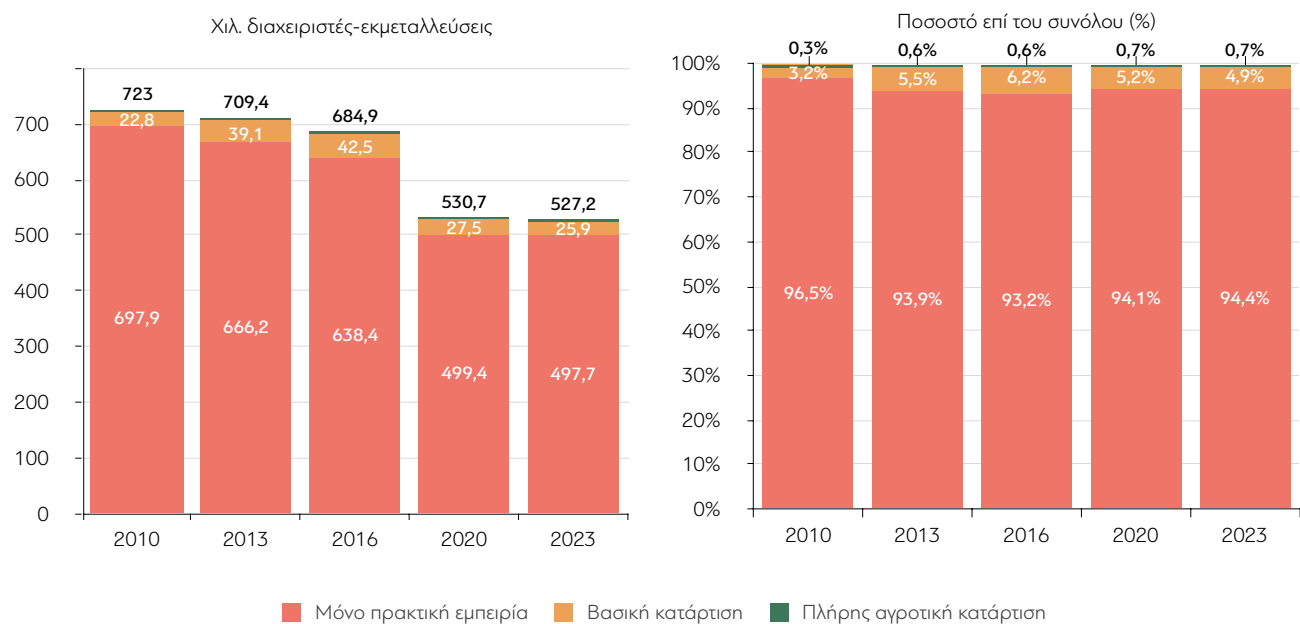
της εκμεταλλεύσιμης αγροτικής γης στην Ελλάδα. Για αυτούς τους λόγους, πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες για την παροχή κινήτρων εισόδου νέων επιχειρηματιών στον κλάδο, για τις συγχωνεύσεις των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και για τις μεταβιβάσεις/κληροδοτήσεις και εκμισθώσεις των αγροτικών γαιών σε ενεργούς αγρότες.

3. Το εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο τεχνικής κατάρτισης αγροτών

Ένα άλλο πρόβλημα της ελληνικής αγροτικής παραγωγής, που δεν είναι ανεξάρτητο του προβλήματος της ηλικίας, είναι το πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελλήνων αγροτών και, ειδικότερα, η εξαιρετικά χαμηλή τεχνική τους κατάρτιση.

Βάσει των στοιχείων της Έρευνας Διάρθρωσης Γεωργικών και Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, το 2023 μόλις το 0,7% των διαχειριστών αγροτικών μονάδων είχε πλήρη αγροτική κατάρτιση και ένα 4,9% μια βασική κατάρτιση στην αγροτική παραγωγή. Αντίθετα, το 94,4% των διαχειριστών δεν είχαν κανενός είδους εκπαίδευση στην απασχόλησή τους, παρά μόνο πρακτική εμπειρία. Η κατανομή αυτή είναι, ουσιαστικά, σταθερή διαχρονικά, ενώ παρατηρείται και οριακή επιδείνωση την τελευταία τριετία, έναντι του 2020.

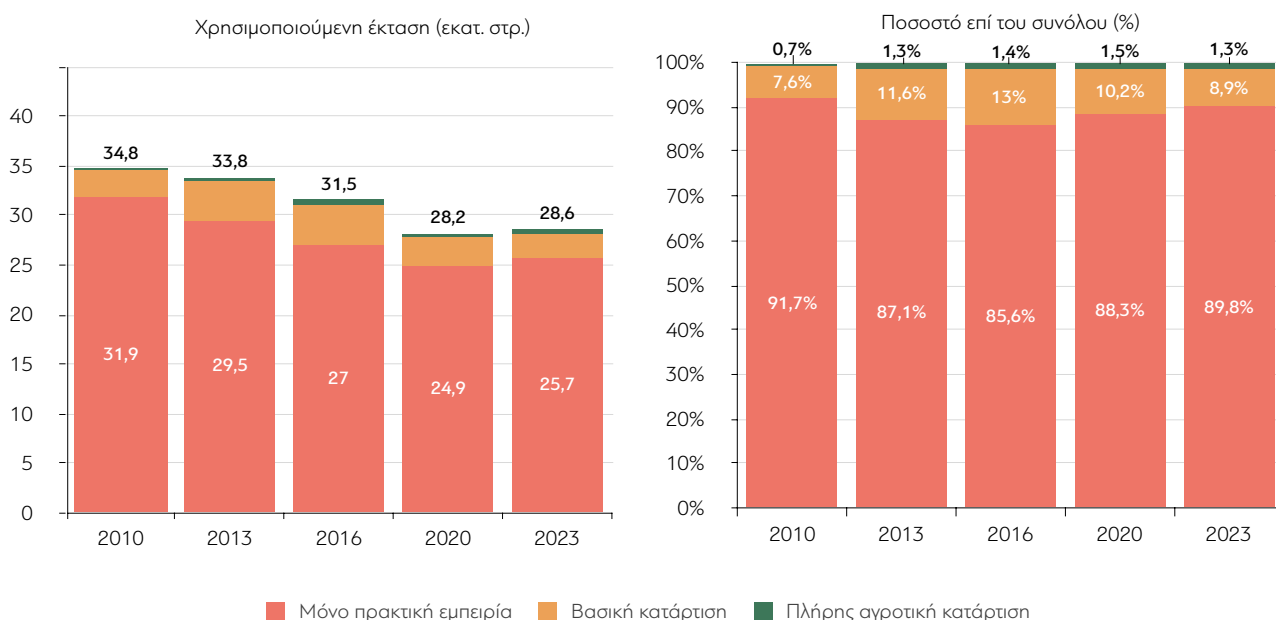
Γράφημα 20. Διαχειριστές αγροτικών εκμεταλλεύσεων ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Σε όρους χρησιμοποιούμενης έκτασης, η εικόνα είναι οριακά καλύτερη. Οι διαχειριστές πλήρους αγροτικής κατάρτισης χρησιμοποιούν το 1,3% της ενεργής ελληνικής αγροτικής γης, ενώ όσοι έχουν κάποια τουλάχιστον βασική κατάρτιση χρησιμοποιούν το 8,9%. Η συντριπτική, όμως, πλειονότητα της χρησιμοποιούμενης έκτασης, το 88,3%, παραμένει σε χέρια διαχειριστών χωρίς καμία εκπαίδευση, ενώ την τελευταία τριετία παρατηρείται και σημαντική συρρίκνωση του μεριδίου της γης που χρησιμοποιείται από διαχειριστές με οποιαδήποτε αγροτική κατάρτιση.

Γράφημα 21. Χρησιμοποιούμενη έκταση ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης διαχειριστή αγροτικής εκμετάλλευσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

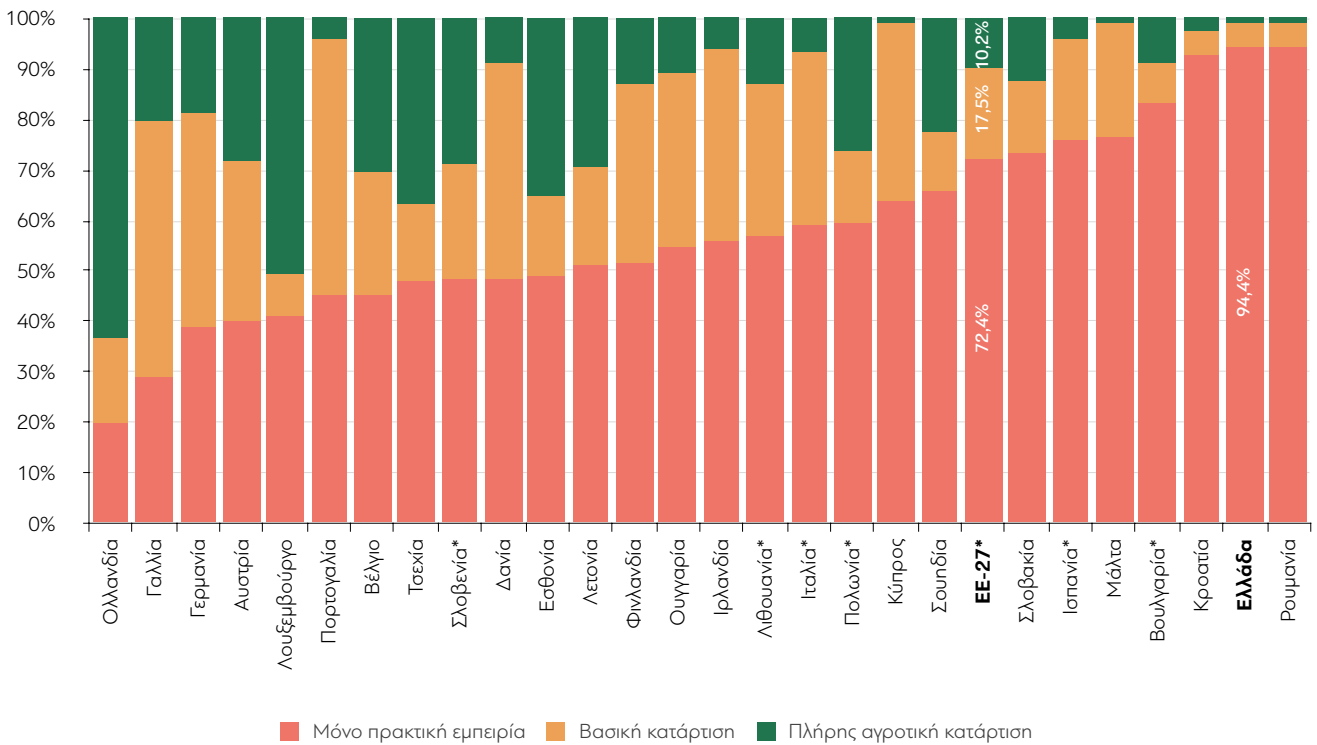
Το μέγεθος του προβλήματος γίνεται πιο σαφές αν αντιπαραθέσουμε τις παραπάνω κατανομές με την υπόλοιπη ΕΕ. Τα μέσα μερίδια διαχειριστών με οποιοδήποτε επιπέδου αγροτική κατάρτιση στην ΕΕ-27 είναι πολλές φορές πολλαπλάσια των αντιστοίχων στην Ελλάδα, ενώ τα μερίδια γης που χρησιμοποιούνται από διαχειριστές με κάποια κατάρτιση στην ΕΕ-27 είναι περίπου τα διπλάσια από της Ελλάδας. Τέλος, η χώρα μας βρίσκεται στη δεύτερη χειρότερη θέση, οριακά μόνο καλύτερα από τη Ρουμανία.

Πίνακας 4. Διάρθρωση αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ανά επίπεδο αγροτικής κατάρτισης διαχειριστή, 2023

Αγροτική κατάρτιση διαχειριστή	Διαχειριστές ή Εκμεταλλεύσεις			Χρησιμοποιούμενη έκταση		
	#	%	% ΕΕ-27 (2020)	# (στρ.)	%	% ΕΕ-27 (2020)
Μόνο πρακτική εμπειρία	497.729	94,4	72,4	25.669.495	89,8	38
Βασική κατάρτιση	25.926	4,9	17,5	2.530.445	8,9	28,4
Πλήρης αγροτική κατάρτιση	3.530	0,7	10,2	369.780	1,3	33,6
Σύνολο	527.186	100	100	28.569.720	100	100

Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, για Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Γράφημα 22. Κατανομή αγροτικής κατάρτισης διαχειριστών αγροτικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ, 2023 (%)

* Στις χώρες με αστερίσκο και για τον μ.ό. της ΕΕ-27, λόγω μη διαθεσιμότητας στοιχείων για το 2023, εμφανίζονται οι τιμές του 2020.
Πηγή: Eurostat (Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, μόνο για την Ελλάδα), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Το πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελλήνων αγροτών αποτελεί ένα διπλό πρόβλημα. Από τη μία πλευρά, τα άτομα χαμηλού γενικού εκπαιδευτικού επιπέδου είναι πολύ δυσκολότερο να μετακινηθούν σε άλλου είδους δραστηριότητες, στις οποίες δεν έχουν σημαντική πρακτική εμπειρία ή κατάρτιση. Έτσι, ακόμα και αν η δραστηριότητά τους παύσει να είναι οικονομικά βιώσιμη, και επομένως να τους αποδίδει επαρκές εισόδημα, δεν μπορούν να μετακινηθούν και καθίστανται «εγκλωβισμένοι» στον Τομέα.

Από την άλλη πλευρά, άτομα με μη επαρκή εκπαίδευση –πρακτική/τεχνική αλλά και θεωρητική– και άτομα που διαθέτουν μόνο πρακτική εμπειρία, αφενός, είναι πολύ πιο δύσκολο να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της τεχνολογίας στον τομέα τους (Foster & Rosenzweig, 2010), και, αφετέρου, ακόμα και αν μάθουν για αυτές, είναι σχεδόν αδύνατο να υιοθετήσουν τις νέες τεχνολογίες και μεθόδους παραγωγής εγκαίρως.

Ουσιαστικά, η φτωχή τεχνική κατάρτιση αποτελεί έναν παράγοντα σημαντικής επιβράδυνσης της μετάδοσης της τεχνογνωσίας, ο οποίος μάλιστα είναι πολλές φορές ανασταλτικός, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μια σημαντική μόνιμη τεχνολογική υστέρηση στο σύνολο του Τομέα. Η περιορισμένη υιοθέτηση νέων τεχνολογιών συνιστά έναν από τους κυριότερους λόγους που οι αγρότες παγιδεύονται σε χαμηλά εισοδήματα (Azariadis & Stachurski, 2005). Αντίθετα, υψηλότερα επίπεδα κατάρτισης οδηγούν σε υψηλότερη αποδοτικότητα της εμπειρίας χρήσης μιας νέας τεχνολογίας, με αποτέλεσμα η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών να είναι πιο κερδοφόρα για τους πιο μορφωμένους αγρότες (Dethier & Effenberger, 2012).

Οι συγκεκριμένες επιδράσεις θα μπορούσαν να μετριαστούν αν η απασχόληση των γεωπόνων ήταν πιο αποτελεσματική. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει, θεωρητικά, αριθμητική επάρκεια ατόμων με πλήρη επιστημονική εκπαίδευση στην αγροτική παραγωγή, στην πράξη παρατηρείται πολύ σημαντικό έλλειμμα γεωπόνων επί του πεδίου και σε εγγύτητα με τους αγρότες. Η πλειονότητα αυτών των επιστημόνων, αν παραμένουν στο αντικείμενο, απασχολούνται ως «γεωπόνοι γραφείου», που είτε συνταγογραφούν –συχνά αφειδώς– φυτοφάρμακα, χωρίς επαφή με τις καλλιέργειες και ουσιαστικό έλεγχο, είτε απασχολούνται κατ' ουσίαν στη γραφειοκρατία των επιδοτήσεων.

Η –προφανής– λύση στο πρόβλημα της ελλιπούς κατάρτισης στον ελληνικό Αγροτικό Τομέα είναι η εντατικότερη προσφορά αγροτικής εκπαίδευσης και κατάρτισης σε όλα τα επίπεδα.

Κατ' αρχάς, θα ήταν χρήσιμο να υπάρχει σημαντική κινητροδότηση και ενίσχυση των αγροτικών επιστημόνων να ασχοληθούν οι ίδιοι με την αγροτική παραγωγή. Σήμερα, τα τμήματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης με άμεσο αγροτικό αντικείμενο (Γεωπονίας, Φυτικής/Ζωικής Παραγωγής, Αμπελουργίας, προσφέρουν ετησίως σχεδόν 2.600 θέσεις εισακτέων και, αν σε αυτά προσθέσουμε τις θέσεις των τμημάτων σε σχετικές ειδικότητες (Επιστήμης/Τεχνολογίας Τροφίμων, Αγροτικής Οικονομίας, Κτηνιατρικής και Δασολογίας), θεωρητικά οι εισακτέοι αγγίζουν τους 4.900 ετησίως.³³ Καθώς δεν είναι απαραίτητο να καλύπτεται το σύνολο αυτών των θέσεων (δεδομένης και

³³ Βάσει της σχετικής ΥΑ του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού: ΥΑ Φ253.1/50169/Α5/08-05-2025, για τους εισακτέους του ακαδημαϊκού έτους 2025-2026. Σημειώνεται ότι ο αριθμός των εισακτέων στα επιλεγέντα τμήματα έχει παραμείνει σταθερός σε σχέση με το προηγούμενο ακαδημαϊκό έτος.

της ελάχιστης βάρσης) –ενώ παράλληλα παραμένει ένα ερώτημα σχετικά με το πόσοι εν τέλει αποφοιτούν–, είναι σαφές ότι οι αριθμοί αυτοί δεν επαρκούν για να συμπληρώσουν την απαραίτητη εισροή νέων αγροτών. Παρόλα αυτά, η σκοπιμότητα αυτής της πολιτικής παραμένει, ενώ χρειάζεται να εξεταστεί αν υπάρχει δυνατότητα αύξησης των σχετικών τμημάτων και των εισακτέων τους.

Ακόμα πιο μεγάλη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην αγροτική επαγγελματική κατάρτιση των νέων, η οποία θεωρητικά θα έπρεπε ήδη να αποδίδει σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό εκπαιδευμένων ετησίως. Σήμερα, ο Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός (ΕΛΓΟ) «ΔΗΜΗΤΡΑ», ο οποίος εποπτεύεται από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (ΥΠΑΑΤ), διαθέτει έξι Σχολές Ανώτερης Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΣΑΕΚ) που παρέχουν φοίτηση πέντε εξαμήνων (τεσσάρων για θεωρητική εκπαίδευση και ενός για πρακτική άσκηση). Η συνολική χωρητικότητα των ΣΑΕΚ δεν είναι σαφής, αλλά σε κάθε περίπτωση ο αριθμός τους είναι εξαιρετικά περιορισμένος³⁴ και δεν επαρκεί στην κατ' αρχήν κατάρτιση αρκετών χιλιάδων νέων ετησίως, οι οποίοι σκοπεύουν όχι μόνο να απασχοληθούν στην αγροτική παραγωγή, αλλά να διαχειριστούν οι ίδιοι αγροτικές μονάδες.

Τέλος, πέραν από τον εμπλουτισμό του αγροτικού πληθυσμού με νεοεισερχόμενους υψηλότερης τεχνικής και επιστημονικής εκπαίδευσης, η οποία αναγκαστικά απαιτεί σημαντικό χρόνο, χρειάζεται μια σημαντική ενεργή προσπάθεια αναβάθμισης των γνώσεων στους ήδη απασχολούμενους αγρότες. Σε αυτό το επίπεδο, τα 25 Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης («Κέντρα Δήμητρα») του ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ είναι πολύτιμα, ενώ πολύ σημαντικές είναι και οι τρέχουσες πρωτοβουλίες τεχνικής κατάρτισης στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος AKIS (Agriculture Knowledge and Innovation Systems). Οι προσπάθειες αυτές θα πρέπει να ενισχυθούν σημαντικά, όχι μόνο με περισσότερα προγράμματα τεχνικής κατάρτισης και επανακατάρτισης, αλλά και με πιο σταθερές και πολυεπίπεδες δομές εκπαίδευσης, που να συνδυάζουν θεωρητική διδασκαλία με εφαρμοσμένη άσκηση και εξειδίκευση σε σύγχρονες τεχνολογίες, καλλιέργειες και συστήματα ακριβείας.

Τα προγράμματα αυτά δεν θα πρέπει να έχουν έκτακτο χαρακτήρα αλλά, αντίθετα, να εντάσσονται σε ένα μόνιμο σύστημα διά βίου μάθησης, με τακτική/περιοδική επανακατάρτιση, που θα προσφέρει επιπλέον μόνιμη διασύνδεση των αγροτών με τους εκπαιδευτές τους και συνεργαζόμενους επιστήμονες. Παράλληλα, θα πρέπει να ενταθούν τα κίνητρα για την παρακολούθηση και την παραμονή των αγροτών σε αυτά τα προγράμματα, με περαιτέρω διασύνδεσή τους στη μοριοδότηση των επιδοτούμενων

³⁴ Μάλιστα, μία εκ των έξι ΣΑΕΚ (η Ξυλογλυπτική Σχολή Καλαμπάκας) δεν έχει αντικείμενο συναφές με την αγροτική παραγωγή.

προγραμμάτων, ενώ επίσης χρειάζεται διασφάλιση ότι η εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται είναι πραγματική (συστήματα πιστοποίησης και αξιολόγησης και μηχανισμοί «πληρωμής βάσει αποτελεσμάτων»³⁵). Μια τέτοια προσέγγιση θα έφερνε την αγροτική εκπαίδευση πιο κοντά στις καλές ευρωπαϊκές πρακτικές και θα τη μετέτρεπε από αποσπασματική παρέμβαση σε μόνιμο μηχανισμό τεχνικής αναβάθμισης του Αγροτικού Τομέα.³⁶

4. Η υστέρηση σε επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών

Η υπερδεκαετής οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα από το 2009 επέφερε μια ιδιαίτερα μεγάλη συρρίκνωση του εισοδήματος που είχε σαν αποτέλεσμα τη συμπίεση όλων των δαπανών, με τη μεγαλύτερη επίδραση να εντοπίζεται στις επενδυτικές δαπάνες. Η καθίζηση των επενδύσεων κάτω και από το επίπεδο των αποσβέσεων κεφαλαίου κατά την περίοδο 2010-2021 συνεπαγόταν μια δωδεκαετή διαδικασία μείωσης του συνολικού αποθέματος φυσικού κεφαλαίου για την ελληνική οικονομία. Η μείωση αυτή, που σωρευτικά έφτασε τα €87,8 δισεκ. (σε σταθερές αξίες του 2015),³⁷ οδήγησε αναπόφευκτα σε συρρίκνωση των μελλοντικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων, αλλά και σε άμεσο περιορισμό του εγχώριου προϊόντος, της παραγωγικότητας της εργασίας και των πραγματικών μισθών (ισορροπίας).

Επιπλέον, η ατυχής σύμπτωση της μακράς περιόδου των ελληνικών υποεπενδύσεων με μια εποχή ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων (των οποίων η αποτελεσματικότητα και η μαζική ενσωμάτωση από τις διεθνείς παραγωγικές δομές ήταν τόσο έντονες, ώστε να χαρακτηριστούν συγκεντρωτικά ως μια νέα –4^η– Βιομηχανική Επανάσταση) είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας σημαντικής υστέρησης στην ανάπτυξη των απαραίτητων νέων υποδομών και στην υιοθέτηση των νέων τεχνολογιών από τον εγχώριο παραγωγικό τομέα.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήταν μάλλον αδύνατον να μην επηρεαστούν και οι επενδυτικές δαπάνες του ελληνικού ΑΤ. Πράγματι, μετά το ιστορικό υψηλό (σε σταθερές αξίες) που κατέγραψαν οι επενδύσεις του Τομέα το 2008, υπήρξε μια κατακόρυφη πτώση, η οποία κορυφώθηκε το 2012 και το 2014. Εφεξής, καταγράφεται μια διαδικασία αργής επανόδου προς τα μέγιστα

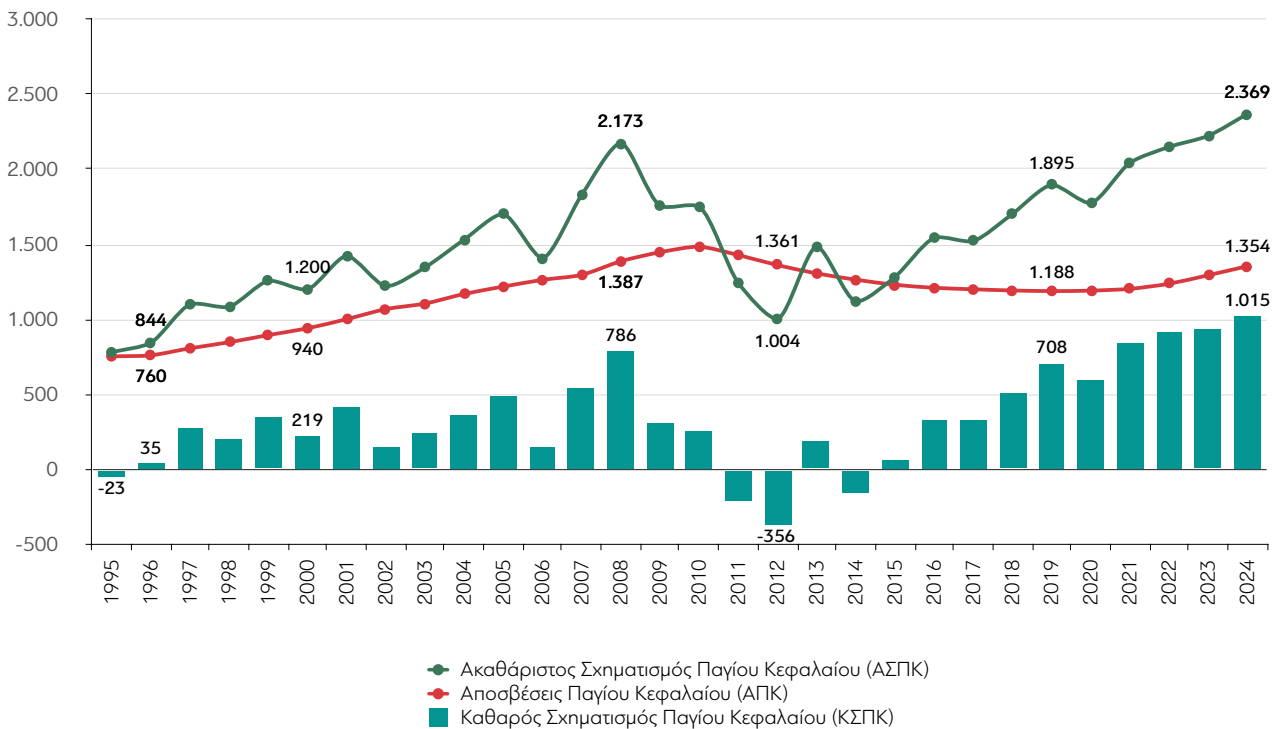
³⁵ Βλ. σχετικό άρθρο της διαΝΕΟσις: Μακαντάση & Βαλεντής, 2021, το οποίο είναι διαθέσιμο [εδώ](#).

³⁶ Για μια εκτεταμένη ανάλυση των καλών διεθνών πρακτικών στην αγροτική κατάρτιση και μια ολιστική πρόταση επανασχεδιασμού του συνολικού συστήματος αγροτικής κατάρτισης στη χώρα μας, βλ. σχετικό κείμενο πολιτικής της διαΝΕΟσις: Καθαράκης, 2025, το οποίο είναι διαθέσιμο [εδώ](#).

³⁷ Βάσει των ροών Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου (ΕΛΣΤΑΤ-Eurostat) σε σταθερές αξίες (2015), των ροών Αποσβέσεων Παγίου Κεφαλαίου σε τρέχουσες αξίες (Μη Χρηματοοικονομικές Ροές, ΕΛΣΤΑΤ-Eurostat) και του αποπληθωρισμού των τελευταίων, με τους αποπληθωριστές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για Ακαθάριστο και Καθαρό ΣΠΚ (οι οποίοι ταυτίζονται με τους αποπληθωριστές της Eurostat για τον ΑΣΠΚ).

πραγματικά επίπεδα του 2008, τα οποία σχεδόν επιτεύχθηκαν το 2023, παρά την προσωρινή καθυστέρηση που επέφερε η πανδημία.

Γράφημα 23. Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε σταθερές αξίες 2015)

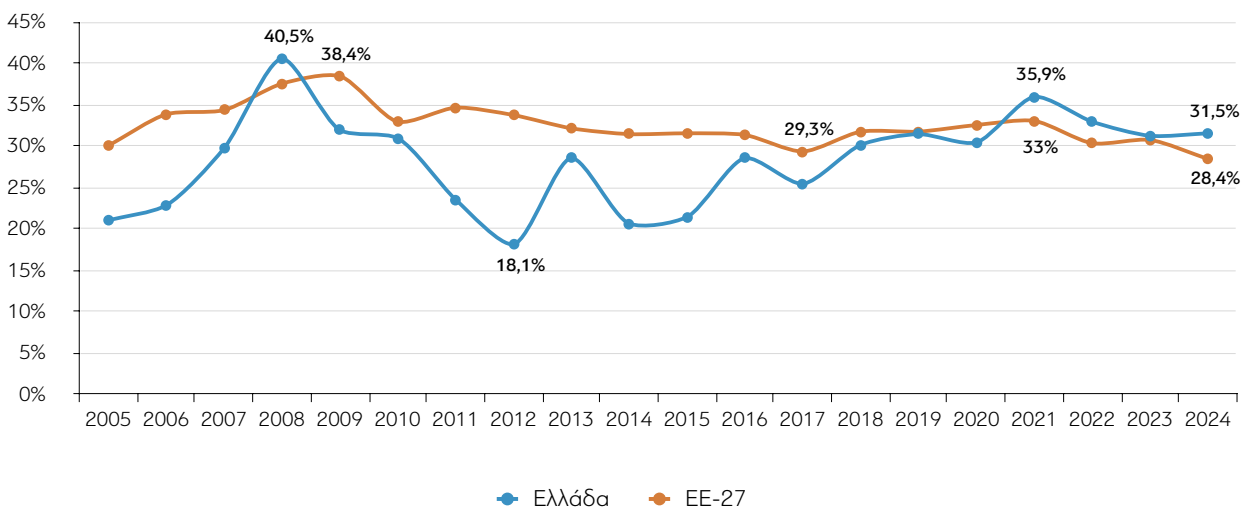
Σημείωση: Καθώς κάθε μέγεθος έχει τον δικό του αποπληθωριστή, προκύπτουν αποκλίσεις από τον ορισμό ΚΣΠΚ := ΑΚΣΠ – Αποσβέσεις ΠΚ.
Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Αντίθετα με ό,τι συνέβη στην ελληνική οικονομία συνολικά, ο ΑΤ δεν είχε αρνητικό καθαρό σχηματισμό παγίου κεφαλαίου παρά μόνο για τέσσερα έτη: τις διετίες 2011-2012 και 2014-2015. Αυτό, όμως, μάλλον οφείλεται περισσότερο στο σχετικά χαμηλό επίπεδο των αποσβέσεων παγίου κεφαλαίου, εξαιτίας του χαμηλού ύψους του αποθέματός του στον συγκεκριμένο Τομέα, παρά στο σχετικά υψηλό επίπεδο των επενδύσεών του.

Παρά το γεγονός ότι οι επενδυτικές δαπάνες του ελληνικού Αγροτικού Τομέα επαρκούσαν για να καλύπτουν τις αποσβέσεις παγίου κεφαλαίου, δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν υψηλές. Είναι πολύ χαρακτηριστική η αντιπαράθεση του δείκτη της επενδυτικής έντασης (λόγος επενδύσεων προς την ΑΠΑ), μεταξύ του ελληνικού ΑΤ και του αντίστοιχου μέσου όρου στην ΕΕ-27, η οποία δείχνει τη σημαντική απόκλιση της επενδυτικής ροπής στον ελληνικό ΑΤ, έναντι του ευρωπαϊκού, κατά την περίοδο της βαθιάς ύφεσης. Μόνο τα τελευταία χρόνια, ιδίως μετά το 2017, είχαμε μια επανασύγκλιση

της επενδυτικής έντασης με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, τον οποίο μάλιστα υπερβαίνουμε συστηματικά από το 2021, πιθανότατα σε μια προσπάθεια αντιστάθμισης της δριμείας υποεπένδυσης των προηγούμενων ετών και της υστέρησης που δημιουργήθηκε στην υιοθέτηση των νεότερων τεχνολογιών.

Γράφημα 24. Επενδυτική ένταση στον Αγροτικό Τομέα σε Ελλάδα & ΕΕ-27 (% επί της ΑΠΑ του Τομέα)

Σημείωση: Η επενδυτική ένταση ορίζεται ως ο λόγος του ΑΣΠΚ προς την ΑΠΑ.

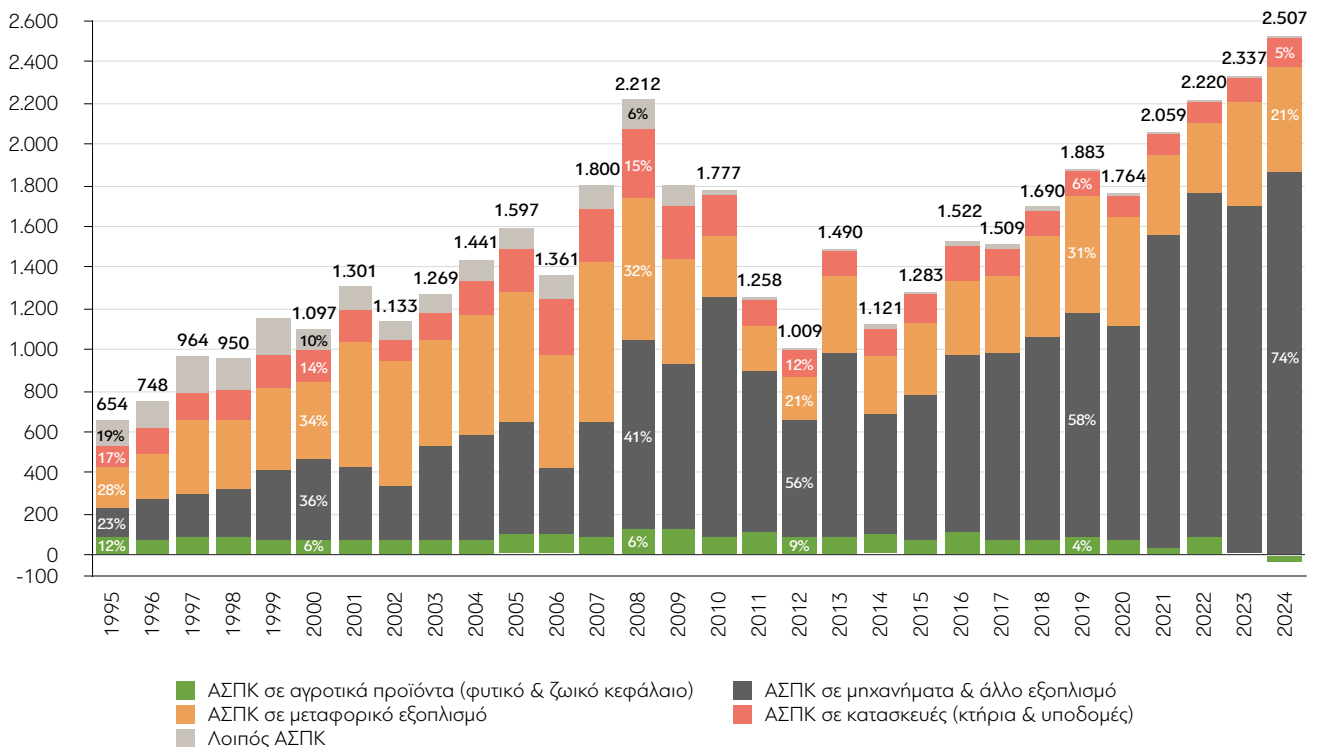
Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η υπόθεση αυτή μάλλον ενισχύεται και από τη διάρθρωση των δαπανών ΑΣΠΚ του ελληνικού ΑΤ, η οποία εμφανίζει τα τελευταία χρόνια (μετά το 2020) ιδιαίτερα έντονη διόγκωση των επενδυτικών δαπανών, καθώς και του μεριδίου τους που κατευθύνεται σε μηχανολογικό εξοπλισμό. Η επιστροφή του ΑΤ σε μια κατάσταση επαρκών και αυξανόμενων επενδυτικών δυνατοτήτων έχει συνοδευτεί με μια δραστική διαφοροποίηση στην επενδυτική συμπεριφορά-κατανομή του, συγκριτικά με τα προ κρίσεως δεδομένα. Σε σύγκριση, ενδεικτικά, με το 2008 (έτος με σημαντικό επίπεδο ΑΣΠΚ), την τελευταία τετραετία (2021-2024), ο ΑΤ παρουσιάζει σχεδόν διπλασιασμό (+72,5%, κατά μέσο όρο)³⁸ στις πραγματικές επενδυτικές δαπάνες για πάγιο μηχανολογικό εξοπλισμό (δηλαδή, στα αποπληθωρισμένα επίπεδα ΑΣΠΚ), που έχει σαν αποτέλεσμα έναν επίσης οιονεί διπλασιασμό του αντίστοιχου μεριδίου τους ως προς το σύνολο του ΑΣΚΠ (από 41,4% το 2008, σε 74,2% την περίοδο 2021-2024). Σχεδόν όλες οι υπόλοιπες επενδυτικές δαπάνες είναι μειωμένες σε πραγματικούς όρους, άρα και τα αντίστοιχα μερίδιά τους, με μόνη εξαίρεση τις επενδύσεις σε πάγιο φυτικό κεφάλαιο, οι οποίες είναι

³⁸ Από €923,8 εκατ. ευρώ το 2008, σε €1.593,4 εκατ. κατά μέσο όρο την τετραετία 2021-2024, αμφότερα σε όρους σταθερών αξιών, στα επίπεδα του 2015.

αυξημένες κατά 66,3% σε πραγματικούς όρους και το μερίδιό τους έχει υπερδιπλασιαστεί (από 0,44% το 2008, σε 1,09% το 2021-2024).

Γράφημα 25. Διάρθρωση του Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου στον Αγροτικό Τομέα (εκατ. € σε τρέχουσες αξίες & μερίδια % επί του συνόλου)

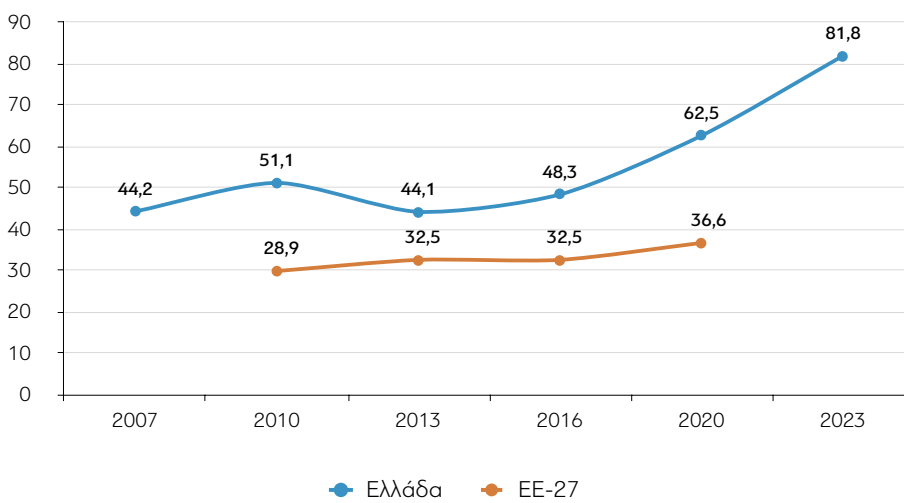
Σημείωση: Ο Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου (ΑΣΠΚ) του Αγροτικού Τομέα σε αγροτικά προϊόντα (φυτικό & ζωικό κεφάλαιο) ήταν σχεδόν μηδενικός το 2023 και έγινε αρνητικός το 2024 εξαιτίας των θανατώσεων ζωικού κεφαλαίου, στο πλαίσιο των μέτρων αντιμετώπισης της επιζωοτίας ευλογιάς των αιγοπροβάτων.

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Η επισκόπηση της ανάλυσης των επιμέρους δαπανών ΑΣΠΚ (Γράφημα 25, σε τρέχουσες αξίες) δημιουργεί μια ανάγκη σχολιασμού της εξέλιξης των επενδύσεων στα «αγροτικά προϊόντα», δηλαδή στο άθροισμα φυτικού και ζωικού κεφαλαίου, τα τελευταία δύο χρόνια. Το 2023 οι επενδυτικές δαπάνες του Τομέα σε πάγιο φυτικό και ζωικό κεφάλαιο φαίνονται σχεδόν εκμηδενισμένες (μόλις €9,1 εκατ.), ενώ το 2024 έγιναν αρνητικές (-€52,3 εκατ.). Η εξήγηση αυτού του φαινομένου κρύβεται στην επιμέρους ανάλυση αυτών των επενδύσεων. Οι επενδύσεις σε πάγιο φυτικό κεφάλαιο κυμαίνονται λίγο υψηλότερα από τα ήδη υψηλά επίπεδα των προηγούμενων ετών, αλλά οι επενδύσεις σε ζωικό κεφάλαιο είχαν ήδη γίνει αρνητικές το 2023 (-€16,5 εκατ.) και επιδεινώθηκαν έτι περαιτέρω το 2024 (-€52,3 εκατ.), κάτι που οφείλεται απολύτως στις θανατώσεις ζώων για την αντιμετώπιση της επιζωοτίας της ευλογιάς των αιγοπροβάτων.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει, όμως, και η σύγκριση της επενδυτικής δαπάνης ανά μονάδα έκτασης της χρησιμοποιούμενης αγροτικής γης, μεταξύ Ελλάδας και του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παρά το σχετικά μικρότερο μέρος της ΑΠΑ που δαπανούσε ο ελληνικός ΑΤ για επενδύσεις τα προηγούμενα έτη, οι επενδύσεις του ανά εκτάριο είναι διαχρονικά σημαντικά υψηλότερες από αυτές της ΕΕ.

Γράφημα 26. Επενδυτική δαπάνη Αγροτικού Τομέα ανά χρησιμοποιούμενο στρέμμα (€)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture & Farm Structure), ΕΛΣΤΑΤ (Διάρθρωση Γεωργικών & Κτηνοτροφικών Εκμεταλλεύσεων, μόνο για την Ελλάδα) & επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Το γεγονός αυτό φαντάζει παράδοξο, όμως δεν είναι. Ο μεγάλος κατακερματισμός της ελληνικής αγροτικής παραγωγής σε μικρές εκμεταλλεύσεις δημιουργεί μια τεχνητά επαυξημένη ανάγκη για μεγαλύτερες ποσότητες ενός βασικού κεφαλαιουχικού εξοπλισμού. Αυτό συνεπάγεται, μεν, κατά τι υψηλότερες συνολικές επενδυτικές δαπάνες, αλλά επιπλέον, αφενός, η κατανομή τους δεν είναι η πλέον αποδοτική (υπερεπένδυση σε φθινό βασικό εξοπλισμό, ενίοτε και μεταχειρισμένο, και υποεπένδυση σε ακριβότερο και πιο σύγχρονο βασικό εξοπλισμό, όπως επίσης και σε συμπληρωματικό εξοπλισμό) και, αφετέρου, ο μέσος βαθμός χρησιμοποίησης του νεοαποκτηθέντος φυσικού κεφαλαίου είναι πολύ χαμηλότερος του δυνητικού (αφού αντιστοιχεί σε μικρότερη έκταση).

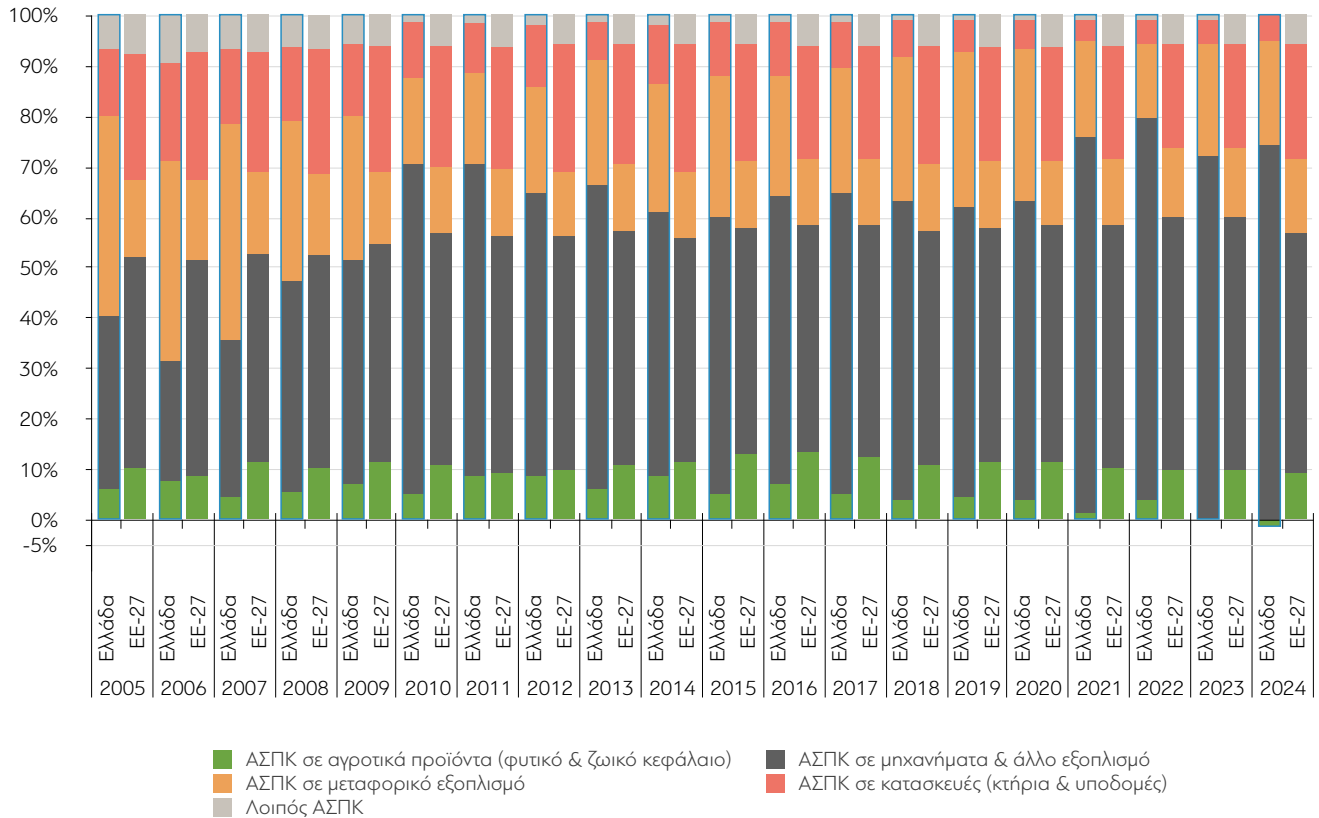
Πολύ ενδεικτική της στρέβλωσης στην επενδυτική συμπεριφορά που δημιουργείται από την εξαιρετικά μικρή μέση κλίμακα παραγωγής του ΑΤ στην Ελλάδα είναι η σύγκριση της κατανομής των επιμέρους δαπανών ΑΣΠΚ με τον μέσο όρο της ΕΕ-27. Οι μεν δαπάνες σε πάγιο μηχανολογικό εξοπλισμό καταλαμβάνουν στην Ελλάδα ένα μερίδιο ΑΣΠΚ σημαντικά μεγαλύτερο από αυτό της ΕΕ-27, διαρκώς από το 2010. Οι δε επενδύσεις σε μεταφορικό

εξοπλισμό έχουν διαχρονικά πολύ υψηλότερα μερίδια αυτών της ΕΕ-27. Συνεπώς, το άθροισμα αυτών των δύο κατηγοριών κεφαλαιουχικού εξοπλισμού συγκεντρώνει στην Ελλάδα ένα μερίδιο επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που είναι διαχρονικά ιδιαίτερα υψηλό (με εξαίρεση το 2006, είναι άνω του 72,9%), και μάλιστα τα τελευταία χρόνια, ξεπερνά συστηματικά το 90% (μέσος όρος συνολικής περιόδου από το 2005: 82,3%). Το αντίστοιχο μερίδιο στην ΕΕ-27 είναι διαχρονικά πολύ μικρότερο (με εξαίρεση το 2006, είναι μικρότερο κατά 22,9% έως 34,7%), αν και τα τελευταία χρόνια έχει επίσης επαυξηθεί σημαντικά διατηρώντας τιμές άνω του 60% (μέσος όρος συνολικής περιόδου από το 2005: 59,5%).

Ως αποτέλεσμα αυτής της έντονης έμφασης σε μεταφορικό και μηχανολογικό εξοπλισμό, οι υπόλοιπες κατηγορίες παγίου κεφαλαίου λαμβάνουν συστηματικά περιορισμένα μερίδια επενδύσεων στον ελληνικό Αγροτικό Τομέα. Έτσι, ο εγχώριος ΑΤ φαίνεται να υποεπενδύει διαχρονικά σε φυτικό και ζωικό κεφάλαιο (μέσος όρος εικοσαετίας 2005–2024: 5,2% του συνολικού ΑΣΠΚ, έναντι 10,9% στην ΕΕ-27) –και αυτό παρά τη σχετικά υψηλή σημασία που έχουν οι δενδρώδεις καλλιέργειες και η κτηνοτροφία στον ελληνικό ΑΤ³⁹, σε κτιριακό εξοπλισμό και φυσικές υποδομές (αντίστοιχα, 9,8% έναντι 23,4%) και λοιπά είδη παγίου κεφαλαίου (φυσικού ή άυλου) (αντίστοιχα, 2,7% έναντι 6,3%).

³⁹ Βλ. Γραφήματα 1 και 2, για τη συμμετοχή των φρούτων (σε μεγάλο βαθμό παραγωγή δενδρωδών καλλιεργειών), του ελαιολάδου της ζωικής παραγωγής και των ζωικών προϊόντων στο μείγμα της αγροτικής παραγωγής αγαθών. Οι δενδρώδεις καλλιέργειες και η κτηνοτροφία στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό σε φυτικό και ζωικό κεφάλαιο, εν αντιθέσει με τις μονοετείς καλλιέργειες.

Γράφημα 27. Συγκριτική απεικόνιση της κατανομής Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου του Αγροτικού Τομέα μεταξύ Ελλάδας και μέσου όρου της ΕΕ-27 (μερίδια % επί του συνόλου)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts of Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί ένας σημαντικός μετριασμός αυτού του προβλήματος της αναποτελεσματικής επενδυτικής συμπεριφοράς, αν ο ελληνικός ΑΤ ήταν σε μεγαλύτερο βαθμό γενικά οργανωμένος σε συλλογικούς φορείς (συνεταιρισμούς, ομάδες παραγωγών και άλλα συνεργατικά σχήματα), οι οποίοι θα μπορούσαν να συγκεντρώσουν τις επιμέρους ανάγκες των μελών τους για εξοπλισμό, επιτυγχάνοντας αφενός, διαμοιρασμό του κόστους και εκμετάλλευση των οικονομιών κλίμακας για τα μέλη τους, και αφετέρου, αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων για το σύνολο του ΑΤ. Όμως, η συμμετοχή σε συνεταιρισμούς στην Ελλάδα είναι σημαντικά μικρότερη από αυτή στην ΕΕ (μερίδιο 20% της παραγωγής, έναντι 40% στην ΕΕ)⁴⁰, εξαιτίας διαφόρων παραγόντων. Αυτοί, εν πολλοίς, αφορούν

⁴⁰ IOBE, 2020.

σε οργανωτικά ζητήματα,⁴¹ στην –μέχρι πρόσφατα– απουσία/ανεπάρκεια θεσμικών και φορολογικών κινήτρων, σε μια έντονη νοοτροπία αυτοτέλειας και ανεξαρτησίας των Ελλήνων παραγωγών και, το κυριότερο, σε προβλήματα οικονομικής διαχείρισης και βιωσιμότητας, διαφάνειας και αμεροληψίας στους υφιστάμενους αγροτικούς συνεταιρισμούς και ενώσεις. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί πως η οργάνωση σε συλλογικούς φορείς ή η κάθε επιμέρους μορφή συλλογικών φορέων δεν είναι απαραίτητο ότι είναι εξίσου κατάλληλες για όλα τα είδη καλλιέργειας/εκτροφής, με το όφελος να διακυμαίνεται σε συνάρτηση με τον βαθμό της εκμηχάνισης, την κλίμακα της παραγωγής, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της καλλιέργειας/εκτροφής και άλλους παράγοντες.

Είναι σαφές ότι η αδυναμία του ελληνικού ΑΤ να επενδύσει μαζικά σε νέο και σύγχρονο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό –ώστε να επωφεληθεί με αυτόν τον τρόπο από τις τεχνολογικές εξελίξεις υιοθετώντας τις νέες παραγωγικές μεθόδους–είναι κυρίως απόρροια του πολύ μικρού μεγέθους των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Πέραν αυτού, όμως, η μεγάλη ηλικία της πλειονότητας των Ελλήνων αγροτών παίζει επίσης σημαντικό ρόλο, καθώς περιορίζει σημαντικά τον χρονικό ορίζοντα των οικονομικών αποφάσεών τους, κάτι που επιδρά προφανώς αρνητικά στη διάθεσή τους να προβούν σε επενδύσεις. Επιπλέον, η μεγάλη ηλικία μαζί με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο –συμπεριλαμβανομένης και της άγνοιας ξένων γλωσσών– στενεύουν δραστικά τις δυνατότητες έγκαιρης και διαρκούς επαφής με τις σύγχρονες διεθνείς τεχνολογικές εξελίξεις, όπως επίσης και την ευχέρεια χρήσης νέου, τεχνολογικά πιο εξελιγμένου εξοπλισμού. Τέλος, ο συνδυασμός του πολύ μικρού μεγέθους των αγροτικών μονάδων με τον οικογενειακό και μη επιχειρηματικό χαρακτήρα τους και τη μεγάλη ηλικία των διαχειριστών τους οδηγεί σε πραγματική δυσκολία εύρεσης δανειακών πόρων για τη χρηματοδότηση των απαραίτητων επενδύσεων.

Η δυσκολία της χρηματοδότησης ενδέχεται να εντείνεται και από το υφιστάμενο καθεστώς της ελληνικής τραπεζικής αγοράς. Μετά την εξαγορά της Αγροτικής Τράπεζας από την Τράπεζα Πειραιώς, το αγροτικό χαρτοφυλάκιο και ένα μέρος της σχετικής τεχνογνωσίας (μέσω των μεταφερόμενων υπαλλήλων) πέρασαν στον εξαγοράζοντα οργανισμό, διαμορφώνοντας ένα νέο τοπίο ως προς την παρουσία εξειδικευμένης τραπεζικής υποστήριξης για τον ΑΤ. Έτσι, αν και, θεωρητικά, επιχειρηματικά δάνεια για αγροτική παραγωγή μπορεί να παρέχονται από το σύνολο των ελληνικών τραπεζών, δεν είναι σαφές σε ποιο βαθμό υφίσταται εξειδικευμένη γνώση και υποστήριξη

⁴¹ Στην περίπτωση, π.χ., της συνεταιριστικής κτήσης μιας θεριζοαλωνιστικής μηχανής, στο ερώτημα «ποιος από τους συνεταιριζόμενους αγρότες θα έχει την προτεραιότητα χρήσης της στο περιορισμένο και αβέβαιο χρονικό «παράθυρο» βέλτιστης συγκομιδής» είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρεθεί μια συναινετική λύση. Να σημειωθεί ότι το χρονικό «παράθυρο» της βέλτιστης συγκομιδής προσδιορίζεται από τις καιρικές και κλιματικές συνθήκες και γίνεται απολύτως γνωστό μόνο εκ των υστέρων. Συνεπώς, η απόφαση για τον χρόνο συγκομιδής ενέχει σημαντικό ρίσκο.

(όπως στελέχη με σχετική εμπειρία ή επιστημονικό υπόβαθρο στην αγροτική παραγωγή), ώστε να διασφαλίζεται η ολιστική αξιολόγηση των αγροτικών επιχειρηματικών σχεδίων.

Εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων του αγροτικού επιχειρείν, ιδιαίτερα της υψηλής αβεβαιότητας και του χρηματο-οικονομικού κινδύνου που ενέχει, θα μπορούσε να τεθεί στον δημόσιο διάλογο και ένα ζήτημα σχετικά με τη σκοπιμότητα συνεισφοράς του κράτους στη χρηματοδότηση των αγροτικών επενδύσεων, με ένα πρόγραμμα δανείων επιδοτούμενου επιτοκίου, με τη χορήγηση να κρίνεται αποκλειστικά από τα τραπεζικά ιδρύματα. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θα μπορούσε να απομειώσει το υψηλό κόστος δανεισμού που προσφέρεται αναγκαστικά στους αγρότες εξαιτίας των εγγενών κινδύνων της δραστηριότητάς τους.

5. Η δυσμενής εξέλιξη στο κόστος παραγωγής

Μετά την πανδημία, αρχικά εξαιτίας σημαντικών διαταραχών στις διεθνείς εφοδιαστικές αλυσίδες και εν συνεχεία λόγω της ενεργειακής κρίσης (ιδιαίτερα στο Φυσικό Αέριο – ΦΑ) προέκυψε μια έντονη αύξηση στο κόστος παραγωγής όλων των αγαθών και υπηρεσιών. Η σημαντική έκθεση κατ' αρχάς της γεωργίας στην ενέργεια και τα λιπάσματα, το κόστος των οποίων έχει πολύ μεγάλη συσχέτιση με το κόστος του φυσικού αερίου,⁴² σε συνδυασμό με τα ήδη μειωμένα περιθώρια κέρδους των γεωργών, οδήγησε σε μετακύλιση του αυξημένου κόστους στα γεωργικά προϊόντα, συμπεριλαμβανομένων και των ζωοτροφών. Αυτό επέφερε με τη σειρά του σημαντική αύξηση του συνολικού κόστους και για την κτηνοτροφία, η οποία έχει γενικώς μεγάλη έκθεση στο κόστος των ζωοτροφών και της ενέργειας.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία, στη συνέχεια, αφενός, ενίσχυσε την ενεργειακή κρίση, και, αφετέρου, διατάραξε σημαντικά το διεθνές εμπόριο λιπασμάτων, καθώς η Ρωσία, που αποτελεί έναν από τους κυριότερους παραγωγούς λιπασμάτων και κύριων πρώτων υλών για τα λιπάσματα (αμμωνία, κάλιο κ.ά.) στον κόσμο, ετέθη σε καθεστώς διεθνών κυρώσεων.⁴³ Με αυτόν τον τρόπο προέκυψε ένα νέο κύμα αύξησης του κόστους στις βασικές εισροές του Αγροτικού Τομέα.

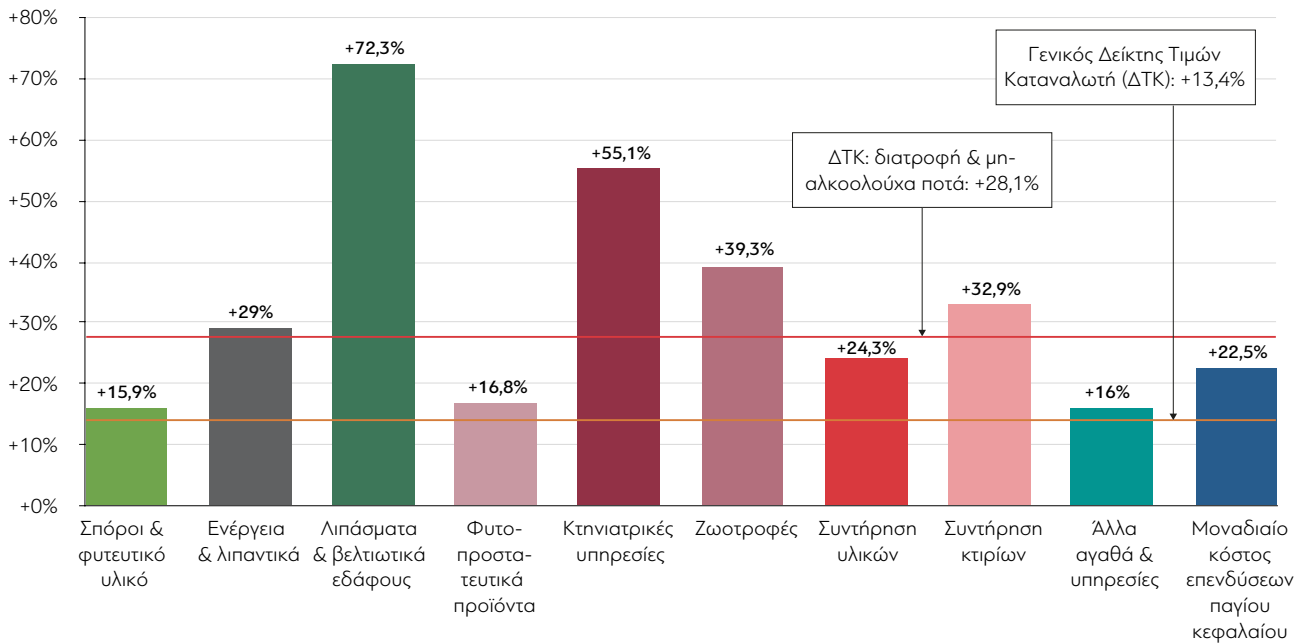
Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε και τις συνακόλουθες ευρύτερες πληθωριστικές επιδράσεις εκ των οποίων προέκυψαν σημαντικές αυξήσεις και στις υπόλοιπες εισροές των αγροτών.

⁴² Δεν είναι ευρέως γνωστό, αλλά ένα από τα βασικότερα συστατικά των λιπασμάτων είναι η αμμωνία, η οποία παράγεται βιομηχανικά, μέσω μιας αρκετά ενεργοβόρας διαδικασίας, από το μεθάνιο. Το μεθάνιο είναι το κύριο συστατικό του φυσικού αερίου. Έτσι, το κόστος των λιπασμάτων συμμεταβάλλεται κατά κανόνα με το κόστος του φυσικού αερίου.

⁴³ Ομοίως συνέβη και με τη συνεργαζόμενη με τη Ρωσία Λευκορωσία, η οποία αποτελεί έναν από τους κυριότερους παραγωγούς καλίου στον κόσμο.

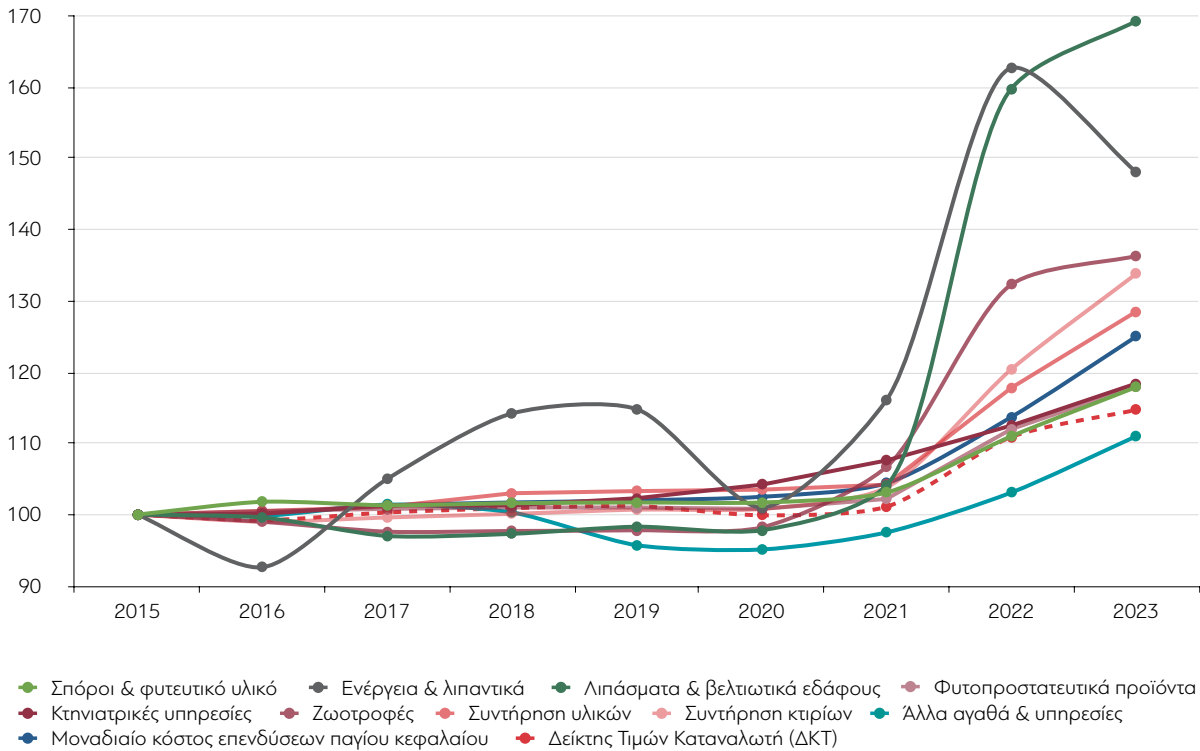
Οι σωρευτικές μεταβολές του κόστους κάθε επιμέρους κατηγορίας εισροών του ΑΤ, για το διάστημα 2019-2023, απεικονίζονται στο **Γράφημα 28**, ενώ στο ακόλουθο **Γράφημα 29** φαίνεται η διαχρονική εξέλιξη του κόστους με σημείο εκκίνησης το 2015. Στο σύνολο των εισροών υπήρξαν αυξήσεις άνω του πληθωρισμού. Οι μεγαλύτερες μεταβολές παρατηρήθηκαν στα λιπάσματα και τα βελτιωτικά εδάφους (με σωρευτική αύξηση 72,3%), στις κτηνιατρικές υπηρεσίες (+55,1%) και στις ζωοτροφές (+39,3%). Εξόχως σημαντική είναι και η μεταβολή της ενέργειας και των λιπαντικών (κατά 29%), παρά τη μερική αποκλιμάκωσή τους το 2023.

Γράφημα 28. Σωρευτική μεταβολή κόστους στις εισροές του Αγροτικού Τομέα, 2019-2023 (%)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

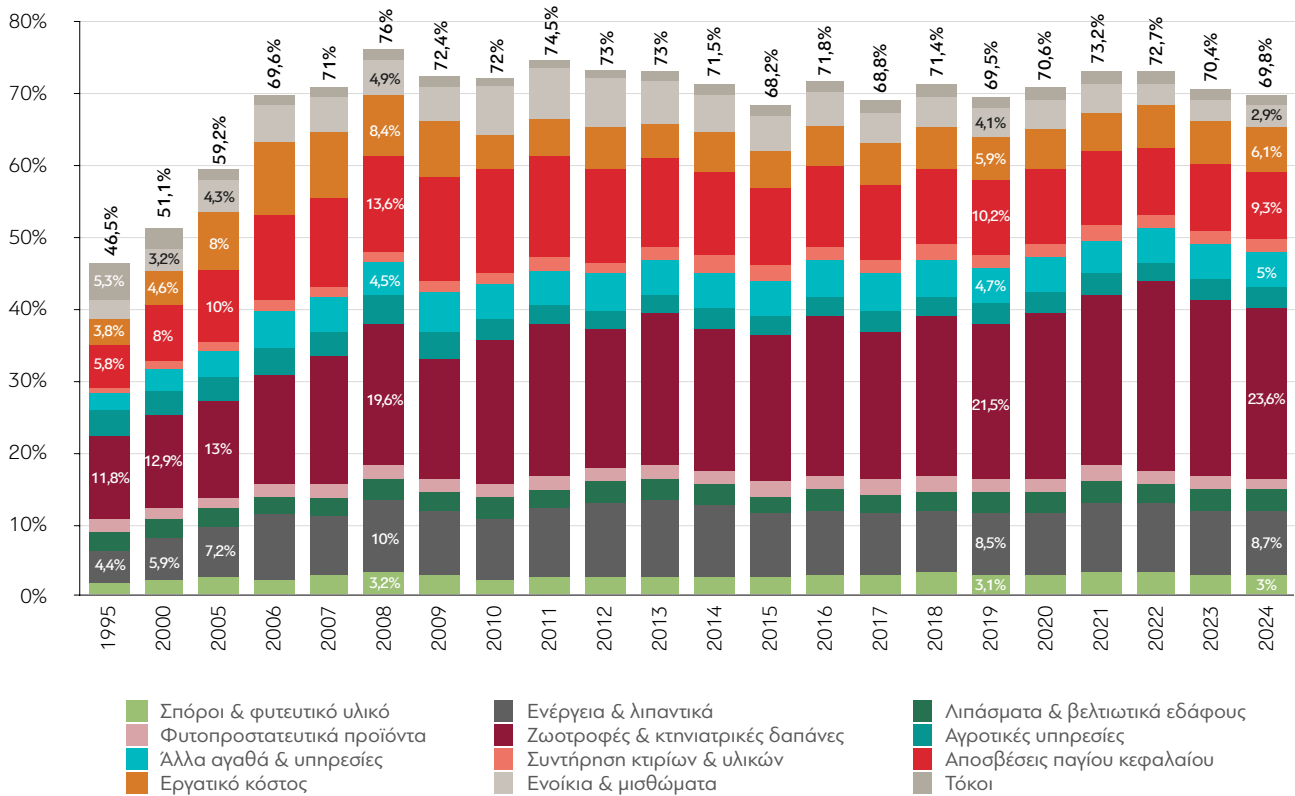
Γράφημα 29. Εξέλιξη κόστους στις εισροές του Αγροτικού Τομέα από το 2015 (100:= επίπεδο 2015)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαΝΕΟσις, Ανάκτηση 3 Απριλίου 2024.

Οι παραπάνω μεταβολές θα μπορούσαν να οδηγήσουν είτε σε ισόποση συμπίεση του εισοδήματος των αγροτών (πλήρης απορρόφηση), είτε στην πλήρη μετακύλιση της αύξησης του συνολικού κόστους παραγωγής στις τιμές των αγροτικών προϊόντων, όπου αυτό ήταν δυνατό, είτε σε έναν ενδιάμεσο συνδυασμό. Ωστόσο, το μέσο περιθώριο εισοδήματος των Ελλήνων αγροτών (διαχειριστών αγροτικών μονάδων) ήταν ήδη ιδιαίτερα συμπιεσμένο. Συγκεκριμένα, από τα στοιχεία των Οικονομικών Λογαριασμών του ΑΤ γίνεται εμφανές ότι στα μέσα της δεκαετίας του 2000 υπήρξε μια μεγάλη συρρίκνωση του περιθωρίου εισοδήματος και εφεξής διατηρείται σημαντικά περιορισμένο, κατά μέσο όρο περί το 28,4% επί της αξίας της παραγωγής (κατά τα έτη 2006-2024).

Γράφημα 30. Εξέλιξη του κόστους παραγωγής του Αγροτικού Τομέα ως ποσοστό της αξίας παραγωγής του (%)

Πηγή: Eurostat (Economic Accounts for Agriculture), επεξεργασία διαNEΟσις. Ανάκτηση: 3 Απριλίου 2024.

Το ποσοστό αυτό φαντάζει σημαντικό. Αφενός, όμως, αποτελεί αμοιβή όχι μόνο της εργασίας που παρέχεται, αλλά και του κεφαλαίου που έχει επενδυθεί και, αφετέρου, λόγω της πολύ μικρής μέσης κλίμακας παραγωγής, εκφράζεται επί μιας σχετικά μικρής μέσης αξίας. Συγκεκριμένα, η μέση αξία παραγωγής ανά αγροτική εκμετάλλευση το 2023 (τελευταίο έτος με διαθέσιμα στοιχεία αγροτικής διάρθρωσης) ήταν €29.681, το οποίο συνεπάγεται ένα μέσο εισόδημα ανά εκμετάλλευση €8.429. Με το συγκεκριμένο ετήσιο εισόδημα, ο μέσος Έλληνας αγρότης-διαχειριστής καλείται όχι μόνο να καλύψει τις βιοποριστικές ανάγκες του, αλλά και να επενδύσει για νέο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό.

Συνεπώς, δεν υπήρχαν σημαντικά περιθώρια απορρόφησης της αύξησης του κόστους παραγωγής. Το συνολικό αποτέλεσμα, που παρατηρείται μακροοικονομικά (σύγκριση ετών 2020-2024 στο **Γράφημα 30**), περιείχε κατ' αρχάς μια μερική απορρόφηση της αύξησης του κόστους παραγωγής (έως το 2021), η οποία, όμως, δεν ήταν διατηρήσιμη και στη συνέχεια αντιστράφηκε, με το τελικό αποτέλεσμα να είναι η σχεδόν πλήρης μετακύλιση του στην τιμή του προϊόντος.

Σημειώνεται ότι το συνολικό αυτό αποτέλεσμα δεν ήταν οριζόντιο ως προς τις επιμέρους καλλιέργειες και εκτροφές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απόκλισης ήταν τα σιτηρά, οι τιμές των οποίων δεν μπορούσαν να επαυξηθούν λόγω της διοχέτευσης πολύ μεγάλης ποσότητας ουκρανικών σιτηρών στην Ευρώπη.⁴⁴

Οι επιδράσεις του πολέμου στο Ιράν

Ανάλογες επιπτώσεις με τις προαναφερθείσες παρατηρείται ήδη να έχει ο πόλεμος στο Ιράν, οι οποίες προκύπτουν μέσα από δύο επιμέρους επιδράσεις. Αμφότερες οφείλονται στην de facto απαγόρευση διέλευσης της εμπορικής ναυτιλίας από τα Στενά του Ορμούζ –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, με πολύ μεγάλο βαθμό ασάφειας για το ποια πλοία μπορούν ή όχι να διέλθουν τα Στενά– ως ανταπόδοση του Ιράν στις επιθέσεις Ισραήλ και ΗΠΑ. Η πρώτη επίδραση αφορά στη διεθνή προσφορά ενέργειας και ειδικότερα στο diesel και στο ΦΑ. Σημαντικότερο μέρος της παγκόσμιας παραγωγής Αργού Πετρελαίου (ΑΠ), υγροποιημένου Φυσικού Αερίου (LNG), αλλά και διυλισμένων προϊόντων πετρελαίου παράγονται εντός του Περσικού Κόλπου, με τη συντριπτική πλειονότητα αυτών να πρέπει να διέλθει υποχρεωτικά από τα Στενά του Ορμούζ, προκειμένου να εξαχθεί στον υπόλοιπο κόσμο.⁴⁵ Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι από τα Στενά διακινείται περισσότερο από το 18,9% της παγκόσμιας παραγωγής ΑΠ,⁴⁶ περίπου το 20% της παγκόσμιας διάθεσης LNG (IEA, 2026)⁴⁷ και 5,9% της παγκόσμιας παραγωγής προϊόντων διυλισμένου πετρελαίου.⁴⁸ Μπορεί η συντριπτική πλειονότητα των ενεργειακών αυτών αγαθών να οδηγούνταν προς τις χώρες της Ασίας, όμως ο περιορισμός της διεθνούς προσφοράς τους έχει επιφέρει έντονες ανατιμήσεις στο σύνολο των διεθνών αγορών. Έτσι, προκύπτει αφενός, μια γενική αύξηση στο κόστος της ενέργειας, αλλά, αφετέρου, έχουμε μια επιπρόσθετη αύξηση στο κόστος του diesel –που είναι

⁴⁴ Εξαιτίας του σημαντικού περιορισμού του θαλασσίου εμπορίου της Ουκρανίας, ο μεγαλύτερος όγκος του εξαγωγικού της εμπορίου διοχετεύθηκε δια της χερσαίας οδού, «πλημμυρίζοντας» τα ευρωπαϊκά κράτη με σημαντικότερες ποσότητες μαλακού σίτου και ελαιούχων σπόρων.

⁴⁵ Ένα περιορισμένο μέρος της παραγωγής ΑΠ και υγραερίου του Κόλπου παρακάμπτει τα Στενά του Ορμούζ, μέσω των αγωγών East-West Pipeline και Abqaiq-Yanbu NGL Pipeline της Σαουδικής Αραβίας προς την Ερυθρά Θάλασσα (με ικανότητα 3,5–5,5 εκατ. βαρέλια και 290 χιλ. βαρέλια ημερησίως, αντίστοιχα) και μέσω του Abu Dhabi Crude Oil Pipeline προς τον Κόλπο του Ομάν (με ικανότητα 1,8 εκατ. βαρέλια την ημέρα). Πρέπει να σημειωθεί ότι η χωρητικότητα αυτών των αγωγών δεν μπορεί να επαυξησει σημαντικά τις δυνατότητες εξόδου υδρογονανθράκων από τον Περσικό Κόλπο όσο τα Στενά του Ορμούζ παραμένουν κλειστά, δεδομένου ότι βρίσκονταν ήδη σε χρήση πριν από την έναρξη του πολέμου.

⁴⁶ Από τα Στενά διακινούνταν το 2025 14,95 εκατ. βαρέλια ημερησίως (κατά μέσο όρο) (IEA, 2026), σε ένα σύνολο παγκόσμιας παραγωγής 78,94 εκατ. βαρελίων (U.S. Energy Information Administration, 2026, Table 3d).

⁴⁷ Από τα Στενά πέρασαν το 2025 περίπου 112 δισεκ. μ³, έναντι παγκοσμίως εξαγωγών περίπου 560 δισεκ. μ³. Σημειώνεται ότι το LNG παράγεται από ΦΑ με μοναδικό σκοπό τη μεταφορά του σε μεγάλες αποστάσεις. Άρα, οι παγκόσμιες εξαγωγές LNG προσεγγίζουν την παγκόσμια παραγωγή του.

⁴⁸ Από τα Στενά διακινούνταν το 2025 4,93 εκατ. βαρέλια ημερησίως (IEA, 2026), σε ένα σύνολο παγκόσμιας παραγωγής που εκτιμάται σε 83,6 εκατ. βαρέλια (IEA, 2025).

ταυτόχρονα το κυριότερο προϊόν διυλισμένου πετρελαίου που παράγεται στον Περσικό Κόλπο και το κυριότερο καύσιμο στην αγροτική παραγωγή— και στο κόστος των λιπασμάτων.³³ Γενικότερα, η δραματική ανατίμηση του diesel αποτελεί «βόμβα» στα θεμέλια κάθε οικονομίας, καθώς πρόκειται για το βασικότερο καύσιμο σε ένα ευρύτατο φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας και των μεταφορών.

Η δεύτερη επίδραση αφορά στις τιμές και τη διαθεσιμότητα ειδικά των φωσφορικών λιπασμάτων (λιπάσματα με φωσφορικό οξύ). Μια κύρια πρώτη ύλη τους είναι το θείο, μέσω του οποίου παράγεται το θειϊκό οξύ, που μετατρέπει το φωσφορικό πέτρωμα σε φωσφορικό οξύ. Ο πιο οικονομικός, σήμερα, τρόπος παραγωγής θείου είναι μέσω ανάκτησής του σε διυλιστήρια πετρελαίου και μονάδες επεξεργασίας ΦΑ, παρά μέσω εξόρυξης. Έτσι, η έντονη συγκέντρωση αυτών των δραστηριοτήτων στον Περσικό Κόλπο έχει οδηγήσει σημαντικό μέρος και της παγκόσμιας παραγωγής θείου να γίνεται εκεί. Συγκεκριμένα, περισσότερο από το 23,2% της παγκόσμιας παραγωγής θείου το 2023 πραγματοποιήθηκε στις χώρες του Κόλπου (μαζί με το Ιράν)⁴⁹ (U.S. Geological Survey, 2025, σελ. 173),⁵⁰ οι οποίες χώρες, κατά κανόνα, δεν το χρησιμοποιούν οι ίδιες, αλλά το εξάγουν. Ως αποτέλεσμα του κλεισίματος των Στενών του Ορμούζ, οι τιμές των φωσφορικών λιπασμάτων έχουν ήδη ανατιμηθεί στην ελληνική αγορά, ενώ παρατηρούνται και —περιορισμένα— φαινόμενα ελλείψεων.

Η κοινή συνισταμένη των δύο αυτών επιδράσεων είναι προφανής: σημαντική επαύξηση στο κόστος παραγωγής, σε συνδυασμό μάλιστα με ενδεχόμενες αναταραχές και στην παραγωγική διαδικασία. Είναι άγνωστο, κατά τον χρόνο συγγραφής του παρόντος, πόσο θα διαρκέσει ο πόλεμος καθεαυτός, πόσο θα διαρκέσει ο αποκλεισμός του Περσικού Κόλπου —ενδεχομένως και μετά τη λήξη του πολέμου— και τι ζημιές θα έχει επιφέρει ο πόλεμος στις εγκαταστάσεις εξόρυξης και διύλισης στις χώρες του Κόλπου. Επομένως, δεν μπορεί εκ των προτέρων να εκτιμηθεί με ασφάλεια αν τα παραπάνω φαινόμενα θα είναι παροδικά ή αν θα έχουμε μια μονιμότερη διαταραχή στην αγροτική παραγωγή.

Ο πόλεμος στο Ιράν αναδεικνύει emphaticά και κάτι ακόμα, που έχει αναδειχθεί και από τον πόλεμο στην Ουκρανία αλλά και από την πανδημία COVID-19. Η ιδιαίτερα παγκοσμιοποιημένη παραγωγή, με τις πρώτες ύλες κάθε αγαθού ή υπηρεσίας να προέρχονται πρακτικά από όλο τον κόσμο —ανάλογα με το πού είναι σχετικά φθηνότερες (στα πλαίσια του συγκριτικού πλεονεκτήματος)—, είναι ιδιαίτερα ευάλωτη σε διεθνείς γεωπολιτικές ή άλλες

⁴⁹ Χωρίς το Ιράν, το μερίδιο αυτό εκτιμάται ότι έχει κατώτατο όριο το 20,8%.

⁵⁰ Επισημαίνεται ότι στη φράση αυτή (και στη σχετική προηγούμενη υποσημείωση) γίνεται λόγος για κατ' ελάχιστον προσδιορισμό του μεριδίου, καθώς στην αναφερόμενη πηγή δεν διατίθεται η παραγωγή θείου στο Ιράκ και στο Μπαχρέιν.

αναταραχές. Συνεπώς, η σημαντική ωφέλεια που είχε η παγκόσμια οικονομία από την παγκοσμιοποίηση έρχεται με ένα κόστος σε όρους ανθεκτικότητας. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το μεγάλο στοίχημα της ανθεκτικότητας που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Δεδομένου ότι οι τιμές των περισσότερων βασικών εισροών του ΑΤ καθορίζονται κατ' ουσίαν διεθνώς και η χώρα μας –λόγω μεγέθους– αποτελεί απλό λήπτη τιμών, είναι σαφές ότι δεν υπάρχουν σημαντικά περιθώρια πολιτικής για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος. Μόνη ίσως δυνατότητα είναι η χρήση δημοσιονομικών μέτρων για τον προσωρινό μετριασμό του, μέχρι να αποκλιμακωθεί το εν λόγω φαινόμενο. Τα πλέον σκόπιμα εξ αυτών είναι οι προσωρινές μειώσεις της γενικής και ειδικής έμμεσης φορολογίας στις εισροές που έχουν τη μεγαλύτερη σημασία: ηλεκτρική ενέργεια και καύσιμα (πέραν της επιστροφής ΕΦΚ σε περιορισμένη ποσότητα πετρελαίου κίνησης)⁵¹, λιπάσματα και ζωοτροφές. Επίσης, είναι σκόπιμο να διερευνηθεί η γενικότερη διάρθρωση των σχετικών κάθετων αγορών στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στα τρόφιμα, ώστε να αναδειχθούν ενδεχόμενες στρεβλώσεις και άλλοι παράγοντες που οδηγούν στη μεγάλη απόκλιση τιμών καταλωτή-παραγωγού, ακόμα και σε μη τυποποιημένα αγροτικά προϊόντα.

6. Οι περιβαλλοντικές προκλήσεις: κλιματική αλλαγή και διαχείριση υδάτων

Αποτελεί μια προαναγγελθείσα πρόκληση για τον ελληνικό Αγροτικό Τομέα η ανάγκη προσαρμογής του στις αλλαγές που αναμένεται να φέρει η κλιματική αλλαγή. Πλέον, όμως, ο ελληνικός ΑΤ βρίσκεται και πρακτικά αντιμέτωπος με αυτήν τη νέα πραγματικότητα. Τα ευρύτατα πλημμυρικά φαινόμενα εξαιτίας της κακοκαιρίας Daniel ανέδειξαν την ανεπάρκεια των εγκατεστημένων υποδομών, ενώ η ακαρπία της ελιάς –και όχι μόνο– αποδεικνύει ότι σημαντικό μέρος των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής είναι ήδη παρούσες και πλήττουν ενεργά την αγροτική παραγωγή.

⁵¹ Ο ειδικός ΕΦΚ πετρελαίου κίνησης θεωρητικά επιστρέφεται πλήρως (€0,41/λίτρο) στους αγρότες, σε τρίμηνη περιοδική βάση εκκαθάρισης (παρ. 4, άρθρο 76 του Ν. 5222/2025 και σχετική δευτερογενής νομοθεσία). Όμως, η συνολική ποσότητα πετρελαίου κίνησης για την οποία επιστρέφεται ο ΕΦΚ περιορίζεται βάσει τεκμαρτών ετησίων άνω ορίων (λίτρα ανά στρέμμα/ζώο για κάθε είδος καλλιέργειας/εκτροφής: Παράρτημα Ι και ΙΙ της ΚΥΑ Α.1173/2024), το επίπεδο των οποίων είναι οριζόντιο, ήτοι δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες που μπορεί να ισχύουν κατά τόπους (π.χ. σκληρότητα εδάφους, κλιματολογικές συνθήκες κτλ.), και στις πλείστες των περιπτώσεων υπολείπεται –λίγο έως πολύ– των πραγματικών αναγκών. Σημειώνεται ότι από την 8^η Ιανουαρίου 2026 έχει εξαγγελθεί ότι από την 1^η Νοεμβρίου 2026 η επιστροφή του ΕΦΚ θα αρχίσει να συμψηφίζεται με την αγορά, δηλαδή στην αντλία (Ελληνική Κυβέρνηση, 2026). Επίσης, έχει εξαγγελθεί ότι θα συγκροτηθεί Επιτροπή για την επανεξέταση των ορίων αυτών, ώστε «άνω του 95% ή 99%» των αγροτών να καταστούν εντός των ορίων, με ασαφές το χρονοδιάγραμμα ως προς αυτό (ΥΠΑΑΤ, 2026γ).

Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην αγροτική παραγωγή

Η διαΝΕΟσις έχει διενεργήσει ειδική μελέτη για τις **αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής** σε διάφορους κύριους τομείς της ελληνικής οικονομίας, μεταξύ των οποίων και η αγροτική παραγωγή (Καρτάλης κ.ά., 2021)⁵². Από τα συμπεράσματα της εν λόγω μελέτης προκύπτει ότι οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στον ελληνικό ΑΤ δεν θα είναι μόνο αρνητικές, αλλά η συνολική επίδραση θα είναι σαφώς αρνητική.

Στις θετικές συνέπειες συγκαταλέγονται: η επιμήκυνση της βλαστικής περιόδου για πολλές καλλιέργειες, η βελτίωση των συνθηκών σε κάποιες περιοχές για συγκεκριμένες καλλιέργειες (όπως το βαμβάκι και τα αμπέλια) και η σημαντική μείωση του κινδύνου καταστροφής καλλιεργειών από παγετό.

Οι αρνητικές, ωστόσο, συνέπειες θα είναι σημαντικά περισσότερες:

- Κατ' αρχάς αναμένεται μείωση των βροχοπτώσεων και της εδαφικής υγρασίας, αύξηση της ξηρασίας και σημαντική αύξηση του αριθμού των ημερών με πολύ υψηλές θερμοκρασίες, σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας.
- Ειδικά για τη Θεσσαλία και την Κεντρική Μακεδονία,⁵³ εκτιμάται ιδιαίτερα αυξημένος κίνδυνος καταστροφών από ακραία καιρικά φαινόμενα.
- Εκτιμώνται, επίσης, κίνδυνοι για την παραγωγή της ελιάς και των σιτηρών.
- Η πίεση στον τομέα της κτηνοτροφίας εξαρτάται από τη μειωμένη απόδοση στις καλλιέργειες ζωοτροφών, σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις για μεγαλύτερη κατανάλωση ύδατος.
- Ο βαθμός των εκτιμώμενων αρνητικών επιπτώσεων παρουσιάζει σημαντική γεωγραφική ανισοκατανομή. Μεταξύ των μελετώμενων περιπτώσεων, η μεγαλύτερη πίεση στην αγροτική παραγωγή αναμένεται στις Περιφερειακές Ενότητες του Ηρακλείου, της Ηλείας, της Κορινθίας και της Λάρισας, ενώ λιγότερο σημαντική θα είναι στον Έβρο, στη Θεσσαλονίκη, στη Φθιώτιδα και στην Αιτωλοακαρνανία.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι απαιτούνται σημαντικές προσαρμογές του ελληνικού Αγροτικού Τομέα. Ανάμεσα στα προτεινόμενα μέτρα προσαρμογής περιλαμβάνονται: η διαφοροποίηση και η εναλλαγή των καλλιεργειών, η επιλογή καλλιεργειών που προσαρμόζονται καλύτερα στις νέες κλιματικές

⁵² Η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

⁵³ Βάσει μελέτης ενδεικτικών περιπτώσεων, για την Περιφερειακή Ενότητα της Λάρισας και της Θεσσαλονίκης, αντίστοιχα.

συνθήκες ανά περιοχή, η επέκταση των καλυμμένων καλλιεργειών και της παραγωγής σε θερμοκήπια, η πολύ προσεκτικά στοχευμένη αποστράγγιση της γεωργικής γης (ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος διάβρωσης του εδάφους και οι επιπτώσεις των πλημμυρών), η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που δίνει η λεγόμενη «γεωργία ακριβείας», η έμφαση στη διαχείριση των υδάτων και στην αποδοτικότητα της άρδευσης (πολλές περιοχές της χώρας αντιμετωπίζουν ήδη σοβαρό πρόβλημα) και οι εκστρατείες ενημέρωσης των αγροτών για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην εργασία τους, καθώς και για τις υπάρχουσες δυνατότητες για την αντιμετώπισή τους.

Ειδικά όσον αφορά την κτηνοτροφία, προτείνεται η βελτίωση των τεχνικών εκτροφής (κυρίως στην κτηνοτροφία αιγοπροβάτων και πουλερικών), η καλύτερη διαχείριση –με περιβαλλοντικά κριτήρια– των βοσκοτόπων και η παροχή ιδιαίτερης μέριμνας σε κάποιους τομείς, όπως η μελισσοκομία και η σηροτροφία.

Η διαχείριση υδάτων σε ένα περιβάλλον μειούμενης επάρκειας

Μία από τις πιο σημαντικές αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής είναι η μεγάλη μείωση των βροχοπτώσεων, η οποία αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε σοβαρότατες πιέσεις στη διαθεσιμότητα αρδευτικού ύδατος.

Η γεωργία συνιστά τον κατ' εξοχήν μεγαλύτερο καταναλωτή νερού στη χώρα, καθώς χρησιμοποιεί το 80-85% της συνολικής εγχώριας κατανάλωσής του. Δεδομένου ότι προκύπτουν ήδη σοβαρά προβλήματα επάρκειας νερού σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, καθίσταται σαφής ο μεγάλος κίνδυνος σημαντικό τμήμα της σημερινής γεωργικής παραγωγής να καταστεί αδύνατο. Αυτό συνεπάγεται μια επιτακτική, πλέον, ανάγκη για εξορθολογισμό του τρέχοντος προτύπου χρήσης των υδάτων και για άμεση βελτιστοποίηση της διαχείρισής τους.

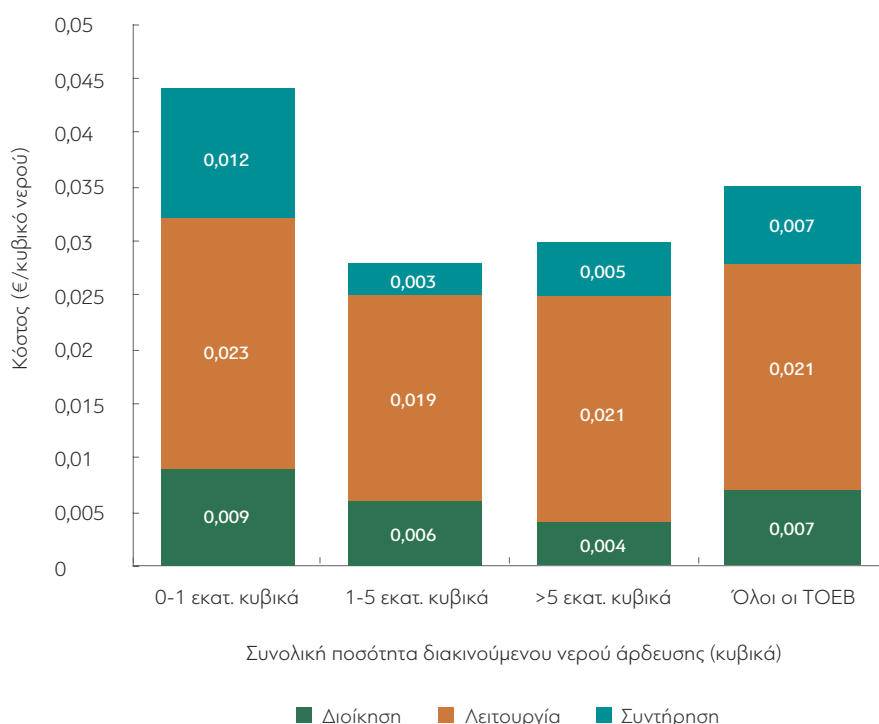
Το 2021, η διαΝΕΟσις διενέργησε μια αναλυτική μελέτη για την οργάνωση των αρδευτικών υποδομών και τη διαχείριση του αρδευτικού ύδατος στην Ελλάδα (Δέρκας κ.ά., 2021)⁵⁴.

Οι Τοπικοί και Γενικοί Οργανισμοί Εγγείων Βελτιώσεων (ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, αντίστοιχα) διαχειρίζονται το σημαντικότερο μέρος των συλλογικών έργων άρδευσης, από το οποίο εξυπηρετούνται περίπου 600 χιλ. εκτάρια, δηλαδή το 45% της συνολικής αρδευόμενης αγροτικής γης στην Ελλάδα. Η μελέτη εστίασε στην κατάσταση και στη λειτουργία αυτών ακριβώς των οργανισμών, των οποίων η διοικητική αρμοδιότητα ανήκει πλέον στις Περιφέρειες.

⁵⁴ Η οποία είναι διαθέσιμη [εδώ](#).

Στη χώρα εκτιμάται ότι λειτουργούν περισσότεροι από 450 ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, δίχως να είναι γνωστό το ακριβές πλήθος τους. Εξ αυτών, αξιόπιστα οικονομικά στοιχεία βρέθηκαν μόνο για 118 ΤΟΕΒ. Η μελέτη αυτών των στοιχείων αποκάλυψε αφενός, τη μη υιοθέτηση ενός ενιαίου λογιστικού συστήματος και, αφετέρου, την πολύ έντονη διαφοροποίηση του λειτουργικού τους κόστους, ιδιαίτερα όσον αφορά στη συντήρηση και στη διοίκηση.

Γράφημα 31. Μέσο κόστος των ΤΟΕΒ ανά κατηγορία δαπάνης και τάξη μεγέθους

Πηγή: Δέρκας, Ν., Σκούρας, Δ., & Ψαλτόπουλος, Δ. (2021). *Οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού, οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου των συλλογικών δικτύων άρδευσης στην Ελλάδα*. διαΝΕΟσις

Αναφορικά με τα έσοδα, τα οποία προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τις χρεώσεις νερού στους γεωργούς και στους κτηνοτρόφους που είναι μέλη τους, η εικόνα είναι θολή. Οι λογιστικές καταγραφές αποτυπώνουν μόνο βεβαιώσεις οφειλών και όχι τις εισπράξεις τους, η τιμολόγηση δεν λαμβάνει υπόψη τις κρατικές επενδύσεις που έχουν γίνει και δεν υπάρχει πρόβλεψη για τη δημιουργία αποθεματικού.

Όσον αφορά την κατάσταση των υποδομών των ΤΟΕΒ και ΓΟΕΒ, η μεγάλη πλειονότητα των εγγειοβελτιωτικών έργων δεν βρίσκεται σε καλή λειτουργική κατάσταση, αλλά απλώς σε κατάσταση επιβίωσης, η οποία μάλιστα είναι ασταθής και θα διατηρηθεί μόνο με τη βοήθεια νέων έργων, η αναγκαιότητα των οποίων αυξάνει συνεχώς. Η μελέτη διαπιστώνει, επίσης, πολύ κακή

κατάσταση σε σημαντικούς μηχανισμούς των δικτύων, συμπεριλαμβανομένων των παροχόμετρων (με αποτέλεσμα πολλές φορές η χρέωση να γίνεται βάσει της αγροτικής έκτασης και όχι της πραγματικής κατανάλωσης), ενώ υπάρχουν και εκτεταμένες περιπτώσεις δολιοφθορών και κλοπών. Ως ένα μείζον ζήτημα, τέλος, αναφέρεται και η συχνά καθολική έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού.

Η μελέτη καταλήγει σε συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής, στις οποίες περιλαμβάνονται: η συνένωση αρκετών ΤΟΕΒ με βάση κριτήρια μεγέθους και οργανωτικής δομής, η υιοθέτηση ενός ενιαίου λογιστικού συστήματος, η πρόβλεψη για διοίκηση από managers, για συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και για την ύπαρξη συγκεκριμένου επιστημονικού προσωπικού, καθώς και η δημιουργία Κεντρικής Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων στο ΥΠΑΑΤ, η οποία θα έχει τον τελικό έλεγχο του προγραμματισμού και της υλοποίησης μελετών και έργων.

Αντί επιλόγου

Από τη διάγνωση των προβλημάτων στην ανάγκη ενός Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης

Αν κάτι προκύπτει με σαφήνεια από το σύνολο της προηγηθείσας ανάλυσης, είναι ότι τα προβλήματα του ελληνικού Αγροτικού Τομέα δεν είναι ούτε μεμονωμένα ούτε ανεξάρτητα μεταξύ τους. Ο μικρός και κατακερματισμένος κλήρος, η μεγάλη ηλικία των διαχειριστών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και η αδυναμία προσέλκυσης νέων ανθρώπων, το εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο τεχνικής κατάρτισης, η υστέρηση στις επενδύσεις φυσικού κεφαλαίου και στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, η έκθεση σε υψηλή αβεβαιότητα και αυξανόμενο κόστος παραγωγής, το υψηλό κόστος δανεισμού, οι ελλείψεις στις υποδομές των αγροτικών περιοχών και τα προβλήματα διαχείρισης των υδάτων δεν συγκροτούν μια απλή αθροιστική λίστα παθογενειών και προκλήσεων. Συνιστούν, αντίθετα, ένα ενιαίο σύστημα αλληλοτροφοδοτούμενων αδυναμιών, το οποίο καθλώνει τον Τομέα σε χαμηλή παραγωγικότητα, μικρή ελκυστικότητα, μειωμένη ανθεκτικότητα και περιορισμένη οικονομική βιωσιμότητα.

Αυτό σημαίνει πως δεν αρκούν αποσπασματικές παρεμβάσεις, ευκαιριακές επιδοτήσεις, διορθωτικές κινήσεις περιορισμένου χρονικού ορίζοντα ή μεμονωμένα προγράμματα χωρίς στρατηγική συνοχή. Ούτε επαρκεί μια πολιτική διαχείριση του ΑΤ που εξαντλείται στην κατανομή ευρωπαϊκών –κυρίως– ή εθνικών πόρων, στην αντιμετώπιση συγκυριακών κρίσεων και στην εκ των υστέρων –αναποτελεσματική– προσπάθεια αντιμετώπισης των συνεπειών/συμπτωμάτων των πραγματικών προβλημάτων. Το ζητούμενο πλέον δεν είναι μια ακόμα επιμέρους μεταρρύθμιση, αλλά μια νέα αρχιτεκτονική πολιτικής για τον ελληνικό ΑΤ: ένα νέο συνεκτικό, ολιστικό και μακρόπνοο Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης, με επιστημονικά προσδιορισμένους στόχους και κατευθύνσεις, και συγκεκριμένες ρεαλιστικές πολιτικές για τα επόμενα 5, 10 και 20 έτη.

Ένα τέτοιο Στρατηγικό Σχέδιο δεν μπορεί να είναι προϊόν στενής κυβερνητικής διαχείρισης, ούτε αποτέλεσμα μιας τυπικής διοικητικής διαδικασίας. Για να έχει βάθος, κύρος, αντοχή στον χρόνο και πραγματική πιθανότητα εφαρμογής, θα πρέπει να καταρτιστεί από μια Επιτροπή ειδικών και κοινώς

αποδεκτών προσωπικοτήτων υψηλού επιστημονικού και κοινωνικού κύρους, η οποία θα απολαμβάνει διακομματικής αποδοχής και θεσμικής εμπιστοσύνης. Μια τέτοια Επιτροπή θα πρέπει να στελεχωθεί με εξαιρετική προσοχή, ώστε να μη μετατραπεί σε χώρο ισορροπίας μικροκομματικών επιδιώξεων, συντεχνιακών πιέσεων ή προσωρινών πολιτικών συμβιβασμών. Η συγκρότησή της οφείλει να υπηρετεί αποκλειστικά ένα σκεπτικό μακροπολιτικής, γεωπολιτικής και μακρόπνοης περίσκεψης: ποια διάρθρωση αγροτικής παραγωγής είναι σκόπιμο να επιδιώξει η χώρα μας τις επόμενες δεκαετίες, τι θα πρέπει να παράγεται σε κάθε περιοχή, με ποια μέσα θα γίνεται αυτή η παραγωγή και με ποιον προσανατολισμό θα κατευθύνονται αυτά τα προϊόντα στις αγορές, υπό τις δεδομένες και αναμενόμενες κλιματικές και δημογραφικές συνθήκες.

Στην Επιτροπή αυτή θα πρέπει, ασφαλώς, να μετέχουν επιστήμονες και ειδικοί από πολλά διαφορετικά πεδία (γεωπονία, κτηνοτροφία, υδρολογία, γεωλογία, κλιματολογία, αγροτική οικονομία, χωροταξία, μεταφορές και επιμελτεία, εξαγωγικό εμπόριο, αγροτική εκπαίδευση, τεχνολογία, κοινωνική πολιτική, δημογραφία, θεσμική οργάνωση του κράτους κ.ά.), αλλά θα πρέπει επίσης να βρεθεί τρόπος θεσμικής συμμετοχής και νομιμοποιημένων εκπροσώπων των ίδιων των αγροτών. Το τελευταίο δεν είναι καθόλου απλό, ακριβώς επειδή η σημερινή οργανωτική εκπροσώπηση του αγροτικού κόσμου είναι αποσπασματική, ατελής και, συχνά, ανεπαρκώς νομιμοποιημένη. Γι' αυτό και στο πλαίσιο συγκρότησης της Επιτροπής, θα μπορούσε να εξεταστεί και το ενδεχόμενο σύστασης ενός Αγροτικού Επιμελητηρίου ή άλλης αντίστοιχης θεσμικής μορφής συλλογικής εκπροσώπησης, η οποία θα μπορούσε σταδιακά να καλύψει αυτό το κενό. Χωρίς έναν σοβαρό, θεσμικά συγκροτημένο συνομιλητή από την πλευρά των παραγωγών, η διαμόρφωση και, ιδίως, η κοινωνική συναίνεση και νομιμοποίηση της προσδιοριζόμενης μακροπρόθεσμης στρατηγικής θα παραμένουν προβληματικές.

Ο πυρήνας αυτού του Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης θα πρέπει να είναι η παραγωγή αξιόπιστης, επικαιροποιημένης και επιχειρησιακά αξιοποιήσιμης γνώσης για το σύνολο των αγροτικών περιοχών της χώρας. Αυτό προϋποθέτει μια εκτεταμένη δέσμη περιβαλλοντικών, γεωλογικών, γεωπονικών και κλιματολογικών μελετών, σε συνδυασμό με ανάλυση των διαθέσιμων υδατικών πόρων, μεταφορικών δυνατοτήτων, εγγύτητας σε μεταποικιακές υποδομές, υφιστάμενων ή δυνητικών εξαγωγικών δικτύων και γενικότερης φέρουσας ικανότητας κάθε περιοχής. Στόχος αυτής της άσκησης δεν θα είναι η γραφειοκρατική ταξινόμηση της ελληνικής υπαίθρου, αλλά ο προσδιορισμός προϊόντων-στόχων ανά περιοχή: δηλαδή καλλιεργειών και εκτροφών στα οποία υπάρχει –ενεργό ή δυνητικό– συγκριτικό πλεονέκτημα, μπορούν να διενεργούνται με επαρκή ανθεκτικότητα στις νέες κλιματικές συνθήκες, είναι συμβατές με τις διαθέσιμες υποδομές ή με προσθήκη εύκολα υλοποιήσιμων νέων υποδομών και παρουσιάζουν ρεαλιστικές προοπτικές οικονομικής βιωσιμότητας και εξωστρέφειας.

Σημειώνεται ότι μια τέτοια στρατηγική δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να λάβει χαρακτήρα καταναγκαστικό. Δεν θα πρέπει να τεθεί ζήτημα υποχρέωσης του παραγωγού να στραφεί σε συγκεκριμένα προϊόντα, ούτε διοικητικής επιβολής ενός άκαμπτου παραγωγικού προτύπου. Αντίθετα, η μετάβαση πρέπει να στηριχθεί αποκλειστικά σε θετικά κίνητρα, τα οποία θα είναι επαρκώς ισχυρά, σταθερά και προβλέψιμα σε βάθος τουλάχιστον δεκαετίας. Τέτοια κίνητρα μπορεί να περιλαμβάνουν (μη περιοριστικά): υψηλότερη προτεραιότητα σε επενδυτικά προγράμματα, ευνοϊκότερη πρόσβαση σε χρηματοδότηση, στοχευμένες φορολογικές ελαφρύνσεις, ειδικά προγράμματα ασφάλισης, προτεραιοποίηση σε έργα άρδευσης και υποδομών, τεχνική υποστήριξη, εξειδικευμένη κατάρτιση, υπηρεσίες γεωργικής συμβουλευτικής, ενίσχυση της συμβολαιακής γεωργίας και της τυποποίησης, καθώς και στοχευμένες δράσεις σύνδεσης με τη Μεταποίηση και τις διεθνείς αγορές. Σκοπός είναι η προτροπή και όχι ο εξαναγκασμός· η μετάβαση μέσω ευθυγράμμισης κινήτρων και όχι μέσω διοικητικών απαγορεύσεων.

Εξίσου κρίσιμο είναι το στοιχείο της περιοδικής επικαιροποίησης. Οι υφιστάμενες περιβαλλοντικές, κλιματολογικές, αγρονομικές και οικονομικές συνθήκες μεταβάλλονται και οι εκτιμήσεις για τη μελλοντική εξέλιξή τους αναθεωρούνται. Το ίδιο συμβαίνει με τις τεχνολογικές δυνατότητες, τις διεθνείς αγορές και τα γεωπολιτικά δεδομένα. Συνεπώς, οι σχετικές μελέτες και η επακόλουθη στρατηγική κινητροδότησης δεν μπορούν να έχουν στατικό χαρακτήρα. Θα πρέπει να επικαιροποιούνται ανά πενταετία, μέσα από έναν μόνιμο μηχανισμό παρακολούθησης, αξιολόγησης και αναθεώρησης. Αυτό θα έπρεπε να αποτελεί το κύριο επιτελικό έργο του ΥΠΑΑΤ: όχι απλώς η διαχείριση και η διανομή ευρωπαϊκών πόρων, αλλά η παραγωγή στρατηγικής επίγνωσης, ο διαρκής ανασχεδιασμός της αναπτυξιακής κατεύθυνσης του ΑΤ και η παρακολούθηση των εξελίξεων και των αποτελεσμάτων της διενεργούμενης πολιτικής. Μια τέτοια μεταβολή προϋποθέτει και βαθύ μετασχηματισμό του ίδιου του ΥΠΑΑΤ, τόσο ως προς τις προτεραιότητές του όσο και ως προς τη στελέχωσή του. Θα χρειαστεί εκτεταμένη ενσωμάτωση ειδικών που σήμερα λείπουν ή υποαντιπροσωπεύονται.

Το Στρατηγικό Σχέδιο, τέλος, θα πρέπει να είναι πράγματι συνολικό. Δεν αρκεί να αφορά μόνο στην παραγωγική διάρθρωση. Οφείλει, επιπλέον, να ενσωματώνει διακριτές αλλά αλληλένδετες στρατηγικές για τη διαδοχή και τη μεταβίβαση των εκμεταλλεύσεων, την προσέλκυση νέων ανθρώπων στον ΑΤ, την αναβάθμιση των αγροτικών περιοχών –και ως τόπων ζωής εκτός από τόπους παραγωγής–, καθώς και την εξαγωγική μεγέθυνση.

Στο πεδίο της διαδοχής, απαιτούνται παρεμβάσεις στο κληρονομικό και φορολογικό πλαίσιο, κίνητρα για συγχωνεύσεις, μισθώσεις και παραχωρήσεις γης σε ενεργούς παραγωγούς και μηχανισμοί έγκαιρης μεταβίβασης πριν από την πλήρη αποχώρηση του ηλικιωμένου αγρότη. Στο πεδίο της προσέλκυσης νέων, χρειάζονται υψηλότερα και εξυπνότερα κίνητρα πρώτης

εγκατάστασης, τεχνική υποστήριξη, πρόσβαση σε χρηματοδότηση, πραγματική επαγγελματική κατάρτιση και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και ασφάλισης. Στο πεδίο της ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, απαιτείται ειδική πολιτική για οδικές υποδομές, σχολεία, κέντρα υγείας, ψηφιακή συνδεσιμότητα, υπηρεσίες φροντίδας, τοπικές αγορές και διοικητική εξυπηρέτηση. Και στο πεδίο των εξαγωγών, απαιτείται στρατηγική για τη μεγέθυνση των μονάδων, την τυποποίηση και πιστοποίηση, το branding και το μάρκετινγκ, τη σύνδεση με τη Μεταποίηση, αλλά και για κρίσιμες υποδομές μεταφορών, όπως τα λιμάνια, οι ψυκτικές αλυσίδες και ο σιδηρόδρομος.

Καθώς η ΚΑΠ εξακολουθεί να αποτελεί το κυριότερο εργαλείο δημόσιας στήριξης του Αγροτικού Τομέα, ο σχεδιασμός της σε εθνικό επίπεδο θα πρέπει να εδράζεται στις βασικές κατευθύνσεις του ευρύτερου και πιο μακρόπνοου Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου Αγροτικής Ανάπτυξης. Δηλαδή, το ΣΣ ΚΑΠ δεν θα πρέπει να συντάσσεται ως μια αυτοτελής τεχνική άσκηση συμμόρφωσης με το ευρωπαϊκό πλαίσιο, για να «πάρουμε τα λεφτά», αλλά ως ένα επιμέρους εργαλείο χρηματοδότησης και θεσμικής υλοποίησης τού ήδη διαμορφωμένου εθνικού σχεδίου για τον μετασχηματισμό του ελληνικού ΑΤ. Έτσι, οι ενισχύσεις της ΚΑΠ θα μπορούν να εντάσσονται σε μια συνεκτική αναπτυξιακή στρατηγική και να συμβάλλουν ενεργά στην αναδιάρθρωση, τον εκσυγχρονισμό και τον στρατηγικό αναπροσανατολισμό της παραγωγής.

Η χώρα δεν στερείται ούτε γνώσης ούτε παραδειγμάτων ούτε συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Αυτό που στερείται, επί δεκαετίες, είναι ένας ενιαίος στρατηγικός προσανατολισμός, ο οποίος θα υπερβαίνει τον εκλογικό κύκλο, τη συντησιακή πίεση και τη λογική της αποσπασματικής διόρθωσης. Χωρίς έναν τέτοιο προσανατολισμό, τα επιμέρους προβλήματα του ελληνικού ΑΤ θα συνεχίσουν να αναπαράγονται. Με τον προσανατολισμό αυτόν, όμως, καθίσταται τουλάχιστον εφικτό να ενταχθούν σε μια λογική σταδιακής, διαρκούς, συνεκτικής και ουσιαστικής αντιμετώπισής τους.

Μια κρίσιμη συγκυρία που μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για μια νέα αφετηρία

Ο ελληνικός Αγροτικός Τομέας βρίσκεται σήμερα σε ένα πραγματικό σημείο καμψής. Από τη μία πλευρά, η χώρα διαθέτει αυθεντικά και όχι προσχηματικά πλεονεκτήματα: ιδιαίτερες εδαφο-κλιματικές συνθήκες, σημαντική βιοποικιλότητα, προϊόντα υψηλής ποιότητας και Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης, μεγάλη παράδοση σε επιμέρους καλλιέργειες και εκτροφές, ισχυρές δυνατότητες σύνδεσης της αγροδιατροφής με τη Μεταποίηση, τον Τουρισμό και τις εξαγωγές, καθώς και ένα μεγάλο απόθεμα τοπικής γνώσης, το οποίο δεν έχει ακόμη πλήρως χαθεί. Από την άλλη πλευρά, τα πλεονεκτήματα αυτά δεν επαρκούν από μόνα τους. Δεν αποτελούν ικανές συνθήκες αγροτικής ανάπτυξης, όταν η παραγωγική βάση γερνά, όταν η γη παραμένει κατακερματισμένη, η κατάρτιση είναι ανεπαρκής, οι υποδομές

είναι ελλειμματικές, η κλιματική πίεση εντείνεται και όταν η Πολιτεία αδυνατεί να προσφέρει σταθερό αναπτυξιακό προσανατολισμό.

Η κρισιμότητα της παρούσας συγκυρίας δεν έγκειται μόνο στη σοβαρότητα των προβλημάτων, αλλά και στο γεγονός ότι τα χρονικά περιθώρια έχουν πλέον στενέψει ασφυκτικά. Η παρούσα ηλικιακή διάρθρωση του αγροτικού πληθυσμού συνεπάγεται ότι μέσα στα επόμενα χρόνια θα κριθεί αν ένα σημαντικό μέρος της ελληνικής αγροτικής γης θα παραμείνει παραγωγικά ενεργό ή θα οδηγηθεί σε σταδιακή εγκατάλειψη. Η κλιματική αλλαγή καθιστά σαφές το ότι οι αποφάσεις που δεν λαμβάνονται σήμερα θα είναι πολύ ακριβότερες αύριο. Οι διεθνείς γεωπολιτικές αναταραχές και η αστάθεια στις τιμές ενέργειας, λιπασμάτων και τροφίμων καταδεικνύουν ότι η ανθεκτικότητα δεν είναι πλέον αφηρημένη έννοια, αλλά όρος οικονομικής και εθνικής ασφάλειας. Και η έως τώρα μόνιμη πολιτική αναβλητικότητα έχει περιορίσει δραστικά τα διαθέσιμα χρονικά περιθώρια για περαιτέρω καθυστερήσεις.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο, όμως, εντοπίζεται και η μεγάλη ευκαιρία της παρούσας συγκυρίας. Η αναγκαστική ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού δεν είναι μόνο απειλή· μπορεί να αποτελέσει και ευκαιρία για ποιοτική ανασύνθεση του Τομέα. Η εισοδος νέων ανθρώπων μπορεί να μη βασιστεί στο παλιό πρότυπο της ανάγκης ή της παραδοσιακής διαδοχής, αλλά σε ένα νέο πρότυπο συνειδητής επιχειρηματικής επιλογής, με καλύτερη εκπαίδευση, μεγαλύτερη τεχνολογική εξοικείωση, διαφορετική αντίληψη της συνεργασίας και σαφέστερο εξαγωγικό προσανατολισμό. Η αναγκαστική προσαρμογή στις νέες κλιματικές συνθήκες μπορεί να γίνει αφορμή για έναν συνολικότερο εξορθολογισμό της παραγωγής. Η ανάγκη για διαφάνεια, λογοδοσία και θεσμική σοβαρότητα μπορεί να αποτελέσει αφετηρία αποκατάστασης της εμπιστοσύνης. Και η ανάγκη ανασυγκρότησης της υπαίθρου μπορεί να λειτουργήσει ως ευκαιρία ευρύτερης περιφερειακής αναζωογόνησης.

Τίποτε από αυτά δεν θα συμβεί αυτόματα. Υπάρχει όμως ένας ρεαλιστικός λόγος αισιοδοξίας: η Ελλάδα δεν ξεκινά από το μηδέν. Διαθέτει παραγωγικές νησίδες αριστείας, ισχυρά παραδείγματα εξωστρεφών επιχειρήσεων, νέους ανθρώπους που θα μπορούσαν να στραφούν στον ΑΤ υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις, επιστημονικό δυναμικό υψηλής ποιότητας και μια αγροδιατροφική ταυτότητα που, παρά τις αδυναμίες της, εξακολουθεί να έχει βαρύτητα εντός και εκτός συνόρων. Αν τα στοιχεία αυτά ενωθούν μέσα σε ένα σοβαρό Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο, τότε η σημερινή κρίση μπορεί πράγματι να μετατραπεί σε νέα αφετηρία.

Το ζητούμενο, επομένως, δεν είναι να προφυλαχθεί ο ελληνικός Αγροτικός Τομέας από περαιτέρω υποβάθμιση, αλλά να επανασχεδιαστεί με όρους βιωσιμότητας, παραγωγικότητας, δικαιοσύνης και προοπτικής. Να γίνει ένας Τομέας λιγότερο προσκολλημένος σε παρωχημένα πρότυπα και

περισσότερο εστιασμένος στην πραγματική αξία της παραγωγής· λιγότερο εξαρτημένος από τη συγκυρία και περισσότερο στηριγμένος στη γνώση· λιγότερο εγκλωβισμένος στο παρελθόν και περισσότερο ανοιχτός στο μέλλον. Και ακριβώς γι' αυτό, παρά τη σοβαρότητα των διαπιστώσεων, το μέλλον του ελληνικού ΑΤ δεν είναι προδιαγεγραμμένο. Τα προβλήματα είναι σημαντικά, αλλά όχι αξεπέραστα. Με ισχυρή πολιτική βούληση, θεσμική συνέχεια και σοβαρό σχεδιασμό, ο ελληνικός Αγροτικός Τομέας μπορεί να εισέλθει σε μια νέα τροχιά βιωσιμότητας, παραγωγικότητας και ανανέωσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αναβλήθηκε η δίκη του ΟΠΕΚΕΠΕ για τον Μάιο 2026 (2026, 20 Φεβρουαρίου). *EPT News*. ertnews.gr/eidiseis/anavliithike-i-diki-tou-orekepegia-ton-maio-2026. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

ΑΑΔΕ [Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων]. (2025α, 31 Δεκεμβρίου). ΑΑΔΕ: Ενσωμάτωση του ΟΠΕΚΕΠΕ από 1/1/2026 – Νέα Γενική Διεύθυνση Ελέγχων, Ενισχύσεων και Πληρωμών [Δελτίο Τύπου]. aade.gr/sites/default/files/2025-12/dt_31.12.2025.pdf.

ΑΑΔΕ [Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων]. (2025β, 25 Δεκεμβρίου). Τροποποίηση του Οργανισμού της ΑΑΔΕ λόγω της ενσωμάτωσης των αρμοδιοτήτων, υπηρεσιακών μονάδων και οργανικών θέσεων προσωπικού του πρώην ΟΠΕΚΕΠΕ (ΦΕΚ Β' 7110/30.12.2025). aade.gr/sites/default/files/2025-12/471379_2025fek.pdf.

ΑΑΔΕ [Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων]. (2026, 24 Μαρτίου). ΑΑΔΕ: Ενημέρωση σχετικά με τη διαπίστευση της ΑΑΔΕ ως οργανισμού πληρωμών [Δελτίο Τύπου]. https://www.aade.gr/sites/default/files/2026-03/dt_24.03.2026..pdf.

Δέρκας, Ν., Σκούρας, Δ. & Ψαλτόπουλος, Δ. (2021). Οι αναγκαίες μεταρρυθμίσεις του θεσμικού, οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου των συλλογικών δικτύων άρδευσης στην Ελλάδα. *διαΝΕΟσις*. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2021/10/oi-synepeies-tis-klimatikis-allagis-stin-ellada.

Ελληνική Κυβέρνηση (2026, 8 Ιανουαρίου). Ενημέρωση πολιτικών συντακτών και ανταποκριτών ξένου Τύπου από τον Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργώ και Κυβερνητικό Εκπρόσωπο Παύλο Μαρινάκη. government.gov.gr/enimerosi-politikon-sintakton-ke-antapokriton-xenou-tipou-apo-ton-ifipourgo-para-to-prothipourgo-ke-kivernitiko-ekprosoporavlo-marinaki-122. Προσπέλαση 26 Μαρτίου 2026.

- ΙΟΒΕ [Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών]. (2020). *Η συνεισφορά των εισροών στην αγροτική παραγωγή και το μέλλον του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα*. iobe.gr/mark-ind/εισροες-αγροτ-παραγ-μελλον-αγροτ-τομε
- Καθαραράκης, Μ. (2025). *Καλλιερμώντας το μέλλον: Η νέα εποχή στην ελληνική αγροτική εκπαίδευση*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2025/01/agrotiki-ekpraidefsi-stin-ellada-kai-stin-evropi.
- Καρτάλης, Κ., Κοκκώσης, Χ., Φιλιππόπουλος, Κ., Πολύδωρος, Α., Λάππα, Κ. & Μαυράκου, Θ. (2021). *Ενσωματώνοντας την κλιματική αλλαγή στον μετασχηματισμό του αναπτυξιακού μοντέλου της Ελλάδας*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2021/10/oi-synepeies-tis-klimatikis-allagis-stin-ellada.
- Κόκκαλη, Β. (2026, 5 Μαρτίου). ΟΠΕΠΕΚΕ: Άρχισε η δίκη με 25 κατηγορούμενους στην υπόθεση παράνομων επιδοτήσεων. *Πρώτο Θέμα*. protothema.gr/greece/article/1784015/orepeke-arhise-i-diki-me-25-katigoroumenous-stin-upothesi-paranomou-epidotiseon-apo-stis-serres. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.
- Μακαντάση, Φ. & Βαλεντής, Η. (2021, Φεβρουάριος). *Η «Χρηματοδότηση Βάσει Αποτελεσμάτων» Ως Εργαλείο Κοινωνικής Πολιτικής*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2021/02/i-xrimatodotisi-vasei-apotelesmatwn.
- Μακαντάση, Φ. & Βαλεντής, Η. (2025). *Οι ΑΠΕ στην Ελλάδα*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2025/02/prokliseis-kai-prooptikes-tis-dieisdisis-twn-ape-stin-elliniki-ilektroparagogi.
- Νεκτάριος, Μ. (2025, 6 Δεκεμβρίου). *Το αγροτικό ζήτημα*. *KReport*. kreport.gr/2025/12/06/to-agrotiko-zitima-2. Προσπέλαση 2 Απριλίου 2026.
- ΟΠΕΚΕΠΕ: Συνέχεια στη δίκη δύο πρώην στελεχών του οργανισμού (2026, 19 Ιανουαρίου). *Η Ναυτεμπορική*. naftemporiki.gr/society/2060750/orekepe-synecheia-sti-diki-dyo-proin-stelechon-toy-organismoy. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.
- Σκυλακάκη, Μ. & Μπένος, Θ. (2023). *Τουρισμός και αγροδιατροφή στην Ελλάδα: Μια μεγάλη αναξιοποίητη ευκαιρία*. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο: dianeosis.org/2023/06/tourismos-kai-agrodiatrosfi-stin-ellada.
- Σταμούλη, Ν. (2025, 2 Ιουνίου). Υπόθεση ΟΠΕΚΕΠΕ: Δέκα χρόνια «πατέντες» για να βοσκούν ευρώ. *Η Καθημερινή*. kathimerini.gr/society/563642557/yprothesi-orekepe-deka-chronia-patentes-gia-na-voskoyn-eyro. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

Σωτηρόπουλος, Δ. Α., & Χριστόπουλος, Λ. (2017). Πολυνομία και κακονομία στην Ελλάδα: Ένα σχέδιο για ένα καλύτερο και αποτελεσματικότερο κράτος. *διαΝΕΟσις*. dianeosis.org/research/polynomia-kai-kakonomia.

ΥΠΑΑΤ [Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων]. (2024, 30 Μαρτίου). ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ ΟΠΕΚΕΠΕ. minagric.gr/2013-04-05-10-13-09/ministry-example/yfaat-grafeio-tyrou/deltiatyrou/16377-dt300324b. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

ΥΠΑΑΤ [Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων]. (2026α, 31 Μαρτίου). ΕΕΕΔΕ: Επικαιροποιημένα συγκεντρωτικά στοιχεία για την ευλογία αιγοπροβάτων [Δελτίο Τύπου] (Ενημέρωση 31/03/2026). minagric.gr/2013-04-05-10-13-09/ministry-example/yfaat-grafeio-tyrou/deltiatyrou/19174-dt310326b. Προσπέλαση 1 Απριλίου 2026.

ΥΠΑΑΤ [Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων]. (2026β, 15 Ιανουαρίου). ΕΕΕΔΕ: Ο εμβολιασμός δεν αίρει την ανάγκη για αυστηρή εφαρμογή των μέτρων βιοασφάλειας, ούτε συνεπάγεται αυτόματη λήξη της επιδημίας ή άμεση άρση των περιορισμών. Μόνο μέσα από την κοινή δράση και τον σεβασμό στα επιστημονικά δεδομένα μπορούμε να διασφαλίσουμε την εξάλειψη της ευλογιάς – 7 απαντήσεις σε ανακριβείς ισχυρισμούς περί εμβολιασμών (ευλογία αιγοπροβάτων) [Δελτίο Τύπου]. Διαθέσιμο στο minagric.gr/2013-04-05-10-13-09/ministry-example/yfaat-grafeio-tyrou/deltiatyrou/18750-dt150126b. Προσπέλαση 4 Μαρτίου 2026.

ΥΠΑΑΤ [Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων]. (2026γ, 7 Ιανουαρίου). Εξειδίκευση μέτρων για τους αγρότες [Δελτίο Τύπου]. minagric.gr/2013-04-05-10-13-09/ministry-example/yfaat-grafeio-tyrou/deltiatyrou/18727-dt070126. Προσπέλαση 26 Μαρτίου 2026.

Ξενόγλωσση

Astill, G., Perez, A., & Thornsby, S. (2020). *Developing automation and mechanization for specialty crops: A review of U.S. Department of Agriculture programs: A report to Congress*. U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service. ers.usda.gov/sites/default/files/laserfiche/publications/95828/AP-082.pdf.

Azariadis, C., & Stachurski, J. (2005). Poverty Traps. In *Handbook of Economic Growth*, 1, 295–384. Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S1574-0684\(05\)01005-1](https://doi.org/10.1016/S1574-0684(05)01005-1).

- Babiuk, S., Bowden, T. R., Boyle, D. B., Wallace, D. B., & Kitching, R. P. (2008). Capripoxviruses: An emerging worldwide threat to sheep, goats and cattle. *Transboundary and Emerging Diseases*, 55(7), 263–272. doi.org/10.1111/j.1865-1682.2008.01043.x.
- Bhanuprakash, V., Indrani, B. K., Hosamani, M., & Singh, R. K. (2006). The current status of sheep pox disease. *Comparative Immunology, Microbiology and Infectious Diseases*, 29(1), 27–60. doi.org/10.1016/j.cimid.2005.12.001.
- Blanco, C., & Raurich, X. (2022). Agricultural Composition and Labor Productivity. *Journal of Development Economics*, 158, 102934–102950. doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.102934.
- Borda, Á. J., Sárvári, B., & Balogh, J. M. (2023). Generation Change in Agriculture: A Systematic Review of the Literature. *Economies*, 11(5), 129. doi.org/10.3390/economies11050129.
- Dadousis C. (2018). Sheeppox in Evros. A 7-year (1994-2000) retrospective study. *Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society*, 54(2), 172–180. doi.org/10.12681/jhvms.15256.
- Daghagh Yazd, S., Wheeler, S. A., & Zuo, A. (2019). Key risk factors affecting farmers' mental health: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(23), 4849. doi.org/10.3390/ijerph16234849.
- Dethier, J. J., & Effenberger, A. (2012). Agriculture and Development: A Brief Review of the Literature. *Economic Systems*, 36(2), 175–205. doi.org/10.1016/J.ECOSYS.2011.09.003.
- EFSA (European Food Safety Authority), Alexandrov, T., Baltusyte, I., Brogna, A., Calistri, P., Gubbins, S., & De Regge, N. (2026). Sheep and goat pox: vaccines and vaccination scenarios to control the epidemics in Greece and Bulgaria in 2025. *EFSA Journal*, 24(2), e9928. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2026.9928>. Προσπέλαση 4 Μαρτίου 2026.
- EFSA AHAW Panel (EFSA Panel on Animal Health and Welfare) (2014). Scientific opinion on sheep and goat pox. *EFSA Journal*, 12(11), 3885. doi.org/10.2903/j.efsa.2014.3885.
- Elliott, K. C., Lincoln, J. M., Flynn, M. A., Levin, J. L., Smidt, M., Dzugan, J., & Ramos, A. K. (2022). Working hours, sleep, and fatigue in the agriculture, forestry, and fishing sector: A scoping review. *American Journal of Industrial Medicine*, 65(11), 898–912. doi.org/10.1002/ajim.23418.

EPPO [European Public Prosecutor's Office] (2025a, March 5). *Greece: EPPO brings 100 suspects to court for €2.9 million fraud involving agricultural funds.* epo.europa.eu/en/media/news/greece-epo-brings-100-suspects-to-court-eu29-million-fraud-involving-agricultural-funds. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

EPPO [European Public Prosecutor's Office] (2025b, May 20). *Greece: EPPO probes OPEKEPE officials over alleged organised agricultural subsidy fraud and corruption.* epo.europa.eu/en/media/news/greece-epo-probes-opekepe-officials-over-alleged-organised-agricultural-subsidy-fraud. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

EPPO [European Public Prosecutor's Office] (2025c, June 19). *Alleged misuse of EU agricultural funds: EPPO submits information to Hellenic Parliament.* epo.europa.eu/en/media/news/alleged-misuse-eu-agricultural-funds-epo-submits-information-to-hellenic-parliament. Προσπέλαση 30 Μαρτίου 2026.

EPPO [European Public Prosecutor's Office] (2026, April 1). *Greece: New developments in EPPO's probe into large-scale agricultural subsidy fraud.* epo.europa.eu/en/media/news/greece-new-developments-epo-probe-large-scale-agricultural-subsidy-fraud. Προσπέλαση 1 Απριλίου 2026.

Erisman, J. W., Sutton, M. A., Galloway, J., Klimont, Z., & Winiwarter, W. (2008). How a Century of Ammonia Synthesis Changed the World. *Nature Geoscience*, 1(10), 636–39. doi.org/10.1038/ngeo325.

European Commission (2024, November 13). *Commission Implementing Decision (EU) 2024/2879 excluding from European Union financing certain expenditure incurred by certain Member States under the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and under the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)* [Document 32024D2879]. Official Journal of the European Union. eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2024/2879.

European Commission (2025, June 11). *Commission Implementing Decision (EU) 2025/1147 excluding from European Union financing certain expenditure incurred by certain Member States under the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)* [Document 32025D1147]. EUR-Lex. eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2025/1147/oj.

Farrell, M., Murtagh, A., Weir, L., Conway, S. F., McDonagh, J., & Mahon, M. (2022). Irish Organics, Innovation and Farm Collaboration: A Pathway

to Farm Viability and Generational Renewal. *Sustainability*, 14(1), 93. doi.org/10.3390/su14010093.

Foster, A. D., & Rosenzweig, M. R. (2010). Microeconomics of Technology Adoption. *Annual Review of Economics*, 2, 395–424. doi.org/10.1146/annurev.economics.102308.124433.

Guo, J., Yang, Z., Karkee, M., Jiang, Q., Feng, X., & He, Y. (2024). Technology progress in mechanical harvest of fresh market strawberries. *Computers and Electronics in Agriculture*, 226, 109468. doi.org/10.1016/j.compag.2024.109468.

He, K., Yang, Q., Shen, X., Dimitriou, E., Mentzafou, A., Papadaki, Ch., Stoumboudi, M., & Anagnostou, E. N. (2024). Brief Communication: Storm Daniel Flood Impact in Greece in 2023: Mapping Crop and Livestock Exposure from Synthetic-Aperture Radar (SAR). *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 24(7): 2375–82. doi.org/10.5194/NHESS-24-2375-2024.

Herrendorf, B., Rogerson, R., & Valentinyi, Á. (2014). Growth and Structural Transformation. In Ph. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.), *Handbook of Economic Growth* (Vol. 2, pp. 855–941). Elsevier B.V. doi.org/10.1016/B978-0-444-53540-5.00006-9.

IEA [International Energy Agency] (2025). *Oil Market Report – November 2025*. <https://www.iea.org/reports/oil-market-report-november-2025>.

IEA [International Energy Agency] (2026, February). *Strait of Hormuz Fact-sheet*. [iea.org/about/oil-security-and-emergency-response/strait-of-hormuz](https://www.iea.org/about/oil-security-and-emergency-response/strait-of-hormuz). Προσπέλαση 31 Μαρτίου 2026.

Lu, Y., & Mohammadi, P. (2025). Automated asparagus harvesting technology: A review of research and developments since the 1950s in the United States and beyond. *Computers and Electronics in Agriculture*, 237, 110744. doi.org/10.1016/j.compag.2025.110744.

Mavroulis, S., Mavrouli, M., Lekkas, E., & Tsakris, A. (2024). Impact of the September 2023 Storm Daniel and Subsequent Flooding in Thessaly (Greece) on the Natural and Built Environment and on Infectious Disease Emergence. *Environments – MDPI*, 11(8), 163. <https://doi.org/10.3390/environments11080163>.

Navone, A., Martini, M., & Chiaberge, M. (2025). Autonomous robotic pruning in orchards and vineyards: A review. *Smart Agricultural Technology*, 12(3), 101283. doi.org/10.1016/j.atech.2025.101283.

- Osborne, A., Blake, C., Fullen, B. M., Meredith, D., Phelan, J., McNamara, J., & Cunningham, C. (2012). Prevalence of musculoskeletal disorders among farmers: A systematic review. *American Journal of Industrial Medicine*, 55(2), 143–158. doi.org/10.1002/ajim.21033.
- Popa, A. M. P., & Turek Rahoveanu, A. (2021). Supporting Young Farmers and The Sustainability of Rural Regions. Case Study - Olt County, Romania. *Scientific Papers Series: Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 21(3), 651–658
- The Farmers' Social Insurance Institution Mela (2019). *Farmers' holiday and stand-in scheme*. mela.fi/en/agricultural-entrepreneurs/farmers-holiday-and-stand-in-scheme. Προσπέλαση 2 Απριλίου 2026.
- Tsoulias, N., & Paraforos, D. S. (2025). Real-time applications in perennial trees and vegetables – A review. *Smart Agricultural Technology*, 11(4), 100918. doi.org/10.1016/j.atech.2025.100918.
- U.S. Energy Information Administration (2026). *Short-term energy outlook*. eia.gov/outlooks/steo/report.
- U.S. Geological Survey (2025). *Mineral commodity summaries 2025* (Version 1.2, March 2025). doi.org/10.3133/mcs2025.
- Zhang, J., Kang, N., Qu, Q., Zhou, L., & Zhang, H. (2024). Automatic fruit picking technology: a comprehensive review of research advances. *Artificial Intelligence Review*, 57(3), Article No 54. doi.org/10.1007/s10462-023-10674-2.

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ